

Dağıstan
Dağıstan

РЕСПУБЛИКА ДАГЕСТАН
DAĞISTAN CUMHURİYETİ

Dağıstan Bayrağı

Dağıstan Devlet Arması

Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan

Ali ASKER

Giriş: Coğrafi Yapısı ve Jeopolitik Konum

'Dağlar ülkesi' anlamına gelen *Dağıstan* kelimenin tam anlamıyla büyüleyici doğal güzelliklere sahip bir ülkedir. Sarp kayalar, karlı zirveler, 'çılgın' dağ nehirleri bu ülke insanının eğilmez, mağrur, mücadeleci ruhuyla örtüşmektedir. Asya ve Avrupa'nın kavuşma alanında yerleşik olan Dağıstan, zaman zaman büyük güçlerin mücadele alanı olmuştur. Gerek Doğu'nun 'sonsuz' zenginliklerine sahip olmak isteyen Batılılar için, gerekse Batı'da yeni yaşam alanları arayan Doğulular için bu ülke her zaman büyük önem arz etmiştir. Dağıstan'ı (aynı zamanda Kafkaslar'ı) önemli kılan hususların başında kuşkusuz ülkenin jeopolitik konumu gelmektedir.

Rusya'nın güneyinde yer alan ve sınırları içinde çok sayıda etnik kimliği barındıran bir ülke olan Dağıstan, Rusya'nın Avrasya coğrafyasında en önemli jeostratejik konuma sahip güney bölgelerinden biridir. Dağıstan, Asya'nın Avrupa'dan ayrıldığı, Kafkas dağları ve Doğu Avrupa ovasının kavuştuğu alanda, Hazar denizinin batı kıyısında yer alır.

Dağıstan, Rusya'nın diğer federe birimleri olan Stavropol krayı, Kalmukya ve Çeçenistan cumhuriyetleriyle sınırdadır. Ayrıca Gürcistan ve Azerbaycan'la kara sınırına sahip olan Dağıstan'ın Kazakistan, Türkmenistan ve İran'la da deniz bağlantısı vardır. Dağıstan, Rusya'nın Azerbaycan sınırındaki en uç yerleşim bölgesidir; başkenti Mahaçkale'dir. Diğer önemli şehirler Derbent, Kızılyar,¹ İzberbaş ve Buynaks'tır.² Güney

¹ Bugün 'tahrif' edilmiş şekilde 'Kizlyar' olarak kullanılmaktadır

² 1922'ye dek Türkçe 'Temirhanşura' (Temir + Han + Şura) idi. 1336'da Timur buradaki gölün yanında ordugâh kurduğu için ismi 'Timur gölü' anlamına gelen 'Temir Han Şura' olarak adlandırılmıştır. 1922'de Dağıstan komünistlerinden Ullubiy Daniyaloviç Buynakskiy'nin onuruna değiştirilmiştir.

ve batıda yükseklikler Güton dağında 3,646 metreye, Bazardüzü'nde 4,466 metreye ulaşır. 50,278 km² yüzölçümüne sahip Dağıstan'ın yarısı dağlarla kaplıdır. Dağıstan'ın ortalama yüksekliği 960 metredir. Ülkenin üçte biri 2,000 ile 4,500 metre arasında değişen yüksekliklerdeki dağlardan oluşmaktadır. Coğrafi yapısı ve topografyaya göre, ülke dört alana ayrılmaktadır: Ova, dağ eteği, iç dağlık ve yüksek dağlık bölgeler. En yüksek dağ zirvesi Azerbaycan sınırındaki Bazardüzü'nde 4,460 metredir. Nehir ve çayların % 92'si dağlardadır. Sadece % 8'i dağ eteği ve ovalık çaylarıdır.³ Yer altı madenleri petrol, yanar gaz, kuvars kumu, taş kömür, demir ve diğer kaynaklardan oluşur. Topografya değişkenliği sayesinde Dağıstan arazisinde subtropik ormanlar, bozkır ve yarı bozkır, yüksek dağ ormanları ve buzullar gibi değişik iklim kuşakları ortaya çıkmaktadır. Özellikle Terek ve Sulak nehirlerinin geçtiği ovalarda yüzden fazla büyük ve küçük göl vardır. 500-600 metreden 1,500-1,600 metreye dek yüksekliklerde orman alanları yer alır. Ülke arazisinin sadece % 9'u ormanlarla kaplıdır.

³ *Strategiya razvitiya Respubliki Dagestan do 2025 goda 31 May 2011 goda*. s. 17. http://www.nsr.du/fck_user_files/files/polnya%20versiya.pdf; 'Geografiya i turistskiye vozmojnosti gornogo Dagestana'. <http://www.geografia.ru/dagvino.html>

Dağıstan, RF'nin Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'ne⁴ dâhil olan birimlerden biridir. 19 Ocak 2010 tarihinde RF Devlet Başkanı'nın 82 no'lu kararnamesiyle Güney Federal Bölgesi'nden bazı federe birimler ayrılmış ve Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi kurulmuştur. Bu bölgenin kurulmasının başlıca nedeni, buralardaki istikrarsızlığın tamamıyla kontrol altına alınamamış olmasıdır. Nitekim Kuzey Kafkasya, RF'nin en istikrarsız bölgesi olarak tanımlanabilir. Bölgedeki terör ve saldırı eylemleri, organize suç çetelerinin oluşması, ekonomik ve sosyal sorunlar, din-devlet çatışmasının çok farklı boyutlara taşındığı bir ortamda, Moskova bu bölgeye daha 'özel bir dikkatle' eğilmeye başlamıştır. *Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi; Dağıstan Cumhuriyeti, İnguş Cumhuriyeti, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti, Çeçenistan Cumhuriyeti ve Stavropol krayı* gibi federe birimlerden oluşur. Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nin merkezi Pyatigorsk⁵ (Beşdağ) şehridir.

Rusya Devlet İstatistik Kurumunun 2010 nüfus sayımı verilerine göre Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nin nüfusu 9,496,791'dir.⁶ Bu sayı içinde Dağıstan Cumhuriyeti'nin nüfusu 2011 verilerine göre 2,762,100'dür.⁷ Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde ülke nüfusunun üçte biri yaşamaktadır. Buna rağmen ülkenin iskân birimlerinin üçte ikiden fazlası dağlık bölgelere dağılmış durumdadır. Dağlık bölgenin başka bir özelliği de nüfus yapısının büyük ölçüde yeknesak olmasıdır. Muhtemelen, bu yapı Dağıstan'ın dağlık bölgesine özgü bir durum olarak uzun süre devam edecektir, ancak gelecekte Dağlıların sayısında bir azalma olması olasılığı yüksektir. Bu azalmanın özellikle dağ

⁴ Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinin resmî internet sitesi için bk: <http://skfo.gov.ru/polpred/>

⁵ Aslında bu şehrin isminin Türkçeye 'Beşdağ' olarak çevrilmesi gerekir. Nitekim burası *Beştay, Bişdag* gibi isimlerle bilinen çok eski Türk iskân birimlerindedir. Yazılı kaynaklarda 1334'te ilk kez İbni Batuta'nın seyahatnamesinde *Biş-dag* olarak geçmektedir.

⁶ RF'nin nüfus sayımı verileri için bk. www.perepis-2010.ru

⁷ Bu bölümde Dağıstan'la ilgili en güncel istatistiki veriler, 31 Mayıs 2011'de ilan edilen *2025 yılına dek Dağıstan Cumhuriyeti'nin Kalkınma Stratejisi* (Rus. *Strategiya razvitiya Respubliki Dagestan do 2025 goda*) adlı kaynaktan (s. 17) alınmıştır. (http://www.nsrdr.ru/fck_user_files/files/polnya%20versiya.pdf)

bölgelerdeki Avarların ve Lezgilerin ova bölgelere göç etmeleri nedeniyle ortaya çıkacağı düşünülmektedir.⁸

Dağıstan'da idari olarak 29 şehir (şehir ve kasaba) ve 1,588 köy tipi iskân birimi bulunmaktadır. 2002 ve 2010 yılları arasında nüfusu yüz binin üzerindeki şehir sayısında artış olmuştur. Buna göre, Derbend, Hasavyurt ve Kaspiy şehirlerinin nüfusu artık yüz binin üzerindedir. Başkent Mahaçkale, Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'ndeki büyük kentlerdendir. Eskiden Mahaçkale'nin bulunduğu arazilerde 7. yüzyılda Hazar Kağanlığı'nın başkenti olan *Semender* şehrinin yer aldığı tahmin edilmektedir. Bugünkü Mahaçkale'nin tarihi 1847'de Anci Arka'ya yapılan Petrovsk Kalesi'nin inşa edilmesiyle başlar. I. Petro, 1722 İran seferi sırasında bu kalenin inşa edildiği mekânda konaklamıştır. Kalenin yapımı bu mekânda yeni bir şehrin inşa edilmesine neden olmuştur. Petrovsk Kalesi, 24 Ekim 1857'de⁹ *Petrovsk* şehrine dönüştürülmüştür. Dağlı Cumhuriyeti döneminde (1917-1919) şehrin adı *Şamilkale* olarak değiştirilmiştir.¹⁰ 14 Mayıs 1921 yılında şehrin adı Dağıstan komünistlerinden Mahaç Dahadayev'in onuruna *Mahaçkale* olarak adlandırılmış ve Dağıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti statüsüne kavuşmuştur.¹¹ Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde eskiden komünist önderlere adanan şehir, köy ve diğer iskân birimlerinin adları değişmesine rağmen Mahaçkale şehir adına dokunulmamıştır.

Güney Rusya'nın büyük şehirlerinden biri olan Mahaçkale'de savunma sanayii, orman, metal, elektronik sanayii, balık sanayii ürün-

⁸ Tüm dağlık ilçeler, etnik yapı açısından yeknesak değildir. Bazı ilçelerde farklı etnik kimliklerin yaşadığı köyler de bulunmaktadır. Yüksek dağ bölgesi olan Rutul'da Rutullar çoğunluğu oluştururken birkaç Lezgi cemaat, Arakul ve Yukarı Katruk köylerinde Laklar, Aşağı Katruh köyünde Azerbaycan Türkleri yaşamaktadırlar. Darginlerin ağırlıklı yaşadıkları Akuşin ilçesindeki Balhar, Kuli, Ulluçar ve Sulikan'da Laklar da yaşamaktadır. Bu tür köylerde yaşayanlar kendi dillerinin yanı sıra bölgedeki çoğunluğun dilini de bilmektedirler. bk. Tişkov, V. A. "Respublika Dagestan". http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k_/respublika2.html#_ftnref21

⁹ Bu tarih, Mahaçkale şehrinin kuruluş günü olarak belirlenmiştir.

¹⁰ Burovskiy, A. M. "Rossiya, umıtaya krov'yu. Samaya straşnaya tragediya". <http://lib.rus.ec/b/332979/read>

¹¹ "Stolitsa Dagestana". <http://www.government-rd.ru/dagestan/stolica>

lerinin üretimi yapılmaktadır. Burada Rusya Bilimler Akademisinin Dağıstan Bilim Merkezi ve yaklaşık 20 bilimsel araştırma enstitüsü bulunmaktadır. 1 Ocak 2010 istatistik verilerine göre Mahaçkale'nin nüfusu 558,054'tür¹²; burada altmıştan fazla etnik grup ve milliyet yaşamaktadır. 2002 yılı nüfus sayımı verilerine göre şehrin etnik yapısı şu şekildedir: Avarlar % 26,8; Kumuklar % 17,7; Darginler % 13,8; Laklar % 13; Lezgiler % 12; Ruslar % 8; Tabasaranlar % 2; Rutullar % 1,1; Nogaylar % 0,9; Ahullar % 0,7; Zahurlar % 0,4; diğer etnoslar % 3,6.¹³ Mahaçkale, idari olarak Lenin, Sovyet ve Kirov olmak üzere üç ilçeye ayrılmıştır. Ayrıca, sekiz şehir tipli kasaba ve altı köy de Mahaçkale'ye bağlıdır. Dağıstan'ın diğer büyük şehirleri *Hasavyurt* (126,9 bin), *Derbent* (107,7 bin), *Kaspiy* (82,5 bin), *Buynaks* (61,3 bin) ve *Kızılyar*'dır (51,5 bin).¹⁴

Dağıstan Tarihine Genel Bakış

16. yüzyıldan itibaren Moskova Knezliği'nin oluşmasından, birer Türk devleti olan Kazan Hanlığı'nın (1552) ve Astrahan Hanlığı'nın (1556) işgal edilmesinden sonra Rus ordularının Dağıstan üzerindeki baskıları artmıştır. Bu dönemden itibaren Dağıstan iki büyük Türk imparatorluğunun, Osmanlı ve Safevilerin rekabet alanı hâline gelmiştir. Etkinlik alanlarını belirleyen 1 Haziran 1555'teki Amasya Barış Antlaşması ve daha sonra 17 Mayıs 1639'daki Kasr-ı Şirin Antlaşması'na rağmen Safevi-Osmanlı rekabeti 19. yüzyılın başlarına dek devam etmiş ve çok sayıda savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Bu savaşlar gerek her iki devlet gerekse halklar açısından da büyük zayıflığa neden olurken ekonomik ve sosyal açıdan yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bu rekabetin nihai galibi ise Rusya olmuştur.

18. yüzyılın başlarından itibaren Ruslar da bu rekabet alanı içinde yer almışlardır. Rusların Kafkaslar'a yönelik işgal eylemleri Osmanlıların ve Kızılbaşların güçlerinin tükenmeye başladığı bir döneme

¹² "Stolitsa Dagestana". <http://www.government-rd.ru/dagestan/stolica>. Dağıstan'ın 2025 yılına dek kalkınma programında Mahaçkale nüfusu 700 bin olarak verilmiştir. http://www.nsrdr.ru/fck_user_files/files/polnya%20versiya.pdf.

¹³ "Stolitsa Dagestana". <http://www.government-rd.ru/dagestan/stolica>

¹⁴ "Naseleniye Dagestana". <http://www.government-rd.ru/dagestan/naselenie>

rastlamaktadır. Bu devletlerdeki siyasal çözümler, merkezi otoritenin zayıf düşmesi ve başkaldırıları, ekonomik krizler ve halkın sosyal ve ekonomik durumunun kötüleşmesi gibi nedenler bu devletleri Rusya'ya karşı koymada zayıf duruma düşürmüştür. Rusya ilk kez I. Petro döneminde (1689-1725) Kafkaslar'ın işgaline yeltenmiştir. Bölgenin Rusya tarafından işgalinin temelleri de bu dönemde atılmıştır. Dolayısıyla Rusya İmparatorluğu yüz yıldan fazla bir süreyle sürdürdüğü işgal planlarını gerçekleştirebilmiş ve Kafkasya'yı sömürgeleştirmiştir (Mehmetov, 2009: 468).

1722'de I. Petro, Dağıstan'ı Hazar boyunca işgal ederek Rusya'ya bağlanmasını sağlamıştır. Fakat 1735 tarihli Gence Anlaşması sonucunda Osmanlı ile savaşta İran'la ittifak etmeye ihtiyacı olduğundan dolayı Rusya Dağıstan'ı İran'a terk etmiştir. Rusya'nın bu işgal döneminde izlediği politikalarından biri de göç yoluyla bölgenin demografik yapısını değiştirmek olmuşsa da bunda pek başarı sağlayamamıştır. Nitekim Derbent ve Bakü'den çekildikten sonra Nadir Şah, Rusların göç politikasının önüne geçmiş ve bölgeye savaşçı Afşar kabilelerini yerleştirmiştir (Mehmetov, 2009: 474).

1747 yılında Nadir Şah'ın suikaste kurban gitmesi sonucunda Afşar hanedanı dağılmıştır. İmparatorluk topraklarında bağımsız hanlıklar ortaya çıkmış ve hanlıklar arasındaki çatışmalar dışarıdan gelen işgalci müdahaleleri kolaylaştırmıştır. 1783'te 'Kırım Sorununu' çözen Rusya, Kafkaslar'ın işgaliyle daha fazla ilgilenme fırsatı elde etmiştir (Başer, 2010: 29-42).

24 Temmuz 1783'te Kartli-Kahetya Krallığı ile Rusya arasında imzalanan Georgiyevskiy Anlaşması, Ruslara Kafkaslar'a müdahale hakkını da doğurmuştur. Anlaşma gereği Kartli-Kahetya Krallığı, Rusya'nın himayesini kabul ediyordu. Bunun karşılığında Rusya herhangi bir askerî saldırı durumunda krallığın savunmasını üstleniyordu. 12 Eylül 1801 tarihinde Çar I. Aleksandr, Kartli-Kahetya Krallığı'nın Rusya'ya ilhakı¹⁵ hakkında fermanı onaylamıştır.

¹⁵ 22 Aralık 1800'de Kartli-Kahetya Krallığı tasfiye edilmiş, 16 Şubat 1801 tarihinde ise Gürcistan Valiliği tesis edilmiştir.

Eylül-Aralık 1802'de Rusların Georgiyevskiy'de başlattığı geniş çaplı görüşmelerde Terki Şavhalı, Kara Kaytak Usmisi, Tabasaran Hâkimi, dağlı liderlerle Guba ve Taliş hanlıklarının temsilcileri yer almıştır. Görüşmeye katılmayan diğer hanlıklar ise 'Kaçarların yüksek hâkimiyetini' kabul etmişlerdir (Mehmetov, 2009: 478). Böylece Kafkaslar'da uzun süren Kaçar-Rus savaşlarının yolu açılmıştır. 1804-1813 yıllarında devam eden Birinci Rus-Kaçar Savaşı, Gülistan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Antlaşmaya göre, İmeretya, Mingrelya, Guriya ve Abhazya, ayrıca Azerbaycan hanlıklarından Şeki, Şirvan, Karabağ, Taliş, Bakü, Guba ve Derbent Rusya'ya verilmiştir. Daha sonra Kara Kaytak eyaleti birkaç Terekeme iskân birimi bu kapsama alınmıştır.

1806-1812 Rus-Osmanlı Savaşını sona erdiren 5 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Antlaşması'yla da Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kafkaslar'daki etkinliğini, İmeretya, Mingrelya ve Abhazya üzerindeki hâkimiyetini kabul etmiştir. İkinci Kaçar-Rus Savaşı'ndan (1826-1828) sonra imzalanan Türkmençay Antlaşması, Kuzey Azerbaycan toprakları üzerinde Rusya'nın kazanımlarını pekiştirmiştir. Diğer taraftan 14 Eylül 1829'da Rusya ve Osmanlı arasında imzalanan Edirne Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, Çerkesya üzerindeki tüm haklarını, Kuban nehri ve Bzip nehri arasında Karadeniz kıyı kontrolünü Rusya'ya devretmiştir. Anapa ve Sucuk Kale (günümüzde Novorossiisk) limanları dışında Poti limanı, Ahıska ve Ahılkelek de Rusya'ya bırakılmıştır (Turan, 1951: 125). Bu antlaşmalar Rusya'nın bölgedeki gücünü bir hayli artırmıştır.

Rusya'nın Kafkaslar'a yönelik sömürgecilik politikası yerli halkın başkaldırısına neden olmuştur. Kafkas Müslümanları uzun müddet Çarlık yönetimine karşı mücadele etmiş, silahlı ayaklanmalar Dağıstan, Çeçenistan, Kabarda, Azerbaycan ve Gürcistan'a yayılmıştır (Potto, 1994: 9).

Kafkas Müslümanlarının Çar sömürgesine karşı oluşan tepkisi *Müridizm* olarak ortaya çıkmıştır. Müridizm 1820-1850'li yıllardaki Kafkas savaşlarının önemli ideolojik boyutunu oluşturmuştur. Gazi Muhammed (Gazi-Magomed), Hamzat Bey ve İmam Şamil'in önderli-

ğinde Kafkas halklarının Rus yönetimine karşı verdiği özgürlük savaşı uzun süre devam etmiştir. 1859 yılında İmam Şamil isyanı bastırılmış, Dağıstan Rusya İmparatorluğu'nun sınırları içinde bir vilayet olarak tesis edilmiştir. 1877'de Rus-Türk savaşı çıktığı anda Çeçenistan ve Dağıstan'da büyük bir ayaklanma başlamıştır. Çar orduları ayaklanmayı sert biçimde bastırarak ayaklanmaya önderlik edenleri çok ağır bir şekilde cezalandırmıştır. Gunib ve Derbent'te İmam Hacı Muhammed (Magomed), Nika-Kadı, Abbas Paşa, Abdul Mecid, Zubayir Bey, Abdul Hacıyev'in de aralarında olduğu 300 kişi darağacında asılmıştır. Çok sayıda isyancı aileleriyle birlikte tutuklanmış, tutuklulardan beş bini Rusya'nın iç bölgelerine sürülmüştür (Çeçerçiev, 1989: 44-45).

1806'da Derbend'in işgalinden sonra hanlık yönetimi ilga edilmiş, idari statüsüyle 1880'lere dek değişik düzenlemeler yapılmıştır. Çarlık yönetiminin diğer düzenlemeleri gibi Derbent ve civarıyla ilgili yapılan idari düzenlemelerde yerli halkın sosyal, etnik ve demografik yapısı dikkate alınmamıştır. Sonuçta Azerbaycanlıların¹⁶ tarih boyu süregelen bütünlüğü bozulmuş, Derbent ve civarı Rusya tarafından icat edilen 'Dağıstan' bölgesine devredilmiştir (Aliyeva, 2011a: 128-136).

1917 yılında Rusya İmparatorluğu'nun dağıldığı sırada Kafkas halklarının özgürlük savaşı yeniden alevlenmiştir. 1917 yılında Dağıstan önce Kuzey Kafkasya Dağlıları İttifakı'na, sonra 1918 yılında Dağlı Cumhuriyeti'ne dâhil olmuştur.

Ekim Devrimi ve iç savaş döneminde Dağıstan'da yeni siyasal durum meydana gelmiştir. 13 Kasım 1920'de 'Dağıstan Halklarının Olağanüstü Kurultayı'nda Dağıstan'ın özerkliği ilan edilmiş, 20 Ocak 1921'de Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oluşturul-

¹⁶ Azerbaycanlıların bir parçasını oluşturan Dağıstan Türkleri konusunda literatürde (Türkiye'de) 'Dağıstan Azerileri', 'Dağıstan Türkleri', 'Dağıstan Azerbaycanlıları' gibi anlaşılması kolay olmayan tanımlamalar bulunmaktadır. Zira Dağıstan'ın güneyinde yaşayan bu topluluk ülkenin titüler halkları içerisinde yer alan tek Türk dilli topluluk değildir. Nogaylar ve Kumuklar da Dağıstan'ın diğer Türk dilli halklarıdır. 1930'larda Kafkasya'da yaşayan Türk dilli topluluğun adı zorla 'Azerbaycanlı' olarak değiştirilince yapay nitelikte yeni tanımlamalar ortaya çıkmıştır. Bugün bölge halkı kendisini 'Dağıstan Azerbaycanlıları' olarak tanımlamaktadır. Bu yazıda 'Azerbaycanlılar' terimi kullanılacaktır.

muştur. Bu tarihten itibaren Dağıstan Cumhuriyeti RSFSR'ye bağlı bir özerk cumhuriyet olarak varlığını sürdürmüştür; ancak, Kafkaslar'da Sovyet kontrolü sağlandıktan sonra da Dağlıların bağımsızlık mücadelesi 1930'lara değin devam etmiştir (Kakagasanov, 2007: 46-49, 140-141, 154-155, 164-167).

1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'ya bağlı diğer özerk cumhuriyetler gibi Dağıstan da 'cumhuriyet' statüsüne yükselmiştir. 17 Eylül 1991'de 'Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adı değiştirilerek 'Dağıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti' olmuştur. 17 Aralık 1991'de ise 'Sovyet Sosyalist' sözcükleri atılarak 'Dağıstan Cumhuriyeti' adını almıştır.

26 Temmuz 1994 yılında Dağıstan Cumhuriyeti'nin yeni anayasası kabul edilmiştir. Anayasanın birinci maddesinde şu cümle yer alır: 'Dağıstan Cumhuriyeti, Dağıstan'ın çok uluslu halkının irade ve çıkarlarını ifade eden ve Rusya'ya bağlı egemen, bölünmez, demokratik bir cumhuriyettir.' Dağıstan Cumhuriyeti'nin yürürlükteki son anayasası 10 Temmuz 2003 tarihinde Dağıstan'ın Anayasa Kurulu tarafından kabul edilmiştir.

Ekonomik Yapı

25 Ekim 2011'de Mahaçkale'de yapılan 'Ekonomik Dönüşümün Bölgesel Sorunları' başlıklı konuşmasında, Dağıstan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı Nizami Kaziyev ülke ekonomisinin temel sorunlarını şu şekilde sıralamıştır ¹⁷:

1. Deforme olmuş ekonomik yapı: Ülkenin Gayrisafi Bölgesel Hasılası içinde sanayi üretimi oranı % 7,8'dir. Oysa bu rakam RF genelinde % 31, Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nde % 13,3'tür.

2. Dağıstan'ın değişik bölgelerindeki sosyoekonomik farklılık: Ülkenin dağlık ve dağ eteği bölgelerinde yaşayan ahalinin yaşam düzeyi diğer bölgelerde yaşayanlara nispeten daha düşüktür.

3. Düşük yatırım ve inovasyon düzeyi: Bu durum işletmelerin kalitesiz ve düşük rekabet kabiliyetli ürün üretmelerine neden olmaktadır.

17 Alihanova, J. "Problemi preobrazovaniya ekonomiki Dagestana stali temoy obsjudeniya uçenih 25 oktyabrya 2011". <http://www.riadagestan.ru/news/2011/10/25/120364/>

4. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve bütçe yardımlarının çok fazla olması.

5. İstikrarsız ve suç unsurlarının yoğun olduğu ortam.

6. Düşük seviyeli işletmecilik.

Dağıstan'ın 2011 yılının ilk dokuz ayında dış ticaret hacmi 535,5 milyon ABD doları olmuştur. Bu rakamın 165,4 milyonu ihracat, 370,1 milyonu ithalattır.¹⁸ Dağıstan'ın 2012 itibarıyla 38 ülkeyle dış ticari ilişkileri vardır. Bunlardan önemlileri Azerbaycan, İran, Türkiye, Çin ve Ukrayna'dır. BDT ülkeleri arasında Dağıstan'ın en büyük ticari ortağı Azerbaycan'dır. Dağıstan'ın dış ticaretinin temel ürünü ham petroldür ve ham petrolün toplam ihracat içindeki oranı % 90'dır. Son on yılda petrol ve doğal gaz çıkarılması ve üretiminde bir düşüş gözlenmektedir. 2000 yılı verileriyle kıyaslandığında 2008 yılında ham petrol üretimi 2000 yılındaki üretimin % 31'ini, 2009'da % 39'unu, 2010'da % 44,2'sini oluşturmuştur. Doğalgaz üretimi alanında ise bu oran 2008'de % 60,3, 2009'da % 69, 2010'da % 81 olmuştur. Bu düşüşün temel nedeni ülkedeki petrol ve doğalgaz yataklarının tükenmesi ve azalmasıdır. Bugün 36 yataktan 11'inde üretim oranı % 75-98 iken, 19'unda bu oran % 35-80'dir. Sadece altı yatakta üretim oranı % 6'nın altındadır. Jeolojik arama çalışmaları asgari düzeye inmiştir. Bugün Dağıstan'da petrol ve gaz sanayii 'NK Rosneft-Dagneft' Anonim Şirketi ve 'Dagneftgaz' Anonim Şirketinin kontrolündedir. Ülkede çıkarılan ham petrolün neredeyse tümü (% 98'i) Novorossiisk limanı üzerinden ihraç edilmektedir.¹⁹

Dağıstan topraklarından 'batı-doğu', 'kuzey-güney' gibi büyük uluslararası ulaşım güzergâhları geçmektedir. Federal kara yolu 'Kafkaz' ve Moskova-Rostov Don-Mahaçkale-Bakü demir yolu, ayrıca, Armavir-Budennovsk-Koçubey-Mahaçkale kara yolu ve Moskova-Volgograd-Astrahan-Koçubey-Mahaçkale demir yolu hattı bu güzergâhlar

¹⁸ "O predvaritel'nih itogah sotsial'no-ekonomičeskogo razvitiya Respubliki Dagestan za yanvarsentyabr 2011 goda", <http://www.minec-rd.ru/?id=data/cont/1304499593/1304500950/1304507319.html>

¹⁹ *Strategiya razvitiya Respubliki Dagestan do 2025 goda*. 31 Maya 2011 goda. S. 75. http://www.nsrdr.ru/fck_user_files/files/polnya%20versiya.pdf

arasında yer almaktadır. Söz konusu ulaşım yolları Dağıstan'ın Rusya'nın diğer bölgeleriyle ve yabancı ülkelerle ulaşımını sağlamaktadır. Mahaçkale limanı Kuzey Kafkasya'nın ekonomik altyapısı açısından büyük öneme sahiptir. Ayrıca burası kuzey-güney, doğu-batı ulaşım koridorları bölgesinde yer alması açısından da büyük önem taşımaktadır. Mahaçkale'den 15 km mesafedeki havaalanı ekonomik ve stratejik öneme sahiptir. 'Bakü-Novorossiisk' petrol hattının dışında 'Makat-Kuzey Kafkasya', 'Mozdok-Gazimogamed', 'Kumli-Aksay' doğal gaz hatları ülkeden geçmektedir.²⁰

Nüfus ve Etnik Yapı: Mozaik mi, labirent mi?

Nüfus itibarıyla Dağıstan, Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nde ilk sıradadır.²¹ 14 Ekim 2010 tarihinde yapılan genel nüfus sayımı verilerine göre Dağıstan Cumhuriyeti'nin nüfusu 2,919,200'dür.²² 2002 yılı nüfus sayımı verilerine göre nüfusta 333 bin kişilik artış olduğu görülmektedir. Eskiden beri bir tarım ülkesi olan Dağıstan'da Sovyetler Birliği döneminde sanayileşme ve kentleşme sürecinin yaşanması, ülkede uygulanan demografik politikalar, şehir nüfusunda önemli artış sağlamıştır. Buna rağmen bugün Dağıstan'da köy nüfusu kent nüfusundan daha fazladır. Günümüz itibarıyla nüfusun 1,315,882'si şehirde, 1,594,367'si köylerde yaşamaktadır.²³ Dağıstan Cumhuriyeti, Rusya'da nüfus artışı yaşanan çok az sayıda bölgeden biridir. Dağıstan toplumunda geleneksel aile yapısı çok şey kaybetmemiştir. Ayrıca doğal nitelikteki nüfus artışı, ülkede var olan göç dengesi açığını da kapatmaktadır. 2010 verilerine göre toplam nüfus içinde kadın nü-

²⁰ *Stratejiya razvitiya Respubliki Dagestan do 2025 goda.* 31 Maya 2011 goda. S. 19-20. http://www.nsr.ru/fck_user_files/files/polnya%20versiya.pdf

²¹ *Nüfus sayımına göre diğer federe birimler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır: Stavropol krayı (2,786,3 bin), Çeçenistan Cumhuriyeti (1,269 bin), Kabardey-Balkar Cumhuriyeti (859,9 bin), Kuzey Osetya (713 bin), Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti (477,9 bin) ve İnguş Cumhuriyeti (412,5 bin).*

²² bk. Federal İstatistik Kurumu Dağıstan Bölge Birimi. <http://dagstat.gks.ru/perepi/Ob%20itogah%20%20Vserossiyskoy.htm>

²³ *Karşılaştırmak gerekirse 2002 yılında bu rakamlar 1,102,577 ve 1,473,954 olmuştur. Oranlara baktığımız zaman 2002 yılında nüfusun % 43'ünün şehirde, % 57'sinin köylerde, 2010 yılında ise nüfusun % 45'inin şehirde, % 55'inin köylerde yaşadığını görmekteyiz.*

fusu erkeklerden 109,1 bin fazladır. 2002 yılında bu fark 91,7 bin idi.

‘Dağıstanlı’ terimi milliyete dayalı bir kimlik değildir. Ayrıca tam anlamıyla bir ulusal kimlik de sayılmaz. ‘Dağıstanlı’ değişik anlamlarda da kullanılmaktadır. ‘Dağıstanlı’ olmak sadece, ‘Dağıstan vatan-daşı’ demek değildir. Dağıstanlı olmak, her şeyden önce, Dağıstan halklarının topluluğuna mensup olmak demektir. Dağıstanlıların dilleri çoğunlukla doğu Kafkasya dil ailesinin Dağıstan grubuna (Nah-Dağıstan) dâhildir. Öte yandan Kumukça, Nogayca ve Azerbaycan Türkçesi, Türk dilleri ailesinin üyesidir. Dağıstan’da yaşayan halklardan altısının (Avar, Dargin, Kumuk, Lezgi, Lak, Tabasaran) gazete ve kitapları yayımlanmakta, radyo ve televizyon programları yapılmaktadır. Diğer Dağıstan halkları da kendilerine yakın gördükleri daha büyük bir grupla birliktedirler. Sovyetler Birliği döneminin son nüfus sayımında (1989) Dağıstan’da 102 ulusal ve etnik kimlik tespit edilmiştir. 2002 yılında yapılan genel nüfus sayımında bu rakam 121’e yükselmiştir. Nitekim bu nüfus sayımında 1926 nüfus sayımından sonra ilk kez Avar, Dargin, Tatar, Gürcü ve Çeçen dil gruplarına ait kimlikler nüfus sayımında ayrıca belirtilmişlerdir.²⁴ 2002 yılında yapılan istatistiklerde Dağıstan’da otuz altı etnik kimlik belirtilmiştir.²⁵ Bu milliyetlerden 14’ü Dağıstan’ın titüler halkı olarak kabul edilmektedir. Aslında böyle bir düzenleme ne Dağıstan Anayasası’nda ne de herhangi bir yasal düzenlemede yer almıştır. Fakat 1994 yılında kabul edilen Anayasaya göre Dağıstan Cumhuriyeti’nin yürütme erki, Devlet Konseyi (5. Bölüm, 87-103. maddeler) tarafından kullanılıyordu. Anayasayla böyle bir hükümet rejiminin öngörülmesinin nedeni kırılğan etnik yapının ortaya çıkarabileceği çatışmalardan kaçınmaktı. Anayasanın 88. maddesine göre Devlet Konseyi 14 kişiden ibaret olacaktır ve Halk Meclisi (parlamento) tarafından seçilecektir. Devlet Konseyi; Başkan, Başkan Yardımcısı (bu göreve Hükümet Başkanı

---

²⁴ Razakov, R. Ç.-M. “Etniçeskiy sustav respubliki”. http://www.minnaz.ru/etnicheski_sostav

²⁵ işkov, V. A. “Respublika Dagestan”. http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k/respublika2.html#_ftnref21.

atanacaktı) ve üyelerden ibaret idi. Devlet Konseyi üyeleri ülkenin çok milletli yapısı dikkate alınarak oluşturulacaktır. Devlet Konseyinin yapısını ve işleyişini düzenleyen ilgili kanunda²⁶ da konsey üyelerinin hangi milliyetlerin temsilcilerinden oluşacağı belirtilmemiştir. Böylece on dört etnik kimlikten oluşan Devlet Konseyi üyeleri titüler halk olarak *de facto* biçimde kabul edilmişlerdir.

Dağıstan'da tarihsel süreçlerde iki dil ailesine mensup topluluklar bulunuyordu: 1) Kuzey Kafkasya dil ailesini konuşan Nah-Dağıstan kolu: Avarlar, Andiler, Darginler, Kubaçınlar, Kazikumuklar (Laklar), Küreliler (Lezgiler), Tabasaranlar, Çeçenler vb. 2) Altay dil ailesine mensup Türk dillerini konuşan Kumuklar, Azerbaycanlılar ve Nogaylar. 20. yüzyılın başlarında bu topluluklar ülke nüfusunun % 92'sini oluşturmuşlardır (Kabuzan, 1996: 105-106, 207-208, 213-214; 1999: 350-358). Bunların yanı sıra iki başka grup daha vardır: Slav ve Farsî (Tat) dilleri konuşan gruplar (Razakov, 2011: 17-18).

Dağıstan nüfusunu oluşturan halklar arasında titüler halk olarak kabul edilen toplulukların etnik ve sosyal yapısıyla ilgili genel bir bilgi vermekte yarar vardır. Dağıstan'ın en kalabalık nüfusu Avarlardır ve iç adlandırmaları için *Avaral* veya *Maglarulal* etnonimini kullanırlar.²⁷ Avarlar, Dağıstan'ın yanı sıra Çeçenistan, Kalmukya, ayrıca Gürcistan ve Azerbaycan'da (ağırlıklı olarak Balaken ve Zakatala ilçelerinde) yaşamaktadırlar. Avarların yaşadıkları alan ağırlıklı olarak Avar Koysu, Andi Koysu ve Kara Koysu nehirlerinin havzalarıdır. Avarların % 68'i köylerde, % 32'si şehirlerde yaşar. Genelde 22 ilçede meskûndurlar. Ahvah, Botlih, Gergebil, Gumbet, Gunib, Kazbek, Tlyaratin, Unt-

²⁶ Закон о Gosudarstvennom Sovete Respubliki Dagestan, <http://russia.bestpravu.ru/dagest/data02/tex13981.htm>

²⁷ Dağıstan'ın etnik yapısı, güncel nüfus verileri, etnik kimliklerin iskân coğrafyası ve diğer bilgiler resmi sitelerden ve yazılı kaynaklardan derlenmiştir.

bk. Dagestanskaya pravda, <http://dagpravda.ru/page/36> (36-47. sayfalar), <http://www.government-rd.ru/dagestan/naselenie>;

Razakov, R. Ç.-M. "Etničeskoy sostav respubliki".

http://www.minnaz.ru/etnicheski_sostav; V. A. Tişkov, "Respublika Dagestan".

http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k/respublika2.html#_ftnref21

sukul, Hunzah, Sumadin (Tsumadin), Suntin (Tsuntin), Çarodin ve Şamil ilçelerinde Avar nüfusun oranı % 98-100'dür. Kızılyurt ilçesinde Avarların oranı yaklaşık % 80'dir. Avarlar Hasavyurt, Kızılyar, Buynaks ve Kumtorkal ilçelerinde nüfusun üçte birini, Levaşin ve Novolak ilçelerinde dörtte birini oluşturur. Mahaçkale'de nüfusun % 21'i, Kızıyurt, Güney Suhokom (Rus. *Yujno-Suhokumski*) ve Buynaks şehirlerinde % 43-52, Hasavyurt, Kızılyar ve Kaspi'de % 12-22 oranındadırlar. Azerbaycan'da ve Gürcistan'da yaşayan Avarlar yüzyıllar boyunca Dağıstan Avarlarıyla iç içe olmuş, etkileşerek gelişmişlerdir. Etnografik bilgiler onların ortak özelliklerinin daha fazla, âdeta bir bütün olduğunu, etnik ve kültürel durumlarındaki ve günlük yaşamlarındaki farklı özelliklerin çok az görüldüğünü göstermektedir. Onlar kendilerini Avar olarak algılamakta, milliyetlerini Avar (Maglarulal) olarak belirtmektedirler. Sosyal yaşamlarında ana dillerini kullanmaktadırlar. Avarca yayımlanan 'Hakikat' gazetesi değişik adlarla 1917'den itibaren yayın hayatını sürdürmektedir. Gazete haftada bir kez on bin tirajla çıkmaktadır.²⁸

Kendilerine 'Dargan' diyen Darginler, Dağıstan'ın ikinci en kalabalık nüfusa sahip halkıdır. Darginlerin birleşimine Kaytaklar ve Kubaçinler dâhil edilmektedir. Darginlerin geleneksel olarak yaşadıkları bölgeler Orta Dağıstan'ın dağlık ve dağ eteği bölgeleridir. 16 ilçede meskündurlar. Akuşin, Dahadayev, Kaytak, Levaşin ve Sergokal ilçelerindeki Darginlerin nüfus oranı % 10-75 arasında değişmektedir. Kayakent (% 43) ve Karabudahkent (% 36) ilçelerinde önemli sayıda Dargin nüfus bulunmaktadır. Darginlerin şehir nüfusu ağırlıklı olarak İzberbaş şehrinde (% 57). Darginlerin 'Zamana' isimli gazeteleri 1920'den beri yayımlanmaktadır. Gazete hâlen haftada bir yayımlanmaktadır ve tirajı dokuz bindir.²⁹

Darginlerle akraba olan Kaytak ve Kubaçinler de Dargin olarak bilinmektedirler. Darginler, Şeyh Şamil'in İmametine dâhil değildiler. Onlar bazen müritlere katılsalar da tarafsız tutum sergilemeye çalışmışlardır. Bunun nedeni Rus orduları tarafından işgal edilmiş düz ara-

²⁸ Hakikat, <http://hakikat.etnosmi.ru/about.php>

²⁹ Zamana, <http://zamana.etnosmi.ru/about.php>

zilere yakın olmaları ve gıda ve barınma bakımından Ruslara bağımlı olmalarıydı. Darginlerin tarihteki siyasal oluşumları Kaytak Usmiliği (12-19. yüzyıllar) ve Akuşa-Dargo köy birlikleri ittifakıdır.³⁰

Kendilerine 'Lezgi' ve 'Lezgiyar' diyen topluluk, genelde Dağıstan ve Azerbaycan'da yaşamaktadır. Lezgiye; Tabasaran, Agul, Rutul, Zahur, Buduh, Krız, Arçin ve Udinlerle birlikte Nah-Dağıstan dillerinin Lezgi grubuna dâhildir. 'Lezgi' etnoniminin, bugünkü etnik Lezgilerin dışına çıktığı, hatta 1920'lerden sonra etnik anlam taşımaya başladığı bilinen bir gerçekliktir. Etnik olarak bugün 'Lezgi' tanımlaması kapsamına alınan alt kimlikler kendilerini Küreli, Kuruşlu, Ahsahar, vb. olarak adlandırmışlardır. Lezgiler ağırlıklı olarak Sünniliğin Şâfi koluna, kısmen de Hanefi koluna mensupturlar. Dağıstan'ın Dokuzpara ilçesinin Miskince köyünde yaşayan Lezgiler ise Şii (Caferi) mezhebindedir. Bugünkü Lezgi edebî dili Küre ağızına dayanarak 19. yüzyılda şekillenmiş ve Sovyet döneminde gelişmiştir.³¹ Lezgiler, ağırlıklı olarak Ahti, Derbent, Dokuzpara, Kurah, Meherremkent, Süleyman Stal, Hiv ilçelerinde, kısmen Rutul ve Hasavyurt ilçelerinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan'da ise Kusar, Haçmaz, Gebele, İsmayılı, Oğuz, Şeki ve Gah ilçelerinde meskûndurlar. Lezgiler, Azerbaycan'ın en kalabalık etnik azınlığıdır.³² Lezgilerin bir kısmı (% 15) Derbent'te yaşar. 'Yeni Kuruş' adlı yerleşim birimi Lezgilerin geleneksel yerleşim alanının dışında, Hasavyurt ilçesinde bulunur. Buradaki Lezgi nüfus Hasavyurt'un % 6'sını oluşturmaktadır. Lezgilerin üçte birinden fazlası şehirlerde yaşamaktadır. Genelde Derbent'te (şehir nüfusunun % 26'sı) ve Dağıstan Işıkları (şehir nüfusunun % 22'si) şehirlerinde yaşamaktadırlar. Kaspiy ilçesinin % 16'sı, Mahaçkalé'nin yaklaşık % 10'u, İzberbaş'ın % 8'i Lezgilerden oluşmaktadır. Dağıstan'ın güneyindeki Belici kasabasının esas nüfusu, Derbent ilçesindeki Mamedkala kasabasının % 10'u Lezgilerdir.³³

³⁰ Dargintısı, <http://dagpravda.ru/page/39>

³¹ "Lezginskiy yazık - Yazıkı naradov Rossii v İnternete". <http://www.peoples.org.ru/lezgi.html>

³² Lezgini <http://dagpravda.ru/page/42>

³³ Tişkov, V.A. "Respublika Dagestan". http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k/respublika2.html#_ftnref21

Ekim Devrimi'nden önce Lezgilerin kullandıkları bir gazete veya yazılı herhangi yayın organı yoktu. Bu nedenle Lezgi topluluğu Türkçe gazeteleri takip ediyordu. 1928 yılı Şubat ayının sonunda Dağıstan parti teşkilatı Dağıstan halkları için Latin alfabesine dayalı alfabelerin hazırlanması yönünde karar aldıktan sonra 21 Temmuz 1928'de ilk Lezgice gazete çıkarılmaya başlamıştır. Gazetenin adı 'Tsıliy Dünya (Yeni Dünya)' idi. 1951-1957 yıllarında diğer Dağıstan topluluklarında olduğu gibi Lezgilerde de 'Dagestanskaya Pravda' gazetesinin Lezgice sürümü yayımlanmıştır. 1957'de bu uygulama kaldırılmış ve Lezgice 'Komünist' gazetesi çıkarılmaya başlamıştır. Ağustos 1991'de 'Komünist' gazetesinin adı 'Lezgi Gazet' olarak değiştirilmiştir. 'Lezgi Gazet' hâlen haftada bir kez yaklaşık 10 bin tirajla yayımlanmaktadır.³⁴

Laklar, Dağlık Dağıstan'ın merkezî bölgesindeki Lak ve Kulin ilçelerinde yaşamaktadırlar. Bu ilçelerde Laklar nüfusun % 90'dan fazlasını oluşturur. Ayrıca Novolaks (Yeni Lak) ilçesinde de nüfusun % 48'i Lak'tır. Novolaks ilçesinin eski ismi 'Auh' idi ve buranın nüfusu Çeçen-Akkinlerden oluşuyordu. Şubat 1944'te Akkinlerin sürgün edilmesinden sonra yüksek dağ ilçeleri olan Lak ve Kulin'den Laklar getirilerek buraya iskân edilmişlerdir. Ayrıca iki köy (Aktaş-Auh ve Yurto-Auh) Kazbek ilçesine devredilerek buraya komşu Almak köyünden Avarlar yerleştirilmiştir. Akuşin ilçesinde % 5, Rutul'da % 5 ve Kızılyar'da % 3 Lak nüfus yaşamaktadır. Mahaçkale'de % 12-13, Kaspi'de % 14, Buynaks ve Kızılyurt'ta % 8 oranında Lak nüfus yaşamaktadır. Laklar kendi memleketlerini Lakku klanu (Lak yeri), Lakku bilayat (Lak ülkesi) olarak adlandırır. Onları Avarlar 'Gazigumek', Darginler 'Bulegi', Lezgiler 'Yahul', Kumuklar ve Kuzey Kafkasya halkları ise 'Kazikumuk' olarak adlandırmaktadırlar. Dağıstan halkları içinde Laklar en düşük nüfus artışına sahip halktır.³⁵ Lakların üçte ikisi şehirlerde yaşar. Sulak, Açısu, Kahulay, Manaskent vb. kasabalarda Lak nüfusun oranı % 3 ile % 9 arasında değişir.³⁶ 'İlçi' (Elçi) isimli gazeteleri 1991'den beri her cuma Lakça olarak yayımlanmaktadır.³⁷

³⁴ Lezgi gazet <http://lezgi.etnosmi.ru/about.php>

³⁵ Laktsı, <http://dagpravda.ru/page/41>

³⁶ Tişkov, V. A. "Respublika Dagestan". http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k/respublika2.html#_ftnref21

³⁷ İlçi, <http://ilchi.etnosmi.ru/about.php>

Tabasaranlar, Güneydoğu Dağıstan'ın dağlı halklarından biridir. Yaşadıkları yerler dağlar ve dağ eteği bölgelerindedir. Ağırlıklı olarak Hiv (% 62), Tabasaran (% 80) ve Derbent ilçelerinde (% 15) yaşamaktadırlar. Tabasaranlar kırsal bölgelerde yaşayan bir topluluk olarak bilinir ancak son dönemde kentleşme süreci içinde daha yoğun yer almaya başlamışlardır. Bu halkın % 64'ü köylerde yaşamaktadır. Şehirli Tabasaranlar ağırlıklı olarak Derbent ve Dağıstan Işıkları'nda (her birinde şehirli Tabasaranların üçte biri) yaşamaktadırlar. Tabasaranlar Dağıstan'ın nüfusu en hızlı artan topluluğudur.³⁸

Tabasaranca çıkan *Tabasarandin nurar* (Tabasaran nuru) ilk kez 5 Mayıs 1932'de yayımlanmıştır. O dönemde *Uru Tabasaran* (Kızıl Tabasaran), daha sonra *Kolhozdin Uvmur* (Kolhoz Hayatı) adıyla yayımlanmıştır. 1970'lerde *Tabasarandin nurar* adını almıştır. 20 Ekim 1995'te ulusal çapta bir gazete olarak yeniden tesis edilmiştir.³⁹

Çeçen-Akkinler, Kuzey Kafkasya'nın Vaynah halklarından. Genelde Çeçenistan'da yaşarlar. Tarihte Misceg, Cecev, Kairan, Simsarit, Kavkasion adları ile bilinirdi. Sasan etnonimi, Sasan (Pers devleti Sasanilerden) ve Çeçen etnoniminin farklı bir fonetik gelişimidir. Dağıstan'da yaşayan ve kendilerini 'Akkiy' olarak adlandıran Çeçen etnik grubu olan Akkinlerin kendilerine özgü bir diyalektleri vardır. Dağıstan'da yaşayan başka bir Çeçen grubu ise Kaçkalık'tır. Kaçkalıklar, Yamansu ve Yarıksu nehirleri boyunca yerleşmiş altı köyde, Kumuklarla komşu olarak yaşarlar. Çeçenler 18. yüzyıldan başlayarak Dağıstan feodalitesinin yönetiminde olan Auh topraklarına göç etmeye başlamışlar, ardından Avar hanlarına ve Kumuk feodalitesine vergi ödemişlerdir. Auh köylerine göç süreci 1940'lı yılların başlarına dek devam etmiştir. Akkinler Dağıstan'a göç ettikten sonra çevre halkların etkisi altına girmişlerdir. Nitekim Auhlular Kafkasya'da İslamı kabul eden en son topluluktur. Nispeten soyutlanmış şekilde yaşamalarını sürdüren Akkinlerin dili Vaynah dillerinin eski unsurlarını

³⁸ Tişkov, V. A. "Respublika Dagestan". http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k/respublika2.html#_ftnref21

³⁹ Tabasarandin nurar, <http://tabasaran.etnosmi.ru/about.php>, Rol gazetı v stanovlenii natsionalnogo yazıkı e etnosa, <http://www.odnoselchane.ru/?sect=3187>

içermektedir.⁴⁰ Çeçen-Akkinlerin gazetesi 'Halkan Az' (Halkın Sesi) 2 Ağustos 1990'dan beri yayın hayatına devam etmektedir.⁴¹

Rutullar, Güney Dağıstan'ın güneybatı kısmında (Rutul, Babayurt, Kızılyar ilçelerinde) ve ayrıca Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda, Şeki ilçesinde yaşarlar. Nüfusuna göre Dağıstan halkları arasında yedinci sıradadır. Nüfus artışında dalgalanmalar gözlenmektedir.⁴² Sovyet döneminde çok küçük halkların daha büyük halklar içerisinde belirtilmesi teşvik edilmekteydi. İşte o dönemde Rutulluların bir kısmı Lezgi olarak belirtilmiştir. Rutulların gazetesi *Mihalbşdu tlındı habarbir* (Rutul Haberleri) adını taşır ve 1934'te kurulmuştur. Gazete Rutulca ve Rusça yayın yapmaktadır.⁴³

Güneydoğu Dağıstan'ın merkezî bölgesi, Agul ve Derbent ilçeleri başlıca Agul yerleşim bölgeleridir. Agulların % 67'si köylerde yaşamaktadır. Esas iskân alanları, Güney Dağıstan'ın yüksek dağlık bölgelerinde, Çirahçay ve Kurahçay nehirleri havzasının yukarı akınındadır. Şehirli Agullar, Şavhal kasabası (Mahaçkale), Tübe (Kumtorkal ilçesi), Mahaçkale, Derbent ve Dağıstan Işıkları şehirlerinde yaşamaktadırlar. Eski dönemlerden beri Agul dilinin Keren, Kuşan, Agul, Kekhyun, Burkihan ve Fitin gibi diyalektleri bilinmektedir. Agullar birçok Dağıstan toplulukları gibi çevre halklarla ortak iletişim dili olarak Azerbaycan Türkçesini kullanmışlardır. 1920'lerde Agul yazısının oluşturulması konusu gündeme gelse de, yeteri kadar uzman olmadığı için bu sorun çözülememiştir. 1952 yılına dek Agul okullarında eğitim Lezgice, daha sonra da Rusça verilmiştir. 1990 yılında Dağıstan hükümetinin kararnamesiyle Agul yazısı oluşturulmuştur. 1992 yılından itibaren okullarda dersler Agul dilinde verilmektedir.⁴⁴ Dağıstan'da Agulca çıkan gazete 'Vesti Agula'dır. Hedef kitlesi Agullardan oluşan *Agularin Kolhozçi* (Agul kolhozcusu) 1 Aralık 1952'den itibaren Lezgice çıkmaya başlamıştır. Haziran 1962'de kapatılan gazete 7 Mayıs 1965'te Rusça

⁴⁰ Çeçentsi-akkintsı, <http://dagpravda.ru/page/49>

⁴¹ Halkan az, <http://niiso.etnosmi.ru/about.php>

⁴² Rutulı, <http://dagpravda.ru/page/45>.

⁴³ Rutul Miha'şdu tlındı habarbir, <http://rutul.etnosmi.ru/about.php>

⁴⁴ Agulı, <http://dagpravda.ru/page/37>

yayımlanmaya başlamıştır. 1993'ten itibaren Agulca ve Rusça *Vesti Agula* (Agul Haberleri) olarak yayımlanmaktadır.⁴⁵

Kendilerini Yıhbı veya Tsıalhbı olarak adlandıran Zahurlar, Dağıstan'ın güneyinde ve Azerbaycan'ın kuzeybatısında yaşarlar. Zahurlar, Lezgi halkları grubundandır. Halkın adı Dağıstan'daki Zahur (Tsahur) köyünden gelmektedir. Zahurcanın üç diyalekti vardır: Zahur-Suvagil, Gelmės-Kurdul ve Sapuçin. Zahurlar, Dağıstan'ın Rutul ilçesinde, Azerbaycan'ın Zakatala ve Gah ilçelerinde yerleşmişlerdir. 13'ü Dağıstan'da bulunmak üzere toplam 29 köyde yaşamaktadırlar.⁴⁶ Zahur nüfusunun % 82'si, çoğu Rutul ilçesinde bulunan çeşitli köylerde yaşar. Mahaçkale, Güney Suhokum, Derbent'te çok az sayıda Zahur nüfus yaşamaktadır.⁴⁷ Zahurca gazete 'Nur', 18 Mayıs 1995 yılında yayımlanmaya başlamıştır.⁴⁸

⁴⁵ Vesti Agula , <http://agul.etnosmi.ru/about.php>

⁴⁶ Tsahurı, <http://dagpravda.ru/page/48>

⁴⁷ Tişkov, V. A. "Respublika Dagestan". http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k/respublika2.html#_ftnref21

⁴⁸ Nur, <http://nur.etnosmi.ru/about.php>

Kafkaslar'da yaşayan Rus nüfusu, bölgeye merkezî Rusya'dan göç ettirilmiştir. Ruslar 1840'lı ve sanayileşmenin geliştiği 1930-1960'lı yıllarda bu bölgeye göç etmişlerdir. Dağıstan'daki Rus nüfusun % 80'i kentlere ve ilçe merkezlerine dağılmış durumdadır. En yoğun yaşadıkları ilçe Kızılyar'dır (% 54). Mahaçkale ve Kaspiy'deki Rus nüfusu % 17-18 oranındadır. Diğer kentlerde ise Rusların oranı % 3-10 arasında değişir. Komsomolskaya kasabasında Rus nüfus % 81'dir. Ayrıca Dubka'da % 16 ve Sulak'ta % 12 oranında Rus nüfus yaşamaktadır. Köylerde yaşayan Ruslar (Terek Kazakları), Terek nehri'nin ve kollarının Kızılyar ve Tarumov ilçelerindeki aşağı arazilerinde yaşamaktadır. Son dönemde bu bölgelerde yaşayan Rusların nüfusunda % 30'lara varan bir azalma gözlenmektedir. Babayurt (% 1,5), Hasavyurt (% 0,4), Nogay (% 1,8) ve Derbent (% 0,7) ilçelerinde az sayıda Rus nüfus yaşamaktadır.⁴⁹ Genç Rus nüfusu, Rusya'nın büyük şehirlerine, köylüler ise komşu Stavropol krayına göç etmektedir.⁵⁰

Dağ Yahudileri olarak da bilinen Tatlar, genelde Derbent'te ve otuzdan fazla köyde yaşarlar. 'Tat', Türk kültüründe de çok önemli bir kavramdır. Tat'ın, etimoloji ve ifade ettiği etnik grup vb. bakımlardan karmaşık bir tarihi vardır. Tat, Dağıstan'da kendine özgü dili olan ayrı bir etnik grup olarak bilinir. Tatlar genelde Müslümandır, ancak 'Dağ Yahudileri' olarak adlandırılan bir grup Tat, Musevi'dir. Müslüman Tatlar, Dağ Yahudisi olarak adlandırılan bu Musevi toplulukla kendilerini hiçbir zaman özdeşleştirmemişlerdir. Aynı şekilde Dağ Yahudileri de kendilerini farklı bir etnik grup olarak tanımlar. Tatların çok eskiden, Sasaniler döneminde (MS 3. yüzyılın başlarında) bölgeye zorla göç ettirildikleri tahmin edilmektedir. Göçün sebebi olarak Babil'de Mezdeki hareketine katılmaları olmuştur.⁵¹ Dağ Yahudilerinin kökeninin Hazarlardan geldiği yönündeki iddialar da gerçeği yansıtmaz. Nitekim Dağ Yahudilerinin dili İrani bir dildir ve Musevi

⁴⁹ Ruskiye, <http://dagpravda.ru/page/44>

⁵⁰ Nur, <http://nur.etnosmi.ru/about.php>

⁵¹ Aliyev, B. "Dagestanskiye yevrei v XVII- pervoy polovine XIX vv.". http://www.juhuro.com/index.php?option=com_content&view=article&id=813:-xvii-xix-&catid=122:2010-10-25-22-14-208&Itemid=590, 14.08.2011.

Karaim Türklerinin dili ile hiçbir ilgisi yoktur.⁵² 2010 nüfus sayımına göre Tatların toplam nüfusu sadece 455'tir.

'Vatan' isimli gazete Tatça ve Rusça yayımlanmaktadır. Eylül 1927'de Moskova'da Tatların (Dağ Yahudilerinin) eğitim, dil, yazı sorunlarına yönelik büyük bir bilimsel toplantı yapılmıştır. Daha sonra Yakov Agarunov'un önderliğinde yeni Tat alfabesi geliştirmişlerdir. Bu alfabe Nisan 1919'da Bakü'de düzenlenen Tat Kültür Çalışanlarının Tüm-Birlik Konferansı'nda onaylanmıştır. Kısa süre sonra *Zahmetkeş* gazetesinde yeni alfabeyle kısa makaleler yayımlanmaya başlamıştır. 1938'de Tüm-Birlik Komünist (Bolşevik) Partisi Dağıstan Vilayet Komitesi Bürosu (Dağıstan parti teşkilatının en üst yönetimi) ve Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî Yürütme Komitesi (yüksek yürütme erki) tarafından 'Dağıstan Halklarının Latin Alfabesinden Kiril Alfabesine Dayalı Rus Alfabesine Geçmelerine İlişkin' karar alınmıştır. 1938'in ortalarında *Zahmetkeş* gazetesinin yayını durdurulmuş, bu gazete *Girmizine Astara* (Kızıl Yıldız) adını almıştır. Gazete 1991'den itibaren 'Vatan' adıyla yayımlanmaya başlamıştır.⁵³

Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada Kumuk, Azerbaycanlı ve Nogay Türklerine değinilmemiştir. Bugün itibarıyla Dağıstan'da yaşayan başlıca etnik gruplar ve bunların ülke nüfusu içindeki oranları aşağıdaki gibidir:

	Kişi		% ile oranı	
	2002	2010	2002	2010
Genel nüfus	2,576,531	2,910,249		
Etnik kimliğini belirtmiş kişilerin sayısı	2,576,380	2,891,819	100	100
Avar	758,438	850,011	29,4	29,4
Dargin	425,526	490,384	17,0	17,0
Kumuk	365,804	431,736	14,2	14,9
Lezgi	336,698	385,240	13,1	13,3

⁵² İranskoye naslediye gorskih yevreyev, http://www.juhuro.com/index.php?option=com_content&view=article&id=766:2011-07-12-16-28-48&catid=122:2010-10-25-22-14-20&Itemid=590.11.07.2011

⁵³ Vatan, <http://vatan.etnosmi.ru/about.php>

Lak	139,732	161,276	5,4	5,6
Rus	120,875	104,020	4,7	3,6
Azerbaycanlılar	111,656	130,919	4,3	4,5
Tabasaran	110,152	118,848	4,3	4,1
Çeçen	87,867	93,658	3,4	3,2
Nogaylar	38,168	40,407	1,5	1,4
Rutul	24,298	27,849	0,94	1,0
Agul	23,314	28,054	0,9	1,0
Zahur	8,168	9,771	0,3	0,3
Tat	825	455	0,03	0,02
Diğer kimlikler	19,157	14,194	0,014	0,5
Etnik kökenini belirtmemiş, ayrıca anket yapılamamış ve kimlik bilgileri idari makamlardan alınmış kişiler	151	18,430		

Tablo 1: 2002 ve 2010 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Dağıstan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı⁵⁴

1940'lı yıllara dek Dağıstan'ın Babayurt, Hasavyurt ve Kızılyar ilçelerinde yaklaşık 6 bin Alman yaşıyordu. Sovyet-Alman savaşı başlayınca burada yaşayan Almanlar, Kazakistan ve Orta Asya'ya sürülmüştür.⁵⁵

Dağıstan'daki Yerli Türk Dilli Halklar Kumuklar

Kıpçak boylarından olan Kumuklar Kuzey Kafkasya'da en kalabalık Türk topluluğudur. Kumuk etnik kimliğinin teşekkülünde Türk boyları olan Hunlar (2-4. yüzyıllar), Bulgarlar-Barsiller, Suvarlar (5-7. yüzyıllar) ve ayrıca Hazarlar (10. yüzyıl), Oğuzlar (11-12. yüzyıllar) ve Kıpçaklar (11. yüzyıl) yer almışlardır (Godjiyova, 2000: 42-53). Kumuk topluluğu 12-13. yüzyıllarda şekillenmiştir.

Tarihî kaynaklar Osmanlı-Safevi savaşları döneminde Kumukların zaman zaman değişik saflarda yer aldıklarını ortaya koymaktadır.

⁵⁴ <http://dagstat.gks.ru/perepi/Ob%20itogah%20%20Vserossiyskoy.htm>

⁵⁵ Respublika Dagestan. <http://kavkaz-news.net/enciklopediya-kavkaza/3810>; <http://www.allrussia.tv/ru/dagestancontacts.html>

17 Mayıs 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Osmanlılar ve Safeviler, Kafkaslar'daki etkinlik alanlarını belirlemişlerdir. Safevi hâkimiyeti Derbent ve çevresini, Tabasaran ve Targu şavhallığını kapsarken bölgenin geri kalan kısmı Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır.

16 Şubat 1801 yılında Gürcistan'ın Rusya İmparatorluğu himayesine geçmesinden sonra Osmanlı yönetimi, Müslümanları cihada çağıran padişah fermanlarıyla bölgeye sıkça gelmişlerdir. Targu şavhallığı Rus ordularına karşı çok sayıda isyan başlatmış ve savaflara katılmıştır (Magomedov, 1940: 51-56, 65-67).

Rusların Kuzey Kafkasya'yı işgal etmeleri ve Dağıstan vilayetini (merkezi, Temir Han Şura) tesis etmelerinden sonra Kumuk yönetim türü olan şavhallık (şamhallık, şauhallık) da tasfiye edilmiştir. Şavhallığın topraklarında okruglar (yörelere) oluşturulmuştur. Bunlardan Kaytag-Tabasaran ve Temir Han Şura okrugları Dağıstan vilayetinde idi. Kumuk (daha sonra Hasavyurt) adlı okrug ise Terek vilayetine bağlı idi. 1920 yılında Hasavyurt'un, Dağıstan Cumhuriyeti'ne katılmasıyla Kumuklar aynı idari yapı içinde yer almışlardır.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle Kumuklar da kendi hakları uğruna mücadeleye başlamışlardır. 1980-1990'lı yıllarda Kumuk Halk Hareketi 'Tenglik' (Eşitlik), Kumukların daha önce yaşadıkları topraklarla ilgili haklarının iadesi konusunu gündeme getirmiştir. 'Tenglik' halk hareketi, 'Vatan' ve 'Çolpan' isimli STÖ'leri bu mücadelenin öncülüğünü yapmışlardır. Hatta Kumuk bölgesinin Dağıstan'dan ayrılması da 'Tenglik'in hedeflerinden birisiydi. Örgüt, daha önce Kumuklardan kanunsuz olarak alınmış toprakların gerçek sahiplerine iade edilmesini, Dağlıların toplu hâlde göçlerinin durdurulmasını talep etmiştir (Aliyev, 1966). Kasım 1990'da İkinci Kurultay'da Kumukların tarih boyunca yaşadıkları toprakları (Buynaks, Hasavyurt, Mahaçkale) içine alacak bir Kumuk Cumhuriyeti'nin kuruluş bildirgesi kabul edilmiştir (Aliyeva, 2011b: 100).

Bugün Kumuk Türkleri dil, tarih ve kültürlerinin yaşaması için büyük mücadele vermektedirler. Bu mücadelenin yürütüldüğü koşullar o kadar da kolay değildir. Dağıstan'ın 'zengin etnik mozaiği' içinde etnik kimliğin geliştirilmesinin kendine özgü zorlukları vardır. Kumuk

dilinde Nisan 1917'den çıkmaya başlayan *Yoldaş* gazetesi Kumukçanın yaygın hâle getirilmesini hedeflemiştir. *Yoldaş*, Dağıstan'ın en eski gazetelerinden biridir. Gazetenin ilk genel yayın yönetmeni C. Korkmasov idi. Gazete, değişik dönemlerde *Yoldaş*, *Zaman*, *Müsavat*, *İşçi Halk*, *Al Bayrak*, *Dağıstan Fukarası* adları altında çıkmıştır. Gazete 1930'lardan 1990'ların başına dek Dağıstan parti teşkilatının organı olarak *Lenin Yolu* adıyla yayımlanmıştır. Gazete yaklaşık 5 bin tirajla, haftada bir kez yayımlanmaktadır.⁵⁶

Uzun yıllar boyunca uygulanan adaletsiz toprak reformlarıyla Kumukların demografik yapısı tahrip edilmiştir. Kumuklarla ilgili ortaya atılan birçok tezde ise onların Türk kimliği reddedilmeye çalışılmıştır. 1920 yıllarında Nikolay Marr tarafından ortaya atılmış teze göre Kumuklar 'dil bakımından zorla Türkleştirilmiş Lezgiler' olarak tanımlanmaya çalışılmıştır.⁵⁷ Bir coğrafi alanda yaşamış halkın nasıl olur da yarısı tam olarak Türkleşirken yarısı da tam olarak kendi dilini ve kültürünü devam ettirebilmiştir. 2011 yılında yapılan saha araştırması sırasında karşılaşılan kimlik sorunuyla ilgili yapılan mülakatlarda Kumuk aydınlarının en çok üzerinde durduğu konu 'Türk' adının kullanımıyla ilgiliydi. 'Biz burada asılsız, mesnetsiz tezlere karşı mücadele ederken kimliğimizin 'Türk' yerine 'Türk dilli' olarak nitelendirilmesinden de büyük üzüntü duymaktayız. Zaten karşıt tezin amacı, bu kavramlar üzerinden hareket ederek kimliğimizi kabullenmemektir.' şeklinde düşüncelerini de dile getirmişlerdir.⁵⁸

Azerbaycanlılar

Dağıstan'da yaşayan Azerbaycanlılar bölgenin eski ve köklü halklarından. Tarihî Azerbaycan şehri olan Derbent ve civarının tarih boyunca Azerbaycan devletlerinin bir parçası olduğu tartışılmaz bir hakikattir. Rus Çarlık rejiminin Kafkaslar'ı işgalinden sonra uyguladığı politikalardan biri de Azerbaycan'ın kuzey kısmındaki bu alanı ele geçirerek başka bir idari yapı içerisine sokmaktı. Zaten *Dağıstan*

⁵⁶ <http://yoldash.etnosmi.ru/about.php>

⁵⁷ Kamil Güner. "Sovyet iktidarları ve Kumuk Türkleri". <http://kumukia.ru/article-94.html>

⁵⁸ Bu bilgi 2011 yılı saha araştırması döneminde yapılan mülakatlarda elde edilmiştir.

idari anlamda bu dönemde oluşturulmuş bir kavram idi. Bu coğrafyada Azerbaycanlıların tarih boyunca yaşadıkları bölgeler Derbent ve ona bitişik (dağlık ve denize kıyısı olan) ovalardır: Derbent ve kısmen Kaytak ve Tabasaran (Dalgat, 2005: 104).

Bugünkü Azerbaycan'da ve Azerbaycan sınırları dışında yaşayan bazı Türk grupları, 'Terekeme' olarak adlandırılmaktadır. Bu terim daha ziyade yaşam tarzı olarak kullanılmaktadır. Terekeme aydınları, kendilerini Azerbaycanlıların ve Türk dünyasının bir parçası olarak görmektedirler.

Azerbaycanlıların bölgenin sosyokültürel yapısı üzerindeki etkileri her zaman büyük olmuştur. Bölgenin diğer etnik grupları Türkçeyi ikinci bir dil olarak konuşabilmekteydi. Buradaki Kaytag köylüleri (Karasan, Cinabi, Kartalay, Hadagi, Barşimay) ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için bugünkü Derbent ilçesinin kuzeyindeki Azerbaycanlılarla (Terekemelerle) sıkı temas içindeydiler. Kirki ve Varsit köylüleri de Terekemelerde sezon işçisi olarak çalışıyorlardı. Bu yüzden iyi düzeyde Türkçe biliyorlardı. Bunun yanı sıra birçok Kaytag, kendi çocuklarını Azerbaycanlıların hanelerinde istihdam etmeye çalışmışlardır. Yine birçok Tabasaranlı, Terekeme'de veya Derbent bahçelerinde meyve toplama ve hasat işlerinde mevsimsel işçi olarak çalışmışlardır. Bu ekonomik yapı 1930'lu yılların sonuna kadar devam etmiştir (Bulatov vd., 2004: 48).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde (1918-1920) Terekemeler ve bugünkü Dağıstan'ın çoğunluğu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne katılmayı istemişlerdir.⁵⁹ Bununla ilgili bilgi, o dönemde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Dağlı Cumhuriyeti'ndeki diplomatik temsilcisi A. Ahverdov'un raporunda bulunmaktadır. Rapora göre bu talep, Azerbaycan diplomatik misyonunun buraya gelmesinden sonra bölgenin önde gelenleri, ayrıca Azerbaycan'la sıkı tarihî ilişki içinde bulunmuş (Küre, Samur, Kaytag, Tabasaran, Avar

⁵⁹ *Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika. 1918 - 1920. Vneşnyaya politika. (Dokumenti i materialı).* Baku: Azerbaydjan, 1998, ss. 196-198, 215-217; *Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi.* F. 970. L. 1. D. 59. V. 21, 25.

ve Derbent gibi) bölgelerin temsilcileri tarafından ısrarla dile getirilmiştir.⁶⁰ Fakat Dağlı Cumhuriyeti'nin önce Beyaz Muhafızlar, daha sonra da Bolşevikler tarafından işgal edilmesi bu planın gerçekleşme olanağını ortadan kaldırmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Dağıstan'daki Azerbaycanlıların bir kısmının etnik kimliği yanlışlıkla 'Farsî' olarak yazılmıştır. Bu aileler 1930'larda sürgüne tâbi tutulmuşlardır. Güney Dağıstan topraklarında yaşayan yerli halk 'gelme halk' olarak tanımlanmıştır. Nitekim 1926'da Azerbaycan Türkleri, Dağıstan'ın yerli halkı olarak belirtilirken 1939'da böyle bir tanımlama yapılmamıştır.

1926 tarihli genel nüfus sayımında Dağıstan'daki 'Türk-Tatar' nüfus 31,141 idi (10,818 şehirli, 20,323 köylü). Derbent ilçesinin toplam nüfusu 25,140 idi. Bunlardan Türklerin nüfusu 14,286 idi (% 56,8). Bu dönemde Azerbaycanlılar (Terekemeler) kuzeyden (Kayakent ilçesi) Kumuklarla, kuzeybatıdan (Kaytag ilçesi) Darginlerle, batıdan (Tabasaran ilçesi) Tabasaranlılarla, güneyden (Muharremkent ve Suleyman Stal ilçeleri) ise Lezgiler ve Azerbaycanlılar ile komşuydu. Doğuda ise Hazar sahili bulunuyordu. 1959 nüfus sayımı verilerine göre Dağıstan'da yaşayan Azerbaycanlıların nüfusu 38,2 bindir. 1970'te bu rakam 54,4 bin, 1979'da ise 64,5 bin idi. Sovyet döneminin 1989 tarihli son nüfus sayımı verilerine göre buradaki Azerbaycanlıların (Terekemelerin) nüfusu 75,5 bin (% 4,2) idi (Gadjiyeva, 1999: 5; Osmanov, 2006: 60-71, 75, 79-80, 110).

Zamanla Lezgi ve Tabasaranlıların Derbent ilçesinde ovalıklara, ayrıca Derbent şehri ve Dağıstan Işıkları şehrine göç etmeleri sonucunda, yüzyıllar boyunca burada yaşamış Azerbaycanlılar azınlık durumuna düşmüşlerdir. Tüm bunlar, aşağıda da açıklanacağı üzere etnik sorunların meydana gelmesine neden olmuştur. Ayrıca yüksek dağlık bölgelerde yaşayan Dağlılar, Azerbaycanlıların (Terekemelerin) yaşadıkları bölgelere inerek burada ayrı yerleşim birimleri veya semtler oluşturmuşlardır (Lisenko, 2005: 143-151).

2002 nüfus sayımı verilerine göre Dağıstan'da yaşayan Azerbay-

⁶⁰ *Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi*. F. 970. L. 1. D. 59. L. 17.

canlıların (Terekemelerin) toplam nüfusu 111,656'dır. Onların yaklaşık üçte ikisi Derbent'te yaşamaktadır. 2009 istatistiklerine göre Derbent'in 110,659 olan nüfusunun % 32'sini Azerbaycanlılar oluşturmaktadır. Azerbaycanlılar, bunun dışında, Tabasaran (% 18), Rutul (% 4, Aşağı Katruh köyü) ve Kızılyar'da (% 3) ilçelerinde, Mehmetkale (% 22,4) ve Belici (% 7,3) kasabalarında yaşamaktadırlar. Derbent geçmişte bilim ve kültür merkezi hüviyetindeydi. Mirza Muhammed Ali, Abdul Sattar, Kazim Bey, Mirza Haydar Vezirov, Sadık Bey Cafarov, Mirza Muhammed Kazim Mirza, Mir Arslan Bey'in adları bu şehirle anılır. Dağıstan'da Azerbaycan dram tiyatrosu faaliyet göstermektedir. Dağıstan Azerbaycanlıları Azerbaycan'daki soydaşlarıyla sıkı ilişkiler içindedirler (Aleksandrov, 2005: 281). *Derbent* (Dərbənd) gazetesi 20 Ağustos 1920'den itibaren yayımlanmaktadır. 1922'den itibaren Dağıstan Komünist Parti teşkilatının organı olarak *Dağıstan Fıqarası* adı altında çıkmıştır. Ekim 1931'den sonra *Kolhoz Yolu*, Mart 1932'den itibaren *Lenin Bayrağı* adı altında yayımlanmıştır. 1960'ların başlarına dek Hruşçev döneminde millî okullar kapatılarak bu okullarda Rusça eğitime geçilmiştir. *Derbent* gazetesini de şehir gazetesiyle birleştirerek Rusça çıkarmaya başlamışlardır. Bu durum 1963'e kadar devam etmiştir. 1963'ten itibaren *Kənd Mayakı* (Köy Feneri) adıyla Azerbaycan Türkçesinde yayımlanmaya başlamıştır.⁶¹

Kısacası bugün Rusya sınırları içinde yer alan Dağıstan'ın güney toprakları tarih boyunca Azerbaycan devletlerinin bir parçası olmuştur. Derbent ve çevresi, daima Azerbaycan'ın bilim ve kültür tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur (Aliyeva, 2007: 264-274).

Nogaylar

1260'tan itibaren Azak denizi havzası steplerinde Nogay Ordası'nın adı Cuci Ulusundan gelme Nogay'ın adıyla ilgilidir. Rusya tabiyetindeki Nogaylara uygulanan göç, sürgün ve baskı politikaları şüphesiz ki onlar arasında Rus yönetimine karşı başkaldırı duygularını kuvvetlendirmiştir (Aliyeva, 2010b: 205). 1859-1862 yıllarında Nogaylar, di-

⁶¹ Dərbənd, <http://derbend.etnosmi.ru/about.php>

ğer halklarla birlikte Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Rusya'nın 18. yüzyılda başlayan Kuzey Kafkaslar'ı, Ön Kafkasya'yı, Aşağı İdil ve Kırım yarımadasını sömürgeleştirme politikaları, Nogayların da topraklarını kaybetmelerine neden olmuş ve onların sayıları önemli ölçüde azalmıştır. 20. yüzyılın başlarından itibaren Rus toplumunda baş gösteren siyasal ve sosyal olaylar Nogayları da yakından etkilemiştir. Kafkasya'nın diğer halklarıyla birlikte Nogaylar da bölgedeki ulusal örgütlenmeler içinde yer almışlardır. Onlar, Mayıs 1917'deki Birinci Dağlı Kurultayı'nın faaliyetlerine de katılmışlardır (Alikberov, 1968: 44-45, 54). Kafkas Dağlıları Bileşik İttifakı tarafından kabul edilen anayasada tüm dağlı aşiretleri, aynı zamanda Nogay ve Türkmenler, Kafkasya Müslüman İttifakına dâhil idiler (Koronev, 1967: 37). Bu dönemde Nogaylar Kafkasya'da ortaya çıkan birçok siyasi teşekkülde yer almışlardır. 11 Mayıs 1918 tarihinde Dağlı Cumhuriyeti tesis edilirken 'egemenliğinin tüm Dağıstan vilayetinde, Terek vilayetinin altı okrugu ve Kara Nogay alanında, ayrıca Stavropol krayında yaşayan Nogay ve Türkmenleri de kapsadığı' ilan edilmiştir. Sovyet hâkimiyeti tesis edildikten sonra Kuzey Kafkasya'da birkaç özerk yapı (Dağıstan, Çeçen-İnguş, Karaçay-Çerkes) ortaya çıkmıştır. Böylece Terek vilayetinde bir tek idari birimin sınırları içinde yaşayan Nogaylar Tüm-Rusya Merkezî Yürütme Kurulunun (hükümet) 16 Kasım 1922 tarihli kararnameyle parçalanmış duruma düşürülmüşlerdir.⁶² Onların bir kısmı Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde kalmıştır (Avksentev ve Şapovalov, 1997: 38). Diğer halklar gibi Nogaylar da Sovyet dönemindeki demografik politikalardan nasibini almışlardır. Murzalar sınıfının ortadan kaldırılması politikası kapsamında, 1937 yılında Nogay murzalarının bir kısmı Azerbaycan'a sürgün edilmiştir. 1920-1930'larda Nogayların sürgünü ve tasfiyesine ilişkin arşiv belgeleri hâlâ gizli tutulmaktadır. O dönemde tutuklanmış veya öldürülmüş Nogaylarla ilgili beraat kararı çıkarmak mümkün olmamıştır (Aliyeva, 2009a: 18-23). 2. Dünya Savaşı sırasında birçok Kafkasya halkından farklı olarak Nogaylar her ne kadar sürgün edilmemişse de

⁶² 1888 yılında Karanogay *pristavlığı* Kızılyar *uezdi*yle birlikte Terek oblastına bağlanmıştır.

Sovyet yönetiminin ağır baskısı altında kalmışlardır.⁶³ Bu dönem Nogaylar için açlık yıllarıydı. Ağır yaşam koşulları altında bazı Nogaylar nispeten iyi şartlarda yaşamak arzusuyla Azerbaycan'ın Bakü, Gebele ve diğer bölgelerine göç etmişlerdir.⁶⁴

Kuzey Kafkasya'nın diğer halklarından farklı olarak Nogaylar özerklik alamadıkları gibi idari olarak parçalanmış ve diğer idari birimlerin yönetimine verilmişlerdir. 1922-1926 yılında Kuban Nogayları Batal Paşa okruğu nüfusunda bulunuyorlardı. 1925'te Batalpaşa okrugunda Nogay-Abazin okruğu tesis edilmiştir. 1926'da Sovyet yönetimi, Nogay-Abazin Okruğu'nu Çerkes Milli Okruğu'na devretmiştir. Buraya 1928 yılında özerklik verilmiştir. Çerkes Özerk Vilayeti'ne Nogayların ağırlıklı yaşadıkları Abazin-Nogay ve Elburgan Okrugları 1935 yılına dek dâhil edilmiştir. 1926 nüfus sayımı verilerine göre Nogay nüfusu 36,3 bin idi (Yalbulganov, 1993: 136-137). Sonraki dönemde Nogay veya Kalmuk Nogay Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurma meselesi müzakere edilse de kabul edilmemiştir. 1944 yılında Çeçenler ve İnguşlar sürgün edilmiş, Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin idari statüsü kaldırılarak onun yerinde Grozni vilayeti oluşturulmuştur; Nogayların yoğun yaşadıkları Kızılyar okrugunun ilçeleri de bu vilayete dâhil edilmiştir. Nogay çölünün adı, Kızılyar otlığı olarak değiştirilmiştir. 9 Ocak 1957'de RSFSC Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı (Prezidyum) tarafından 'Çeçen-İnguş ÖSSC'nin Yeniden Tesisi ve Grozni Vilayetinin Kaldırılması Hakkında' kararname çıkarılmıştır.⁶⁵

⁶³ Stalin'in 2. Dünya Savaşı ve sonrası uyguladığı sürgün politikaları ağırlıklı olarak Müslüman ve Türk topluluklarına yönelikti. 1946 yılında SSCB Devlet Güvenliği Komiserliği 3. Şubesinin hazırladığı rapora göre savaş döneminde 400.478 Çeçen ve İnguş, 60.139 Karaçay, 32.817 Balkar, 81.673 Kalmık, 193.959 Kırım Tatarı, Bulgar ve Yunan, 774.178 Alman, 84.402 Türk, Kürt ve Hemşin (Gürcistan'dan) olmak kaydıyla toplam 2 milyon kişi vatandan sürülmüştür. Bu tarihten sonra da sürgünler yapılmıştır. 23 Aralık 1947 tarihli Stalin'in imzaladığı kararla 100 bin Azerbaycan Türkü Ermenistan'dan Azerbaycan'a sürülmüştür. Politbüro'nun 4 Nisan 1949 tarihli kararıyla Karadeniz sahillerindeki ve Güney Kafkasya'daki Türklerin tümü Tomsk iline müebbet sürgüne gönderilmiştir. Bkz: Cemil Hasanlı (2011), s. 105, s. 467.

⁶⁴ Aliyeva, S. "Azerbaydjana-nagayskiye svyazi". <http://www.ethnoglobus.com/index.php?l=ru&m=news&id=829>

⁶⁵ Tasfiye ve sürgün edilmiş halklara karşı alınmış tüm düzenlemelerin geçersiz sayılmasına

Hakları iade edilen halklar, eskiden yaşadıkları bölgelere geri döndüklerinde bu bölgelerde yaşayan başka halklarla karşılaşmışlardı. Kaldırılmış idari birimlerin yeniden tesis edilmesi sırasında yeni sınırlar belirleniyordu. Bu sınırlar feshedilen idari birimin sınırlarıyla örtüşmüyor ve daha geniş alanı kapsayabiliyordu. Nitekim eski sınırlar zaten Kafkasya halklarını tatmin etmemekteydi. İdari birimlerin yeniden çizilmesiyle Nogaylar da Çeçen-İnguş sınırları içinde kalmışlardır. Böylece Kuzey Kafkasya'da Nogaylar üç değişik idari birim sınırlarında dağıtılmışlardır. Nogay Çölü, şu şekilde parçalanmıştır: Kara Nogay, Kızılyar, Tarumov ilçeleri Dağıstan sınırları içinde yer alırken, Kayasuli ve Açıkluk Stavropol'da kalmıştır. Şeikovskiy ilçesi ise Çeçen-İnguş ÖSSC'ye verilmiştir.⁶⁶

Sovyetler Birliği dağılma sürecine girdiğinde Nogaylarda da ulusal uyanış yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Nogaylar kendilerine karşı uygulanagelen parçalama politikasının sonuçlarının ortadan kaldırılması talebini dile getirmişlerdir. Ulusal bütünlük ve kendi kaderini belirleme konusu, Nogay halkının ikinci (1989), üçüncü (1990) ve dördüncü kurultaylarında gündeme getirilmiştir. 1990'da Nogaylar ve Terek Kazaklarının Olağanüstü Kurultayı'nda 'Nogay Çölü Yerli Halklarının Kendi Kaderini Belirleme Bildirisi' kabul edilmiştir. Bildiride, Nogaylar ve Terek Kazakları için Nogay çölünde, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı olacak, cumhuriyet statüsünde bir millî devlet kurulmasına yönelik bir talep bulunmaktaydı. Fakat bu talep Moskova tarafından geri çevrilmiştir. Dağıstan ve Çeçenistan'ın egemenlikleri ilan edildikten ve bu federe birimlerle Moskova arasında federal anlaşma imzalandıktan sonra Nogayların federe birim oluşturma düşünceleri rafa kalkmıştır.⁶⁷

---

dair Yüksek Sovyet Bildirisi 14 Kasım 1989 tarihinde kabul edilmiştir. Söz konusu düzenlemelerin feshedildiğine dair karar ise ancak 7 Mart 1991'de çıkarılmıştır. 26 Nisan 1991'de Rusya Federasyonu'nun 'Tasfiye Edilmiş Halkların Haklarının İadesi' kanunu kabul edilmiştir.

⁶⁶ 'Gosudarstvennyy planoviy komitet RSFSR (Gosplon RSFSR) Sovyetu Ministrov RSFSR ot 5 marta 1990 goda'. D. № Pr-850/15// 'Polovetskoya luno'. 'Zobludivşiyasya krik', materialı nogayskih s'ezdov. Çerkessk, 1991. № 2. s.3.

⁶⁷ Lebanidze, S. "Nogayskiy vopros - problema razdelenogo naroda". <http://pik.tv/ru/>

Günümüz itibarıyla Nogayların toprak ve temsil sorunları devam etmekte, ulusal ve kültürel talepleri de tam anlamıyla gerçekleşmemektedir. 'Birlik' teşkilatı, Nogay topraklarında bir *federe okrug* oluşturma talebiyle Stavropol ve Dağıstan yönetimlerine defalarca müracaatta bulunmasına rağmen bu talep karşılanmamıştır.

'Birlik' teşkilatının önderliğinde Nogay kültürü, gelenek ve edebî mirasının öğrenilmesi ve yayılması yönünde faaliyetler yapılmaktadır. Bu faaliyetler çerçevesinde Nogay dili yerel okullarda okutulmaya başlamış, Astrahan radyo ve televizyonunda Nogayca programlara zaman ayrılmıştır. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde Nogaylar, cumhuriyeti oluşturan beş etnik kimlik arasında yer almaktadırlar. Karaçay-Çerkes'te Nogayların tüm idari ve temsili makamlarda görev aldıkları söylenebilir. Ayrıca Karaçay-Çerkes'te bir Nogay ilçesi de kurulmuştur.⁶⁸

29 Mayıs 2011 günü Nogay ilçesi Terekli-Mektep'te Nogay Kurultayı⁶⁹ düzenlenmiştir. Kurultayda, RF'nin herhangi bir federe biriminin sınırları içinde Nogay halkının birleşmesi konusu müzakere edilmiştir. Dağıstan, Çeçenistan, Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerine ve Stavropol krayına dağılmış hâlde yaşayan Nogayların 'bir çatı altında toplanması' elbette kolay değildir. Kurultayda ayrıca Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin 1957 yılında aldığı kararın iptali konusu dile getirilmiştir. Nitekim Nogaylar bu karar sonrası 'parçalanmış halk' durumuna düşmüşlerdir.⁷⁰

Nogay gazetesi *Şöl Tavısı* (Bozkır Sesi) Nogayca olarak hafta bir kez yayımlanmaktadır. İlk sayısı 10 Kasım 1931 yılında Karanogay ilçe-

---

experts/story/11991-nogayskiy-vopros-problema-razdelenno-naroda

⁶⁸ Lebanidze, S. "Nogayskiy vopros - problema razdelenno naroda".

<http://pik.tv/ru/experts/story/11991-nogayskiy-vopros-problema-razdelenno-naroda>

⁶⁹ Yerel yöneticiler yasa dışı olduğu gerekçesiyle kurultayın yapılmasını engellemek istemişlerdir. Kurultayın yapılacağı stat büyük kamyonlar çekilerek polisler tarafından kuşatılmıştır. Fakat organizatörlerin sağduyulu ve itidalli davranmaları sonucunda çatışmadan ve provokasyondan kaçınılmıştır.

⁷⁰ Lebanidze, S. "Nogayskiy vopros - problema razdelenno naroda". <http://pik.tv/ru/experts/story/11991-nogayskiy-vopros-problema-razdelenno-naroda>

sinin Terekli-Mektep köyünde ‘Kızıl Bayrak’ adıyla çıkmıştır. 1966 yılında gazetenin ismi *Şöllik Mayag* (Çöl Feneri) adıyla yayımlanmıştır. 1991’den itibaren *Şöl Tavısı* olarak yayımlanan gazeteye 1996’da resmî statü kazandırılmıştır. Haftada bir kez yaklaşık üç bin tirajla basılmaktadır.⁷¹

‘Nogay Sorunu’nun güçlü bir şekilde gündeme getirilmesinin muhtemel tepkileri üzerine değinmekte de yarar vardır. Nogayların sorunları birçok diğer Kafkasya halklarının (mesela Çeçenistan, Çerkes, vb.) uluslararası alanda bilinmemekte ve ilgi görmemektedir. Bunun birkaç nedeni vardır. Örneğin, ‘Çerkes halkına karşı uygulanan soykırım’ konusu Gürcistan tarafından tanındıktan sonra bir ölçüde uluslararası kamuoyunun gündeminde yer almıştır. Oysa ‘Nogay soykırımı’ sorununda henüz bir dışa açılma ve tanınma yoktur. Bu konu şimdilik sadece Rusya içinde tartışılmaktadır. Bunun yanı sıra Nogayların Çerkesler gibi yurt dışında güçlü diaspora teşkilatları yoktur ve Adıgeyle-re nispeten Nogayların diğer topluluklar içerisinde ‘eritilmesi’ tehlikesi daha büyüktür. Çeçenistan’ın veya Dağıstan’ın Nogaylara toprakla ilgili herhangi bir tavizde bulunacağını düşünmek imkânsızdır. Ayrıca Dağıstan ve Çerkes kamuoyunun bu talepler karşısında vereceği tepkileri kestirmek de zordur. Nitekim Çerkes Millî Hareketi, Kuban havzasını ve Stavropol’un güney topraklarını Çerkeslerin ata yurdu olarak görmektedir.⁷²

Siyasal Sistem

Tarihsel süreç içinde Dağıstan’da yaşamış toplulukların değişik adlar altında yönetim biçimleri olmuştur. Devlet ve siyasal oluşumlar hanlık, şavhallık, usmılık, maysumluk, cemaat vb. şekillerde örgütlenmiştir. Bu oluşumlar sadece arazi esasına göre veya hem etnik hem de arazi esaslarına göre şekillenmiştir. 19. yüzyılda ‘İmamet’ tarzı yönetim anlayışı da devlet özelliklerine sahip idi. İmparatorluk yöneti-

⁷¹ <http://sh-tavisi.etnosmi.ru/about.php>; <http://rdpress.ru/cgi-bin/dependent.pl?id=1293452530>

⁷² Lebanidze, S. “Nogayskiy vopros - problema razdelennogo naroda”. <http://pik.tv/ru/experts/story/11991-nogayskiy-vopros-problema-razdelenno-naroda>

mi tarafından ‘Dağıstan Vilayeti’nin tesis edilmesinden sonra da Dağıstan toplumuna özgü ‘askerî nitelikli sivil yönetim’ tarzı bir şekilde devam etmiştir. 1917-1981 yılları arasında Dağıstan halkı bir devlet arayışı içinde bulunmuştur (Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları İttifakı, Dağlı Cumhuriyeti). 13 Kasım 1920’de Dağıstan’ın özerkliği ilan edilmiş ve Dağıstan, 20 Ocak 1921’de bu doğrultuda bir yasal statüyü Tüm-Birlik Merkezî Yönetim Komitesi’nin kararıyla kazanmıştır. O dönemden günümüze kadar Dağıstan Cumhuriyeti, (1921, 1927, 1937, 1978, 1994, 2003 yıllarında olmak üzere) altı anayasa kabul etmiştir.⁷³

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra birçok bölge gibi Dağıstan da istikrarsızlık ve kaos tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Dağıstan açısından tehdit oluşturan en önemli husus ülkede çok sayıda etnik grubun varlığı ve bu grupların birçoğu arasında Sovyet döneminde bastırılmış uyuşmazlıkların su yüzüne çıkmış olmasıydı. 26 Temmuz 1994 tarihinde Dağıstan’ın yönetim biçimini belirlerken de bu husus dikkate alınmıştır. Ülkede yaşayan çok sayıda etnik kimliğin yönetimde temsil hakkını güvence altına alarak muhtemel çatışmalardan sakınmaya çalışılmıştır. 1994 Anayasası bu doğrultuda hazırlanmış, ülkedeki on dört (büyük ve nispeten büyük) milliyeti temsil eden birer temsilcinin yer aldığı Devlet Konseyi oluşturulmuştur. Devlet Konseyi formülü her ne kadar sonradan gereken şekilde çalışmadıysa da başlangıçta olası etnik uyuşmazlıkları bertaraf etmek açısından önem taşımıştır.

Dağıstan Cumhuriyeti’nin yürürlükteki Anayasası (Rus. *Konstitutsiya Respubliki Dagestan*)⁷⁴ 10 Temmuz 2003 günü kabul edilmiştir. Kabul edildiği tarihten bugüne dek anayasada birçok değişiklik yapılmıştır.⁷⁵ Anayasaya göre Dağıstan Cumhuriyeti’nde devlet erki, cumhurbaşkanı, halk meclisi, Dağıstan hükümeti ve mahkemeler tarafından kullanılır (8. madde). Anayasanın 11. maddesine göre Dağıstan Cumhuriyeti’nin devlet dilleri, Rus dili ve Dağıstan halklarının dille-

⁷³ <http://www.dissercat.com/content/stanovlenie-i-razvitie-natsionalnoigosudarstvennosti-dagestana-v-xx-%E2%80%93nachale-xxi-vv-po-mat>

⁷⁴ *Konstitutsiya Respubliki Dagestan*, Mahaçkala 2010.

⁷⁵ 12.10.2005 tarihli No:31, 04.04.2006 tarihli No:21; 08.12.2006 tarihli No: 63; 07.10.2008 tarihli No:45; 03.02.2009 tarihli No: 4; 05.04.2010 tarihli No:19 kanunlarla yapılan değişiklikler.

ridir. Dağıstan Cumhuriyeti laik devlettir. Hiçbir din, devlet dinî veya zorunlu din olarak belirlenemez. Dinî kurumlar devletten ayırdır ve kanun önünde eşittirler (17. madde).

Cumhuriyetin başı, cumhurbaşkanıdır ve yürütme erkini kullanır (5. bölüm, 75-83. maddeler). Cumhurbaşkanı, RF Devlet Başkanı'nın önerisiyle Dağıstan Cumhuriyeti Halk Meclisi tarafından beş yıllığına seçilir. Dağıstan Cumhuriyeti'nin parlamentosu Halk Meclisidir (4. bölüm, 59-74. maddeler). Halk Meclisi Dağıstan Cumhuriyeti'nin yasama erkidir. Halk Meclisi beş yıllığına seçilmiş 72 milletvekilinden oluşur (60. madde). Dağıstan Cumhuriyeti'nde yürütme erkini Dağıstan Cumhuriyeti Hükümeti kullanır (6. bölüm, 84-91. maddeler). Hükümet başkanı, yardımcısı ve bakanlardan oluşan hükümet, Dağıstan Cumhurbaşkanı tarafından oluşturulur.⁷⁶

Dağıstan Cumhuriyeti'nde birinci dönem seçimler 18 Nisan 1995'te yapılmış ve parlamentonun faaliyeti 1999'a dek devam etmiştir.⁷⁷ Bu tarih Sovyet rejimi sonrası oluşmuş yeni siyasi sisteme göre şekillenen parlamentonun faaliyete başladığı tarih olarak kabul edilebilir. 121 sandalyeli parlamentonun birinci dönem faaliyeti, ülkedeki ağır ekonomik ve sosyal koşulların bulunduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. İkinci dönem parlamento seçimleri 1999 yılında yapılmıştır. Parlamentonun ikinci dönem faaliyeti 2003 yılına dek devam etmiştir. Bu dönem, Çeçenistan'daki silahlı birliklerin Dağıstan'a kaydığı ve faaliyetlerine burada devam ettikleri dönemdir. 1999 seçimlerinde 121 seçim bölgesi oluşturulmuştur. Bunlardan 66'sı 'millî bölge' (etnik olarak karışık bölgeler) ve 55'i 'arazi bölgeleri' (tek etnik kimliğin yaşadığı ilçeler) şeklinde oluşturulmuştur. Tek etnik kimliğin yaşadığı ilçelerde seçim mücadelesi hiçbir şekilde etnik mücadeleye dönüşmemiştir. Nitekim bu bölgeden ileri sürülmüş adayların tümü aynı millete mensuplardır. 'Millî bölgelerde' de seçmenler etnik özelliklerine göre ayrılmamışlar, bilakis, parlamentoda tüm etnik grupların temsilcilerini görmek istedikleri için belli bir etnik kimliğe oy vermişlerdir. Nite-

⁷⁶ bk. "Gosudorstvennoye ustroystvo Dagestana". <http://www.government-rd.ru/dagestan/status/ustroystvo>

⁷⁷ bk. "İstoriya parlamentarizma v Dagestane". http://nsrd.ru/text_page.php?pid=3

kim seçim bölgeleri belli etnik gruplara göre tespit edilmiştir. Seçimler belli bir etnik kimlik çerçevesiyle sınırlandırıldığından (Kisriyev, 1999: 37), her iki seçim bölgesindeki seçmenler, belli bir etnik kimlik üzerinden seçim yapmak zorunluluğuyla karşılaşmamıştır. Üçüncü yasama dönemi 2003-2007 yıllarını kapsar. 11 Mart 2007 tarihinde ise dördüncü dönem parlamento seçimleri yapılmıştır. 2006 yılında seçim mevzuatında değişiklik yapılarak ‘Dağıstan Cumhuriyeti Halk Meclisi Vekillerinin Seçimleri Hakkında’ kanun kabul edilmiştir. Kanuna göre parlamentoda 53 seçim bölgesini temsilen 72 sandalye öngörülmüş ve seçimlerin parti listelerinden dar bölge sistemi ile yapılması kararlaştırılmıştır.⁷⁸

29 Ekim 2010’da seçim mevzuatında önemli değişiklikler yapılmış ve Mart 2011 seçimleri de bu değişiklikler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Değişiklikler gereği seçim bölgelerinin sayısı 53’ten 62’ye, milletvekili sandalye sayısı da 72’den 90’a yükselmiştir. Nüfusu çok olan belediyelerde on yeni seçim bölgesi oluşturulmuştur. Bundan amaç her bir milletvekiline düşen seçmen sayıları arasındaki farkı asgariye indirmektir.⁷⁹ Aslında bu farkın azaltılması için yapılan değişiklik toplam nüfus üzerinden değil, oranı üzerinden yapıldığı için sağlıklı bir çözüm olarak görülmemektedir. Örneğin, Mahaçkale bölgesinde seçmenlerin % 5’i demek, on binlerce seçmen anlamındadır, oysa Agul ilçesinde bu orana tekabül eden seçmen sayı 200-300 kişidir.⁸⁰

Federal Merkez ile Yerel Bölgeler Arasındaki Uyuşmazlıklar

Gorbaçov’un *perestroyka* ve *glasnost* politikalarını başlatmasından sonra birçok konu tartışmaya açılmıştır. Bunlardan biri de federe birimlerin federal merkezle ilişkileriyle ilgiliydi. 1990 yılından itibaren

⁷⁸ Genjehanov, M. “Noviyestva v izbiratel’nom zakonodatelstve o vıborah deputatov Narodnogo Sobraniya Respubliki Dagestan”. <http://www.riadagestan.ru/news/2010/11/10/105420/>

⁷⁹ Davdiyev, K. “Noviy Zakon o vıborah deputatov Narodnogo Sobraniya– put k ukreplenıyu parlamentarizma v Dagestane”. <http://www.riadagestan.ru/news/2010/11/10/105440/>

⁸⁰ “Patrioti Rossii sçıtayut, çto Dagestanu neobhodim dvuhpalatnyy parlament”. <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/176357/>, noyab. 01 2010.

tüm siyasal tartışmalar Rusya'nın üniter veya federal yapısı, Tataristan ve Çeçenistan'ın özel statüsü, oblast ve krayların bir federe birim olarak eşit haklara sahip olmaları, merkezin yetkileri gibi konular üzerine odaklanmıştır. Daha sonradan bu tartışmalara millî devlet oluşumlarının anayasal statüleri, 1994'ten itibaren Moskova ve federe birimler arasında anlaşmaların⁸¹ tek taraflı şekilde yeniden gözden geçirilmesi tartışmaları da ilave edilmiştir. Rusya'nın istikrarı gelecekte merkez-yerel ilişkilerinin nasıl düzenleneceğine, RF'deki tüm etnik kimliklerin haklarının güvence altına alınmasına, federalizm ve demokrasinin uyumlu bir şekilde sağlanmasına bağlıdır. Fakat bugün Rusya'nın merkez-yerel çatışması eşliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Putin'in yeniden iktidara gelme yolunun açılması, durumu daha da gerginleştirmiştir. Zira merkez-yerel ilişkilerinde federe birimlerin yetkilerinin sınırlandırılması politikasının temeli Putin tarafından atılmıştır. Federe cumhuriyetlerin 1990'larda elde ettikleri özerklik haklarıyla ilgili görece genişleme gittikçe daraltılmaktadır. Moskova yönetimi, federe birimlerin etnik, tarihî, ekonomik, coğrafi özelliklerini dikkate almamaktadır.

1996-2004 yılları arasında Rusya'nın tüm federe birimlerinde vali ve yerel cumhurbaşkanları dört veya beş yıllığına, genel seçim sonuçlarına göre belirleniyordu. Eylül 2004'te Putin'in girişimleriyle federe birimlerin başındakilerin seçim şekli değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik gereği federe cumhuriyetlerin cumhurbaşkanı adayları Rusya Devlet Başkanı tarafından belirlenmektedir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde bir sonraki adım, belirlenen aday için federe cumhuriyetin yasama organında oylama yapılıp adayın onaylanmasıdır.

Moskova yönetimi 'federe birimleri dizginlemek' için daha fazlasını yapmayı da ajandasının bir köşesinde tutmaktadır. Fakat federe bi-

⁸¹ 12.06.1990 tarihinde RF'nin Devlet Egemenliği Bildirgesi milletlerin kendi kaderini belirleme hakkını öngörmüştür. Söz konusu bildirgenin 4. maddesine göre "RSFSC'nin egemenliği yüksek amaçlar adına, ayrıca her halkı kendi belirledikleri millî devlet ve kültür biçimlerinde kendi kaderini belirleme hakkının tesis edilmesi için ilan edilmiştir." Bu bildirgenin kabulünden sonra Rusya Federasyonu içinde yer alan tüm millî devlet oluşumları egemenlik bildiregelerini kabul etmişlerdir. VVS RSFSR, 1990. № 2. XE "VS SSSR, 1990, №2." - s. 22.

rimlerin tepkilerinden endişe ederek bu inisiyatifini ertelemektedir. 2010'da Devlet Duması Başkanı Boris Grızlov bir açıklama yaparak, 'bir ülkede bir cumhurbaşkanı olabileceğini', bu nedenle bölge yönetimlerinin başında duran kişilerin söz konusu bölgenin 'başkanı (Rus. *glava*)' olarak tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıklama, federe cumhuriyetlerin yetkilerinin sınırlandırılacağına dair söylentileri de beraberinde getirmiştir. Aslında bu açıklama federe cumhuriyetler konusunda Moskova'nın muhtemel tasarılarına ilişkin bir nabız yoklaması olarak da değerlendirilebilir. Moskova yönetimi, 'federe cumhurbaşkanı' görevini 'başbakan' göreviyle birleştirmek, böylece federe cumhuriyetlerde cumhurbaşkanlığı makamını tasfiye etmeyi düşünmektedir.

Merkez-yerel uyumsuzluklarından bahsederken başka bir hususun da altını çizmek gerekmektedir. Rusya'nın çok katmanlı bir federal yapıya sahip olduğunu düşünürsek, cumhuriyetler ve merkez arasındaki uyumsuzlukların yanı sıra cumhuriyetlerin içindeki toplulukların (veya birimlerin) cumhuriyetlerle olan uyumsuzlukları da beklenen bir gelişme idi. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kuzey Kafkasya'daki birçok halk parçalanmış, kendi soydaşlarından ayrılmış veya uzaklaştırılmıştır. Bunun en bariz örnekleri Kuzey Kafkasya'da, özellikle de Dağıstan'da yaşanmıştır. Örneğin Osetin, Avar, Lezgi, Balkar, Karaçay, İnguş, Çeçen vb. halkların bir kısmı Rusya'nın dışındaki cumhuriyetlerde kalmışlar. Dargin, Kumuk, Lak, Avar, Nogay, Osetin, İnguş, Çeçen vb. halklar yine Rusya'nın sınırları içinde, fakat değişik idari bölgesel ve federe birimlerin sınırları dâhilinde kalmışlardır.⁸² Ortaya çıkan manzara, etnik kimliklerin mağduriyet psikolojisini şiddetlendirmiştir. Zaten bu topluluklar, ulusal uyanış aşamasına girerken yüzyıllar boyunca uğradıkları haksızlıkları daha 'derinden idrak

⁸² Gürcistan'ın Güney Osetya bölgesindeki Osetinler, 'Güney Azerbaycan'da yaşayan Lezgiler, Kazakistan ve Kırgızistan'da yaşayan Balkar, Karaçay, İnguş, Çeçenler buna örnek olabilir. Bunun dışında Kabardin-Balkar, Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerinde, Stavropol krayında on binlerce Osetin, Kuzey Osetya'da on binlerce İnguş ve on bin Kumuk yaşamaktadır. Yine Stavropol krayında on binlerce Dargin, Avar ve diğer halklardan insanlar yaşamaktadır. Dzidzoyev, V. D. "Natsional'noya politika na Severnom Kavkaze: vizovı i otvetı XXI veka". http://www.darial-online.ru/2005_4/dzidzoev.shtml

etmeye' başlamışlardır. Sovyetler Birliği'nde yaşayan diğer milliyetler gibi Dağıstan halkları da bu gelişmeler ışığında ulusal uyanış ve mücadele hareketinin romantik aşamasına dâhil olmuşlardır. Bu romantik dönemin; yeni bir tarih yazımına girişmek, tarihi mümkün olduğu kadar eskilere götürmek, kendilerini yaşadıkları toprakların en kadim halkı, dolayısıyla 'hakiki sahibi' olarak görmek, geçmişte kalan övünç kaynaklarını bugüne taşımak gibi belirtileri ortaya çıkmıştır. Dağıstan toplulukları, farklılıkları bir dil ve kültür etrafında bütünleştirme çalışmalarına ve 'anavatan miti' oluşturarak yaşadıkları toprakları gerçek anlamda sahiplenme görevine talip olduklarını ifade etmişlerdir. Siyasal kültür düzeyi, bir arada yaşama düşüncesini içselleştirmeye ve 'ana vatan' miti oluştururken diğer toplulukları kapsayıcı olmaya yetmemiştir. Dışlayıcı tavırlar kısa sürede saldırı ve şiddet unsurlarıyla beslenerek zaman zaman daha tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Böylece, Dağıstan'daki milliyetçi hareketler zaman geçtikçe etnik çatışmalara yol açacak duruma gelmiştir.

1980'lerin sonlarında 'Köklü Dağıstanlılar' tarafından 'Rus, Yahudi ve Kumuk gibi yabancı kabul edilenlerin Dağıstan'ı terk etmeleri' maksadıyla yoğun propaganda faaliyetleri başlatılmıştır. Örneğin, Avarlar arasında yapılan propagandaya göre bugün Kumukların yaşadıkları düzlüklerde eskiden Avarlar yaşamışlar ve Kumuklar bu bölgeye Altaylardan göç etmişlerdir. O dönemde sınırları bir zamanlar Romanya'ya dek uzayan ve Azerbaycan'ın dahi kendilerine vergi ödediği güçlü Avar İmparatorluğu'ndan sıkça söz edilir olmuştur. Oysa MS 1. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Avar İmparatorluğu'nun Dağıstan'daki Avarlarla herhangi bir ilgisi yoktur. Buna tepki olarak Kumuk ulusal hareketi 'Tenglik' ise kendi kimliğini daha sağlam bir temele oturtturarak, köklerini Hun ve Hazar imparatorluklarına bağlarken, hareketin temel ilkelerinden birinin Türklük olduğunu sergiliyordu. Türklük kimliğini sahiplenmek, Kumukların kendilerini 'Ortak Kafkas Evi'nin bir sakini olarak görmelerine ve bu kapsamda haklarını savunmalarına engel oluşturmuyordu (Karpov, 2008: 101).

Otuzdan fazla etnik kimlik arasında, en azından daha etkin ve kalabalık kimlikler arasında, zaman zaman ortaya çıkan gerginliklerin

her an çatışmaya dönüşebileceği tehlikesi göz ardı edilmemelidir. 1990'larda Kumukların 'Birlik', Lezgilerin 'Sadval', Nogayların 'Birlik', Balkarların 'Tere', Karaçayların 'Cemaat' teşkilatları Kuzey Kafkasya'da yeni cumhuriyetlerin oluşturulması talebinde bulunmuşlardır (Abdulatipov, 1998). Dağıstan'ın diğer halkları bu taleplere karşı çıkınca çok ciddi etnik-politik uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca toprak ve iskân sorunlarına dayalı tartışmalar da Dağıstan'da huzursuzluğu tırmandırmaktadır. 1990'larda Dağıstan toplulukları arasındaki uyuşmazlıklar 'somut gerekçeler' üzerinden gelişmiştir. Bunların başında hem toprak sorunu hem de mevsime dayalı hayvancılığın geliştirilmesi politikası sonucunda Dağlıların ovalık bölgeleri daimi yerleşim yeri hâline getirmeleri gelmekteydi. 1991'de Leninaul köyünde Çeçenler ve Avarlar arasında toprak sorunları meydana gelmiş ve bu nedenle olağanüstü hâl uygulanmıştır. 1992'de Darginler ve Kumuklar arasında, toprak kullanımıyla ilgili olası sorunları önlemek için bölgede olağanüstü hâl uygulanmıştır. Derbent'te Lezgiler ve Azerbaycanlılar, Kızılyar'da Kazaklar ve Dağlıların ulusal örgütlenmeleri arasında, Kızılyurt'ta Avarların ulusal örgütlenmeleriyle emniyet güçleri arasında gerginlik baş göstermiştir (Abdulatipov, 1998). Bölgeki bu gelişmeler, kuşkusuz, demografik dengelerin değişmesine neden olmuştur. Demografik durumun değişmesindeki en bariz gelişme bölgedeki Rus nüfusunun Dağıstan'dan (genel olarak Kuzey Kafkaslar'dan) göç etmesi olmuştur. Bölgedeki ekonomik gerileme, sosyal-ekonomik sorunlar, etkinlik alanı ve iktidarı sahiplenmek için çatışan değişik suç örgütlerinin baskıları, bu göçü daha da hızlandırmıştır.

Dil Politikası

Dağıstan'ın sahip olduğu coğrafi yapı, yerleşim birimlerinin birbirinden sert coğrafya ve rölyef koşullarıyla ayrılması, halklar arasındaki iletişimin gelişmesinde, ortak iletişim dilinin oluşmasında engel teşkil edecek hususların başında gelir. Türklerin, Kafkaslar'da tarih boyunca etkin olmaları ve bölgeyi egemenlikleri altında bulundurmaları Türkçeyi çok sayıda etnik kimlik arasında bir ortak iletişim dili hâline getirmiştir. Bu bölgeye gelen seyyahlar, tacirler, elçiler Türkçe sayesinde yerli halkla iletişim sağlamışlardır. İlginçtir ki Rus istilaları sonrası

da Türkçe bu bölgede ortak iletişim dili olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bunun temel nedeni Türk kimliğinin bu bölgede baskın olması, Kafkaslar'ın güneyindeki (Azerbaycan) devletlerinin tarih boyunca ekonomik ve kültürel olarak Kafkas halklarını etkilemiş olmasıdır. Nitekim 18. yüzyılda önemli ticaret yollarının Azerbaycan'dan geçmesi bu bölgeyi Kafkas toplulukları için bir cazibe merkezi hâline getirmiştir (Aliyeva, 2008: 162-169; 2009b: 30-37). Kafkaslar'da sürgün yaşayan Rus aydınlarından A. A. Marlinskiy şöyle yazmıştır: 'Nasıl ki Fransızca bilerek bütün Avrupa'da bir uçtan öbür uca gidilebiliyorsa, Azerbaycan Türkçesini bilerek de Asya'nın bir ucundan diğerine gidilebilir.' (1976: 272).

19. yüzyılın sonlarında Rusya'da Müslüman toplumlar arasında basın faaliyetlerinin artması Türkçenin kullanım alanını daha da geliştirmiştir. 1875'ten 1917 yılı Şubat ayına dek Rusya'da Müslümanlar tarafından 172 farklı isimde gazete ve dergi çıkarılmıştır. Bu gazete ve dergilerin altmışı Azerbaycan Türkçesinde, altmış üçü Kazan Tatarcasında çıkarılmıştır (Beningsen, 1971: 49-50, 58).

Rus yönetimi Rusçanın yaygın hâle gelmesinden önce, hatta 1930'lara dek Dağıstan'da Azerbaycanlı çevirmenler veya Azerbaycan Türkçesini bilen kişilerin hizmetinden yararlanıyordu. Azerbaycan Türkçesinin etkisi birçok Dağıstan halkının dilleri üzerinde hissedilmekteydi. Ayrıca Azerbaycan Türkçesi Lezgi halkları, Avarların bir kısmı, Laklar, Tatlar ve birçok halkların yaşadıkları bölgelerde ortak iletişim dili olarak kullanılmıştır. Bartold'a göre Dağıstan'ın sahile yakın ovalık bölgelerinde, Derbent'te ve çevresinde çoğunluk Azerbaycan Türkçesini konuşurken, kuzey bölgelerde Kumuk ve Nogay Türkçeleri yaygındır (1965: 417).

Çok etnili ortamın çeşitli zorlukları vardır. Bu zorluklardan biri de ortak dil meselesidir. Dil konusu üzerine tartışmalar 1920'lerde, yani Sovyet hâkimiyeti tesis edildikten sonra yoğunluk kazanmış ve bu alanda ilginç gelişmeler yaşanmıştır. Sovyet hâkimiyeti öncesinde Dağıstan'da Arap alfabesinin ve Türk dilinin ağırlığı vardı. Sovyet hâkimiyetinin tesisinden sonra Dağıstan'da gerek dil gerekse alfabe konusundaki tartışmalar devam etmiştir. Bolşeviklerle mutabakat sağlanmış ve ortak iletişim dili olarak Türkçenin kullanılmasına karar

verilmiştir. Ayrıca alfabenin de Arap değil, Latin alfabesi olması yönünde karar alınmıştır (Razakov, 2011: 339).

17 Nisan 1922'de Komünist Parti'nin Dağıstan Vilayet Komitesi oturumunda alınan karara göre Türk (Azerbaycan), Avar, Dargin ve Lak dilleri esas yazılı diller olarak belirlenmiştir. 1922-1923 yıllarında Buynaks ve Derbent'te pedagojik yüksek meslek liseleri açılmıştır. Buynaks'ta Kumuk, Avar ve Rus dillerinde, Derbent'te ise Azerbaycan dili öğretmenleri yetiştiriliyordu. Sovyet hâkimiyetinin tesis edildiği ilk yıllarda dinsel eğitimden laik eğitime geçiş zor idi. İlk dönemde laik okullar camilere bağlı olarak çalışan dinî okullardan çok da farklı değildi. Kasım 1921'de dinin devletten ayrıldığına dair kanun çıkarılmasına rağmen Dağıstan'da Sovyet okullarından Kur'an-ı Kerim eğitimine 1924 yılına dek müsaade edilmiştir (Razakov, 2011: 341-343).

Ekim Devrimi öncesine dek Lezgilerin çıkardıkları bir gazete veya yazılı herhangi bir yayın organı yoktu. O yüzden halk, Türkçe çıkan 'Şura Dağıstan', 'Dağıstan Fugarası' (1920) gazetelerini okuyordu. 1922-1927 arasında bu gazeteler Lezgilerin kültürel ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Yine 1922-1924 yıllarında da Ahtı köyünde Türkçe 'Genc Samurlu' ve Rusya Komünist Partisi Samur Bölge Teşkilatının organı olan 'Samur Fukarası' gazeteleri yayımlanmıştır.⁸³ Rutulca çıkan 'Mihaİbşdiu tİindı habarbir (Rutul haberleri)' isimli gazete 1934'te kurulmuştur. Bu gazete daha önce 'Kızıl Çoban' adıyla Azerbaycan Türkçesinde yayımlanmıştı.⁸⁴

Dağıstan komünistlerinden A. A. Taho-Godi⁸⁵ o dönemde Türkçenin üstlendiği misyonu şu şekilde ifade etmiştir: 'Bizce Türk dili tarihsel misyonunu tamamlamıştır. Belli bir süre Dağıstan okullarında Kur'an'ın yasaklanmasından sonra oluşan boşluğu doldurmuş ve halkın Arapçaya odaklanmasını önlemiştir. Kritik dönemde Türk dilli okul tesisinin tüm ağırlığını üstlenmiş ve ilk dönemlerde bu ağırlığı taşımıştır.' (Razakov, 2011: 341). Türk dili okul müfredatında kalır-

⁸³ Lezgi gazet <http://lezgi.etnosmi.ru/about.php>

⁸⁴ <http://rutul.etnosmi.ru/about.php>

⁸⁵ 882 doğumlu Taho-Godi, hukuk fakültesi mezunudur ve Dağıstan'da önemli görevlerde bulunmuştur. Stalin'in tasfiye politikası döneminde, 1937'de kurşuna dizilmiş, 1956'da itibarı iade edilmiştir.

ken çocuklar kendi ana dillerini, Türkçeyi ve Rusçayı paralel şekilde öğrenmeye başlamışlardır. 1928'de Dağıstan parti teşkilatının oturumunda 'Dil ve Alfabeye İlişkin' kararname kabul edilmiştir. Bu kararname gereği, ana dilinin yanı sıra Türkçe ve Rusçanın aynı anda kullanımı öngörülmüştür. Avar, Lezgi, Kumuk, Azerbaycan, Lak, Tat, daha sonra da Tabasaran (1931) dilleri için Latince yeni alfabe oluşturulmuştur (Hanbabayev, 2007a).

Türk dilinin Dağıstan'da tek dil olarak kullanımı 1930'lara kadar devam etmiştir. 1937'de C. Korkmasov ve A. Taho-Godi görevlerinden alınmış ve yargılanarak kurşuna dizilmişlerdir. 16 Ocak 1937'de Komünist Parti'nin Dağıstan teşkilatı bürosu tüm ulusal dillerin (Türkçe ve Tatça hariç) Latin alfabesinden Rus alfabesine geçmesi yönünde karar almıştır. 1938-1939 eğitim öğretim yılından itibaren tüm ana okullarda, ortaöğretim ve yetişkinler için açılmış okullarda yeni alfabeyle öğretime geçilmiştir (Hanbabayev, 2007a). 4 Şubat 1938'de Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî Yürütme Komitesi Prezidyumu özel bir kanun çıkarmıştır: 'Dağıstan ÖSSC'nin Millî Okullarında Rus Dilinin Zorunlu Öğrenilmesine Dair' kanun Dağıstan'da dil konusundaki tartışmaları sona erdirmiştir. Bu tarihten itibaren Dağıstan halkları arasındaki ortak iletişim dili Rusça olmuştur.

Dağıstan'da çok sayıda yerli etnik kimlik bulunmasına ve çok sayıda dil konuşulmasına rağmen sadece on dört dile devlet statüsü verilmiştir: Avarca, Agulca, Azerbaycanca, Dargince, Kumukça, Lezgice, Lakça, Nogayca, Rutulca, Tabasaranca, Tatça, Zahurca, Çeçence ve Rusça.

2004-2005 yılında Dağıstan'da yoğun yaşayan Türk halklarının tüm Rusya'da ana dillerinde eğitimle ilgili veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Dil adı	Eğitim dili olarak işlevsellik				Dillerin ders konusu olarak öğretilmesi					
	Dilin eğitimde kullanıldığı kurum sayısı	1-4. sınıf	5-9. sınıf	10-11. sınıf	Toplam sayı	Dilin ders olarak öğretildiği kurum sayısı	1-4. sınıf	5-9. sınıf	10-11. sınıf	Toplam sayı
Kumukça	71	119	0	0	1,196	176	9,611	28,279	7,455	45,345

Azerbaycan Türkçesi	6	521	0	0	521	72	6,658	9,288	2,668	18,614
Nogayca	0	0	0	0	0	65	3,514	5,204	1,289	10,007

Tablo 2: 2004-2005 Eğitim Öğretim Yılına Kumukça, Azerbaycanca ve Nogaycanın Tüm Rusya'da Eğitimdeki İşlevselliği (Artemenko, 2008: 33-34).

Dağıstan'ın Sosyoekonomik Sorunları

Dağıstan'daki belli başlı sorunlar; toprak, etnik ve dinsel ayrımcılık, temsil, terör, rüşvet, yolsuzluk ve kalkınma sorunlarıdır. Bu sorunlar birbiriyle etkileşim içinde olup birbirlerini olumsuz anlamda beslemektedir.

Sovyet döneminde uygulanmış toprak politikaları ve Dağlıların ovalık alanlara göç ettirilmesi, ülkenin geleneksel demografik dengesini bozmuş, daha önceden görece istikrarlı demografik yapıyı değişik etnik kimliklerin iç içe bulunduğu sorunlu bir yapı hâline getirmiştir. Demografik dengenin bozulması farklı etnik gruplar arasında ayrımcılığın, uyuşmazlığın ve çeşitli tartışmaların meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde bu faktörün etnik ayrımcılığı tetikleyen en temel faktör olduğu görülmektedir. Günümüzde çözüme kavuşmamış bu sorun farklı bir şekilde gittikçe derinleşmektedir. Bugün yaylak ve kışlak göçlerinin yaşanması, meraların ve otlakların geçici amaçlar için kullanılması gerekirken Dağlıların ovalarda kalıcı olarak yaşamayı tercih etmeleri bu sorunu gittikçe derinleştirmektedir.

Toprak sorununun temelinde yatan uyuşmazlığın tarafları, sosyal durumlarına değil, etnik kimliklerine göre ayrışmaktadır. Dağlıların ovalara yerleşmeleri, buradaki geleneksel demografik yapının bozulması, hakları ihlal edilen kesimler tarafından bir sosyoekonomik sorun olarak değil, etnik bir sorun olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla toprak sorunu, etnik ayrımcılık sorununu da beslemektedir.

Dağıstan'ın ve genel olarak Kuzey Kafkasya'nın diğer bir önemli sorunu da dine dayalı ayrımcılık ve şiddet sorunudur. Birkaç faktör bu sorunun şekillenmesinde etkin rol oynamaktadır. Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'da tarihsel süreç içinde tarikatlar ve cemaatler gerek dinî yaşamın sürdürülmesi gerek-

se işgal politikasına karşı direnişte önemli rol oynamıştır. Sovyetler Birliği döneminde bu bölgede âdetler, gelenek ve görenekler İslam yaşam normlarının uygulanması açısından önem taşımıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde Dağıstan'ın ve Kuzey Kafkasya'nın dinî hayatında yeni yapılanmaların meydana geldiğini, geleneksel ve yerel bakış açısıyla dışarıdan gelen ve daha çok Vahhabi veya Selefi olarak adlandırılan akımların toplumsal hayata hızla müdahale ettiği görülmektedir. Dolayısıyla dinî yaşam insanların günlük sosyal yaşamlarının şekillenmesinde etkin bir faktördür. Başlangıçta bağımsızlık, direniş söylemleri adı altında gelişen Moskova'ya karşı ayaklanma, gittikçe (özellikle de dış) dinî söylemlerle de süslenmiş ve 'emirlik', 'cihat', 'imamet' gibi kavramlar da şiddete dayalı ve gerçekleşmesi gereken bir hedef olarak ortaya çıkmıştır. Böylece dinî ayrımcılık ve şiddet olaylarının iç içe geçtiği eylemler, değişik gruplar tarafından değişik şekilde telakki edilmiştir. Bunun sonucunda günümüzde çok geniş yelpazede direniş, mücadele, saldırı, terör gibi algılanabilen şiddete dayalı eylemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Böyle bir ortamda hükümetin ve kolluk kuvvetlerinin aşırı, orantısız ve profesyonellik düzeyi düşük müdahale ve mücadele yöntemlerine başvurmaları da bu sorunu içinden çıkılmaz bir duruma getirmiştir.

Ülkeyi baştan başa sarmış olan rüşvet ve yolsuzluk sorunları, kalkınma sorunuyla birleştikten, yakın ve orta vadede olumlu bir beklenti içinde olmak mümkün değildir. Bölgenin kalkınması için merkezden ayrılan federal finans kaynaklarının şeffaf şekilde harcanmasını sağlamak imkânsızdır. Ayrıca, Putin'in üçüncü cumhurbaşkanlığı döneminde Moskova'nın bu sorunların üstesinden 'şiddet kullanarak' gelmeye çalışacağını kestirmek mümkündür. Putin'in özellikle Çeçenistan örneğinde bariz bir şekilde ortaya koyduğu yöntemle, cumhuriyetlerdeki iktidarını güçlendirerek, toplumu kontrol altında tutma yöntemine devam edeceği tahmin edilmektedir. Diğer cumhuriyetlerden farklı olarak Dağıstan'ın son derece karmaşık etnik yapısı, aynı yöntemle istikrarın sağlanabileceği hususunda tereddütlere yol açmaktadır. Sosyal ve ekonomik sorunlar, etnik uyuşmazlıklar, dinî ayrımcılık, rüşvet ve yolsuzluk gibi sorunların içinde zaten kırılan

yapıya sahip olan Dağıstan'da bu sorunların çözümünde herhangi bir iyimser tahminde bulunmak zordur.

Ülkedeki istikrarsızlık, terör ve organize suç örgütlerinin faaliyetleri kırılğan ekonomik yapıyı daha da zayıflatmıştır. Diğer taraftan polis, emniyet ve diğer kolluk kuvvetlerinin düzenledikleri 'özel operasyonlar', yatırım ortamını fevkalade olumsuz etkilemektedir. Ülkede rüşvet ve yolsuzluğun boyutları her geçen gün gittikçe artmaktadır. Hiçbir işlem rüşvet ödemedi yapılamamaktadır. Dağıstan, temel sosyal ve ekonomik göstergeler, gayrisafi bölgesel hasıla, maaş, ücret bakımlarından Rusya'da en son sıradadır.⁸⁶

RF Bölgeler Bakanlığının hazırladığı '2025 Yılına Kadarki Dönemde Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nin Kalkınmasına Dair Devlet Programı'nda söz konusu bölgeye bütçeden 3,9 trilyon ruble kaynak ayrılması öngörülmüştür. Programın temel amacı Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi sınırları içinde ekonomik, sosyal ve siyasal güvenliğin sağlanmasıdır. Bu meblağ içinde Dağıstan için öngörülen oran % 32,5'tir. Bu oran federal bütçeden 720,7 milyarlık meblağ anlamına gelmektedir. İkinci sırada ise Çeçenistan ve İnguş cumhuriyetleri yer almaktadır.⁸⁷

Moskova'nın söz konusu finansmanı ile ilgili kamuoyunda tartışmalar yapılmıştır. Ruslar, Moskova'nın verdiği paraların Kuzey Kafkasya yönetimleri tarafından 'çarçur edildiği'ni iddia etmektedir.⁸⁸ 22 Ekim 2011'de Moskova'nın Bolotnaya Meydanı'nda Rus milliyetçileri tarafından düzenlenen gösteride, Moskova hükümetinden 'Kafkasya politikasını gözden geçirmesi' talep edilmiş, "Kafkaslar'ı beslemeye

⁸⁶ "Korrupsiya podpitivayet ekstremizm v Dagestane, - ekspert', <http://www.ansar.ru/person/2011/03/29/13294>. **29 marta 2011**

⁸⁷ Çeçenistan - 449,3 milyar ruble (423,4 milyarı federal bütçeden), İnguş Cumhuriyeti 389,6 milyar ruble (365,5 milyarı federal bütçeden). bk. 'Minregion vnes v pravitelstvo programmu razvitiya SKFO do 2025 g na 3,9 trln rub'. <http://ug.ria.ru/economy/20110801/82165959.html>

⁸⁸ Örneğin, Çeçenistan Cumhurbaşkanı Ramzan Kadirov'un 'Grozni' özel taburu mensuplarının her birine değeri 85 bin ABD doları olan 'Mercedes' marka otomobil satın aldığını, bunun dışında Çeçenistan İçişleri Bakanlığının bir ilçe emniyet müdürlüğü için toplam 113 milyon ruble değerinde 15 adet lüks otomobil satın aldığını dile getirmişlerdir. bk. "Minfin Opasayetsya, çto gigantskiye dotatsii Kavkazu privedut k povışeniyu nalagov posle 2012 goda". *Russkiy obozrovatel*, <http://www.rus-obr.ru/days/12710>

son!”, ‘Haraca son!’ sloganları atılmıştır. Dönemin RF Cumhurbaşkanı Dmitri Medvedev de 20 Ekim 2011’de Moskova Devlet Üniversitesi öğrencileriyle görüşürken Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerine ayrılan yardımlar konusundaki eleştirileri cevaplayarak Rusya’nın 83 bölgesinden sadece 11’inin merkezden yardım almadığını vurgulamıştır. Dönemin başbakanı Putin eğer böyle bir yardım yapılmazsa Kuzey Kafkasya’dan daha fazla gencin kendi sorunlarıyla birlikte büyük şehirlere göç edecekleri, buna müsaade edilmediğinde ise bu gençlerin çetelere katılacakları, böylece ‘kardeş savaşının devam edeceği’ konusunda uyarıda bulunmuştur. Putin de ‘Kafkasya’yı Rusya’dan ayırmak gerektiği yönünde dile getirilen vahşi söylemler’in çok tehlikeli olduğuna işaret ederek, böyle bir şey yaşanırca Rusya’nın diğer bölgelerinde de aynı taleplerin gündeme geleceğini söylemiştir.⁸⁹

Dinsel Yaşam ve Sorunlar

RF’de Müslüman nüfus yaklaşık 20 milyondur. Kuşkusuz bu kadar kalabalık bir nüfus Rusya’nın siyasal ve toplumsal yaşamını doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Müslüman nüfusla ilgili en önemli hususlardan biri de Ortodoks nüfusa oranla Müslümanların daha süratli artmasıdır. Yaklaşık yirmi-otuz yıl sonra Rusya’nın birçok bölgesinde Müslümanların sayısının en azından nüfusun yarısını oluşturacağı tahmin edilmektedir. Bu husus merkez ve taşra arasındaki ilişkileri de etkilemektedir.⁹⁰

Dağıstan nüfusunun % 95’i Müslüman’dır. Bunların da % 90’i Sünni, % 5’i Şii’dir. Hristiyan nüfus genelde Ortodokslardan oluşmaktadır ve oranı % 4’e tekabül eder. Dağ Yahudileri Musevidirler ve % 1’lik orana sahiptirler. Avar, Dargin, Çeçen, Nogay, Lezgi, Kumuk, Lak, Tabasaran, Rutul, Agul, Zahur ve Azerbaycan Türklerinin çoğunluğu Sünni’dir. Dağıstan’ın Sünni nüfusunun neredeyse tümü Şafii mezhebine mensuptur. Nogaylar ve Kumukların bir kısmı Hanefi mezhebindedir. Şii koluna mensup Müslümanlar Derbent şehri, Mahaçkale,

⁸⁹ “Putin: Yesli v Kavkaz ne vkladivat’ dengi, naçnyotsya bratoubiystvennaya voyna” 21 dekabrya 2011, <http://informacia.ru/main/2251-1353.html>

⁹⁰ Abdrahmanov, R. ve Pugaçeva, G. “Perspektivi federalizma v Rossii”. <http://federalmcart.ksu.ru/publications/pugach1.htm>

Kızılyar, Derbent ilçesi ve Dokuzpara ilçesinin Miskince adlı Lezgi köyünün sakinleridirler (Mogamedov, 2002).

İslamın Dağıstan'da yayılması 7. yüzyıla rastlar. Araplar, bu bölgenin ticari ve ekonomik açıdan öneminin ve stratejik konumunun farkındaydı. Kuzey Kafkaslar ve Orta Doğu'yu birleştiren yegâne yol Derbent şehrinden geçmekteydi. Arap kaynaklarında Derbent şehrinin 'Bab-ı Abvâb' (Kapılar Kapısı) olarak adlandırılmış olması tesadüf değildir. 10-15. yüzyıllarda İslam'ın yayılmasında artık Araplar değil, yerel 'gaziler', 'mücahidler' ve Müslüman misyonerler rol oynamıştır. 12-13. yüzyıllarda Kumuk şehir adı, *Gazi Kumuk* (Kazıkumuk) adını almıştır. Bu dönemde Kumuklar, Dağıstan'ın diğer bazı topluluklarının İslam dinini kabul etmelerinde de rol oynamışlardır. Dağıstan toplulukları İslam dinini değişik tarihlerde kabul etmişlerdir. 7. yüzyılın ortalarından 10. yüzyılın ortalarına dek Lezgi, Tabasaran, Rutul ve Zahurlar İslam dinini kabul etmişlerdir. 10. yüzyılın sonundan ve 12. yüzyılın sonlarına dek yerel Müslüman misyonerlerin etkisiyle Agul ve Laklar İslamı kabul etmişlerdir. Dargin, Nogay, Kumuk ve Avarlar 12-15. yüzyılda, Ando-Sez halkları ve Çeçen-Akinler ise 14-16. yüzyıllarda İslamı kabul etmişlerdir.

Dağıstan'da İslam dini, tasavvuf yani tarikatlar yoluyla yayılmıştır. Büyük mutasavvıf ve filozof Ebu Bekir Muhammed Derbendî'nin 'Reyhanul Hakaik ve Bustanu-Dakaik' adlı eserinde 11. yüzyılda Derbent'te tarikat topluluklarının faaliyette olduklarına dair bilgiler yer almaktadır (Alikberov, 2003). 10-11. yüzyıllarda Derbent, Kuzey Kafkasya'nın dinî merkezlerinden biri idi ve burada bir taraftan tasavvuf gelenekleri gelişirken, diğer taraftan da İslam ve onun tasavvufi yorumu bütün Dağıstan'a yayılıyordu. Derbent'le komşu olan Şirvan'da tasavvuf geniş şekilde gelişirken bu bölgenin âlimleri Şark'ın dinî çevreleriyle yakın ilişkiler içindeydi ve Bağdat, Medine, Mekke ve diğer önemli dinî ve ilmî merkezleri ziyaret ediyorlardı. 13-15. yüzyıllarda İran'da ve Şirvan'da tasavvufun etkisi daha da artmaya başlamış ve bu durum kuşkusuz ki Derbent'i de yakından etkilemiştir. 13. yüzyıldan itibaren Dağıstan'da tasavvuf daha etkin hâle gelmiştir.⁹¹

⁹¹ Albanvi, Ali. "Rasprostraneniye i razvitiye sufizma". <http://www.proza.ru/2011/05-/03/517>

14-15. yüzyıllarda Sühreverdiye tarikatı, Azerbaycan'dan Dağıstan'a doğru birkaç kez yayılma teşebbüsünde bulunmuştur. 1460 yılında Samur nehri sahilinde Şeyh Cüneyd, 1488'de ise onun oğlu Şeyh Haydar, Tabasaran'da şehit edilmiştir (Yakubov, 2002). 19. yüzyılda Dağıstan'da Nakşibendilik ve Kadirilik tarikatları yayılmaya başlamıştır. İlk Nakşibendî şeyhi Muhammed Efendi Yarağî olmuştur. Muhammed Yarağî bu icazeti Azerbaycanlı şeyhler Has Muhammed Şirvanî'den ve Hacı İsmail Kürdemirî'den almıştır. Şeyh Muhammed Efendi Yarağî, Cemaluddin el-Kumukî, Abdurrahman es-Sugurî, İlyas Sudaharî ve diğerleri 19. yüzyılda Dağıstan'da tasavvufun yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Çirkeyevskiy'in (Said Efendi) 'Macmua-tul Favaid' eserinde (1997) Şaziliye silsilesiyle ilgili bilgi verilmektedir. Bu tarikat Dağıstan'da 20. yüzyılın başlarında yayılmıştır. 'Macmua-tul Favaid'e göre Sayfula Kadı'ya kadar Şaziliye tarikatı Dağıstan'da bilinmemekteydi. Sayfula Kadı'nın Hasan Efendi'ye icazet vermesinden sonra bu tarikat Dağıstan'da yayılmaya başlamıştır. Seyfulla Kadı bu tarikatı Şaziliye şeyhi Muhammed Ali Zahiri'den almış ve daha sonra bunu silsile yoluyla iletmiştir. Seyfulla Kadı aynı zamanda Nakşibendî şeyhi idi. Seyfulla Kadı'nın Nakşibendî tarikatı üzere ilk müşidi Magomedzakir Çastavi olmuştur. Çastavi de icazetini Mahmud Efendi'den almıştır (Yakubov, 2002).

20. yüzyılın başlarında Dağıstan'da yüzlerce cemaat vardı. Bunlara Ali Hacı Akuşinli, Seyfulla Kadı Başlarov, Uzun Hacı Saltinli, Hasan Kahibli, Magomed Balahanlı, Ali Hacı Akuşinli, Seyfulla Kadı, Uzun Hacı Saltinli, Hasan Kahibli, Muhammed Balahanlı vb. şeyhler önderlik ediyorlardı. 1918-1920'li yıllarda İmam Necmettin Hotsalı (Najmudin Gotsinski) Dağıstan topraklarında bir şeriat devleti kurmak istemiştir. Avar şeyhi Uzun Hacı ise Çeçenistan'da Kuzey Kafkasya Emirliği'ni kurmuştur (Aliyeva, 2010a: 364-365).

1917 Ekim Devrimi'nden 1930'lu yılların başlarına dek Rusya'nın birçok bölgelerinde olduğu gibi Dağıstan'da da din işlerinde görece bir serbestlik vardı. Bu dönemde dinin devletten, aynı zamanda okulun kiliseden ayrılması süreci biraz yavaş ilerlerken ruhban sınıfını temsil eden eğitimcilerin de 'devlet ve okul inşasından çekilmesi' süre-

ci yaşanmıştır. Dağıstan'da Sovyet hâkimiyeti tesis edildikten sonra din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması süreci aşamalı şekilde gelişmekteydi. 1927 yılında Dağıstan'da şeriat mahkemeleri vardı. Şunu da vurgulamak gerekir ki Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında Bolşevikler Rusya'da yaşayan milliyetlere geniş özerklik verileceğinden, âdet ve geleneklerinin tanınmasından bahsetmekteydi. Aslında Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında vakıf toprakları ve mülkiyet millileştirilirken Dağıstan'da İslam dinini ayakta tutan temeller de sarsılmıştır (Mogamedov, 2002). 1930'lu yıllara gelindiğinde devlet 'din sorununu temelli çözmeye' karar vermiştir. Komünist Parti'nin Dağıstan teşkilatı Şubat 1928 oturumu sonrasında ateist propagandayı yoğun bir şekilde başlatmıştır. Devlet, yerel özellikleri dikkate almaksızın ihtilafları baskıcı yöntemlerle çözmek gibi yanlış bir yola başvurmuştur (Omarova, 2002). Nitekim Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin dinî küllere ilişkin mevzuatı herhangi bir değişiklik yapılmadan Dağıstan'da uygulanıyordu. Bu kararın uygulanmasında bölgesel özellikleri dikkate almak gerektiğini savunan parti ve devlet adamları daha sonradan Stalin'in tasfiye politikalarının kurbanı olmuşlardır.

1930'larda hızlanan ateizm çalışmalarının bir hedefi olarak cami, medrese ve mekteplerin zorla kapatılması sonucunda 1940'lara gelindiğinde ülkede resmî olarak faaliyetini sürdüren ne bir cami ne de dinsel bir eğitim kurumu kalmıştır (Mogamedov, 2002). 1930'lu yıllar, Sovyetler Birliği'nde devletin âdeta dine karşı savaş açtığı bir dönem idi. Dağıstan'da da bu dönemde camiler kapatılırken, din adamları üzerinde de baskı ve şiddet yoğunlaşmıştır. Dağıstan'da 1937 yılında 101, 1938'de 136, 1939'da 125, 1940'da 33, 1941'de ise 9 mabet kapatılmıştır (Omarova, 2002). 2. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nde dinsel baskılar hafiflemiştir. Tüm dinî önderler, yurttaşları vatani savunmaya çağırılmışlardır. Kiliseler savaş ihtiyaçları için bağış toplarken dinî inançların önderleri faşistlerle iş birliği yapan ruhbanları suçlamıştır. 1944'te SSCB Halk Komiserleri Sovyetine (Bakanlar Kurulu) bağlı Dinî Küllere İlişkin Konsey⁹² organize edilmiştir. Bu ku-

⁹² 1965 yılında bu konseyin adı, SSCB Bakanlar Kuruluna Bağlı Konsey olarak değiştirilmiştir.

rumun, müttefik ve özerk cumhuriyetlerin bakanlar kurulunda temsilcilikleri vardı. 1943-1944 yıllarında Bakü'de ve Taşkent'te Diyanet İşleri İdareleri tesis edilirken, Mayıs 1944'te Buynaks şehrinde Kuzey Kafkasya Müslüman Örgütleri Temsilcileri Kurultayı düzenlendi ve burada Kuzey Kafkasya Dinî İdaresi teşkil edildi. Buna rağmen 1945 yılı başlarına dek Dağıstan'da kayıt altında bulunan (faaliyetine resmen izin verilen) bir tane bile cami yoktu. Tüm camiler o dönemde kulüp, ambar, okul olarak kullanılırken bir kısmı da boşaltılmıştı. 1945'ten itibaren ilk ibadet evleri açılmaya, camiler faaliyete geçmeye başlamıştır. Fakat Hruşçev'in yönetime gelmesinden sonra dinsel alandaki açılımlar tekrar durdurulmuştur. Örneğin, 1945-1951 yılları arasında 28 cami ibadete açık olmasına rağmen 1951'den 1964'e dek Dağıstan'da sadece bir caminin faaliyetine izin verilmiştir (Omarova, 2002).

1960-1980 yılları arasında inanç hürriyetinin tamamen bastırıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Din ve ibadet alanında sınırlı da olsa faaliyetler devam ettirilmiştir. Dinî İşler Konseyinin verilerine göre 1987 yılında Dağıstan'da 12 ilçe ve 4 şehirde camiler bulunuyordu (Omarova, 2002).

1990 yılında Kuzey Kafkasya Müslümanları Dinî İdaresinin dağılması sonucunda Dağıstan Müslümanları Dinî İdaresi (DMDİ) tesis edildi. 30 Aralık 1997 yılında Dağıstan Cumhuriyeti parlamentosunca vicdan ve ibadet özgürlüğü ve dinî teşkilatların faaliyetlerini düzenleyen kanun çıkarıldı.⁹³ 1996-1998 yıllarında camilerin sayısında hızlı bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde Dağıstan'da her yıl 100-120 cami inşa edilmiştir. 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların ortalarında İslam eğitim kurumlarının yanı sıra çok sayıda kısa süreli Kur'an kursu organize edilmiştir. Bu kurslarda temel Arapça, namaz, dua, dinsel uygulamalar öğretilmiştir. Bu tür kurslarda eğitim süresi birkaç günden birkaç aya kadar değişmekteydi. Hâlen şehirlerde bu türden birkaç kurs bulunmaktadır (Mogamedov, 2002).

2011 yılı verilerine göre Dağıstan Cumhuriyeti'nde 2,512 dinsel teş-

⁹³ Закон 'О свободe соvestи, свободe вероисповеданиya и религиознннх оргонизотсиях', Принят Народним Собранием Республикн Dagestan 30 dekabrya 1997 goda.

kilat faaliyettedir. Bunlardan 2,458'i İslam teşkilatlarıdır. DMDİ'nin yanı sıra 2,438 Sünni teşkilatı (1,276 merkezî cami, 827 semt camisi, 243 ibadet evi, 2 kültürel eğitim merkezi, 1 İslam gençleri teşkilatı), 19 Şii teşkilatı (9 merkezî cami, 10 semt camisi) bulunmaktadır. Hristiyan teşkilatların sayısı 49'dur. Bunlardan 18'i Ortodoks, 2'si Ermeni, 1'i Staroobradtsı (eski gelenekçiler), 28'i Protestan'dır. Musevi teşkilatların sayısı 5'tir. Hâlen Dağıstan'da 13 yüksek İslam eğitim kurumu, 76 medrese, 168 camiye bağlı okul bulunmaktadır. Bu eğitim kurumlarında okuyanların toplam sayısı 8,872'dir. Bunlardan 1,636'sı yükseköğretim kurumlarında, 3,364'ü medreselerde, 3,872'si ilkokullarda okumaktadır (Bakmurzayev, 2011: 60-64).

Eğitim kurumunun adı	Bulunduğu yer
Dağıstan M. Arif İslam Üniversitesi	Mahaçkale
İmam Şafii İslam Üniversitesi	Mahaçkale
Seyfulla Kadı İslam Üniversitesi	Buynaks
İmam Aşari İslam Üniversitesi	Hasavyurt
İmam Şamil İslam Enstitüsü	Kızılyurt
Hasan Efendi İslam Enstitüsü	Gergebil ilçesi, Gergebil köyü
Saaduhaciyasul Muhammed Efendi İslam Enstitüsü	Şamil ilçesi, Batluh köyü
Abdurrahman Assabi İslam Enstitüsü	Şamil ilçesi, Assab köyü
Şehy Şarafudin el-Kikuni İslam Üniversitesi	Mahaçkale
Şeyh Abdulla Efendi İslam Üniversitesi	Derbent şehri
Said Efendi 'Nur-ul İrşad' İslam Enstitüsü	Buynaks ilçesi, Çirkey köyü
S.M. Abubakarov İslam Enstitüsü	Hasavyurt
Saidbek Daitov İslam Üniversitesi	Hasavyurt

Tablo 3: Dağıstan'daki İslami Yükseköğretim Kurumları⁹⁴

Bu eğitim kurumlarının çoğu özellikle Dağıstan'ın merkez, kuzey ve ova bölgelerinde bulunmaktadır. Yükseköğretim kurumları arasında daha prestijli olanlar Dağıstan M. Arif İslam Üniversitesi, İmam Şafii İslam Üniversitesi, Seyfulla Kadı İslam Üniversitesi, İmam Aşari İslam Üniversitesidir. Dağıstan'da birçok İslami gazete çıkarılmaktadır. DMDİ'nin resmî organı *As-salam* gazetesi Dağıstan halklarından sekizinin dilinde yayımlanmaktadır. Haftalık yayımlanan İslam *Ha-*

⁹⁴ "Religiozniye konfessii v RD". http://www.minnaz.ru/news_open.php?id=126

berleri ve *Nur-ül İslam* gazeteleri de içerik bakımından As-salam'a benzer. 2002 yılından itibaren yine DMDİ'nin yönetiminde Mahaçkale'de *İslam* dergisi basılmaktadır. Derbent'te aylık *Güney Dağıstan'da İslam* gazetesi basılmaktadır. Ayrıca Mahaçkale'de Şii cemaat tarafından düzenli olmayan *Kavsar* gazetesi yayımlanmaktadır. DMDİ haftada 15 dakika süreyle 'Dağıstan Devlet Televizyon ve Radyo Şirketi' yayınlarında Rusça 'Evinize Selam Olsun', iki günde bir TNT-Mahaçkale kanalında 'Tefekkür Saati', 'Ev', ayrıca her Cuma günü 'TV-Tsentr Mahaçkale' kanalında 'Hakikate Giden Yol' isimli programlar yayımlanmaktadır.⁹⁵

Dağıstan'ın dinsel hayatındaki sorunlardan biri de geleneksel akımlarla Vahhabilik akımı arasındaki çatışmadır. Dağıstan'da iki İslami akım vardır. Bunlardan biri gelenekselcilerdir. Bu akım, tarikatçılar olarak da adlandırılır. Nitekim tarikat, sufizm, tasavvuf gibi kavramlar tarih boyunca Dağıstan'da dinî yaşamla özdeşleşmiş ve günümüze kadar gelmiştir. DMDİ'nin yönetiminde de tarikatçılar, yani sufi şeyhler vardır. Şeyhler, Allah'la insanlar arasında bir nevi 'aracı' rolünü üstlenmişlerdir. Her bir şeyhin bin civarında ve bazen daha fazla müridi vardır. Böyle bir yapının kontrol edilmesi siyasal yönetim için daha elverişlidir. Diğer akım ise gelenekçilere, şeyhlere, yani 'aracılara' karşı olan akımdır. Bunlara Vahhabi denmektedir. Bu akıma göre yönetim, eğer İslami değilse, ona karşı cihat etmek gerekir.⁹⁶

Rusya Bilimler Akademisi Dağıstan Bilim Merkezi Bölgesel Etnopolitik Araştırmalar Merkezinin uzmanı Kafkan Hanbabayev'e göre (2001a; 2001b; 2007a: 105-116; 2007b) Dağıstan'da Vahhabiliğin yayılması birkaç aşamada gerçekleşmiştir: Aydınlanma dönemi (1989-1991), örgütsel yapıların tesisi (1991-1997), açık silahlı savaş (1998-2000), yeraltı faaliyetleri ve terör eylemlerinin başlatılması (2000 yılından itibaren). Hanbabayev'e göre Dağıstan'daki Vahhabilik ideolojisi Orta Doğu'daki bazı İslam ülkelerinden beslenmektedir.

Gelenekçilerin, başka bir deyişle sufi grupların, Sovyetler Birliği'nin

⁹⁵ "Religioznye konfessii v RD". http://www.minnaz.ru/news_open.php?id=126. 09.10.2010

⁹⁶ Kisriyev, Enver. "Klanavoya sistema porojdoyet lyudey, obreçennih na gibel i sozdoyuşçih massu problem dlya obşçestva". <http://dagestan.kavkaz-uzel.ru/articles/172950/>

dağılmasından hemen sonra konumu değişmiştir. Daha önceleri basıkıya maruz kalan sufi şeyhler bu dönemden itibaren toplumda saygın birer kişi konumuna yükselmişlerdir. 1990'da Kuzey Kafkasya Müslümanları Dinî İdaresi'nin lağvedilmesinden sonra Dağıstan'da DMDİ tesis edilmiştir. Dinî idarenin başına Şaziliye ve Nakşibendi tarikatlarının imamı Şeyh Sait Efendi (Atsayev) el-Çirkavi (1937) geçmiştir. Bu arada Dağıstan yönetimi, şeyhleri ve adı geçen idareyi ciddi şekilde desteklerken bunu Vahhabiliğe karşı stratejik bir adım olarak görmüştür.⁹⁷ Böyle bir yaklaşımla DMDİ'nin desteklenmesi, devletin taraf konumuna gelmesine ortam oluşturmuştur, yani DMDİ'ye rakip olanlar bir şekilde devlete karşı da rakip olmuş oluyorlardı. Bu ise Vahhabilik suçlamasıyla birçok grup ve insanın mağdur edilmesi anlamına geliyordu. Bu sorun henüz aşılmış değildir.⁹⁸

Birçok araştırmacı, Kuzey Kafkasya'daki (aynı zamanda Dağıstan'daki) Vahhabilik akımının, Suudi Arabistan'daki Vahhabilik ideolojisinden çeşitli yönlerden ayrıldığını yazmaktadır. Buna rağmen dış etkilerin varlığının birkaç belirtisi vardır: İktidara gelme isteği, siyasal ve ayrılıkçı eğilim, bağınazlığa dönüşen inanç, ciddi örgütlenme ve hiyerarşi, yerel İslami tarikatlarla ve cemaatlerle barışmama, Kur'an-ı Kerim'i kendilerince yorumlama, dış görünüşte erkeklerin bıyıklarını kısaltıp sakallarını uzatmaları, ayak bileğinin üzerinde pantolon giymeleri, davranış sitillerindeki farklılık, özgün kelime ve ifade dağarcığı, cemaate önderlik eden şeyhlerin olması vb. (Gadjiyev, 2002).

Kendilerini 'Selefiler' olarak adlandıran bu kesim bölgesel olarak 'kutsal sayılan' yerlerin, pirlerin ve ocakların ziyaretine, mezarlıkta Kur'an-ı Kerim okumaya, mevlit okumaya, muska vb. gibi nesnelere taşımaya karşıdır (Makarov, 2000: 25). Tüm bunlar Dağıstan'da geleneksel ve yerel İslamla Vahhabilik arasında çatışma doğurmakta-

⁹⁷ Albanvi, A. "Rasprostroneniye i razvitiye sufizma v forme Nakşibandiyskogo tarikata v Yujnom Dagestane". <http://kavkaz.ge/2011/02/25/rasprostranenie-i-razvitie-sufizma-v-forme-nakshbandiyskogo-tarikata-v-yuzhnom-dagestane/>

⁹⁸ Kisriyev, Enver. "Klanavoya sistema porojdoyet lyudey, obreçennih na gibel i sozdoyuşçih massu problem dlya obşçestva". <http://dagestan.kavkaz-uzel.ru/articles/172950/>, 13.08. 2010.

dır. 16 Eylül 1999'da parlamento tarafından 'Dağıstan Cumhuriyeti Sınırları İçinde Vahhabi ve Diğer Ayrılıkçı Faaliyetlerin Yasaklanması Hakkında' kanun çıkarılmıştır. Dağıstan'daki Vahhabi veya Selefi kesimin de yeknesak olmadığını söylemekte yarar vardır. Sayıları az da olsa Selefilerin bir kısmı Şeyh el-Madhali'ye uyarak silahlı mücadeleden uzak kalmak istemektedir.⁹⁹ Bunları diğer selefler 'Madhali' olarak adlandırır. ¹⁰⁰ Eğer dinsel bir konuda fikirler örtüşmezse, o zaman farklı düşünceler dışlanmaktadır. Selefler gelenekçileri eleştiriler de kendi topluluklarının da belli başlı âlimler, şeyhler etrafında örgütlendiğini görebiliriz. Çünkü kendini selefi olarak gören sıradan bir Müslüman yine dinsel hükümler ve akait konusunda ulemanın söylediklerine uymaktadır. Nitekim farklı cemaatlerle ve kesimlerle tartışmalar da teorik bilgilere sahip ve topluluk içinde saygınlığa sahip kişiler tarafından yürütülmektedir.¹⁰¹

Dağıstan'da 'Kraçkovcular' olarak nitelendirilen bir grup da vardır. Bu adın ortaya çıkması Sovyet döneminde Kur'an-ı Kerim'i Rusçaya tercüme etmiş müsteşrik bilim adamı Kraçkovskiy'den gelmektedir. Bu cemaat kendileri tarafından değil, diğerleri tarafından olumsuz anlamda bu şekilde adlandırılmıştır. Bu grubun lideri Magomed Kazanbiyev, 4 Haziran 2010'da öldürülmüştür. Kazanbiyev kendisini Mehdi ilan ettiği için DMDİ tarafından da tasvip edilmeyen biriydi.¹⁰²

Dağıstan'da sadece yukarıdaki türde aşırı kişi ve gruplara karşı değil çok sayıda din görevlisine de suikastler yapılmıştır. 2006 yılında 'Kafkas İmaratı Şeriat Mahkemesi Kadısı' Anzor Astemirov, 'hain imamların listesi'ni hazırladıklarını açıklayarak onları ölümlle tehdit etmiştir. 2007 yılında Dağıstan müftüsünün yardımcısı Urmagomed Ramazanov, 2009 yılı mayısında Dağıstan Müftü Yardımcısı Ah-

⁹⁹ Şeyh Zeyd el-Madhali'ye göre, yönetimde kim olursa olsun Müslümanın yönetime itaat etmesi gerekir.

¹⁰⁰Bu ad Şeyh Rabia el-Madhali'nin adından gelmektedir. "Madhali. Otkuda poyavilsya termin 'madhaliya'". <http://diislam.ru/viewtopic.php?f=23&t=41>

¹⁰¹Kisriyev, Enver "Klanavoya sistema porojdoyet lyudey, obreçennih na gibel i sozdoyuşçih massu problem dlya obşçestva". <http://dagestan.kavkaz-uzel.ru/articles/172950/>

¹⁰²Kisriyev, Enver "Klanavoya sistema porojdoyet lyudey, obreçennih na gibel i sozdoyuşçih massu problem dlya obşçestva". <http://dagestan.kavkaz-uzel.ru/articles/172950/>

met Tagayev öldürülmüştür (Silantev, 2010). 2 Eylül 2008 tarihinde 'Mahaçkale-TV' televizyon kanalının genel yayın yönetmeni Abdulla (Telman) Alishayev öldürülmüştür. İki yıl sonra ise onun halefi olan Salman Sultanmagomedov öldürülmüştür. Onun öldürülmesinin nedeni, televizyonda sunduğu dinsel programdır (Barinov, 2010). Ocak 2010'da RF İçişleri Bakan Yardımcısı Arkadi Yedelev, Müslüman din görevlilerinin dinî ayrılıkçılığa karşı mücadelede daha fazla tehdit aldıklarını ifade etmiştir (Silantev, 2010).

Dağıstan'ın dinsel yapısını ele aldığımız zaman Güney Dağıstan'da (Agul, Ahti, Derbent, Dokuzpara, Kurah, Meherremkent, Rutul, Süleyman Stal, Tabasaran, Hiv, Derbent ve Dağıstan Işıkları gibi bölgelerde) durumun farklı olduğunu görebiliriz. Güney Dağıstan, farklı inançların bir arada bulunduğu ve daha hoşgörülü bir bölgedir. Burada Sünni Müslümanların yanı sıra Şii topluluk, Dağ Yahudileri, az sayıda Ortodoks Ruslar yaşamaktadır. Derbent'te, Rusya tarihinin eski camisi olan Cuma Mescidi Sünniler ve Şiiler tarafından ortak yönetilmektedir.¹⁰³

Yukarıda belirtildiği gibi Dağıstan'daki az sayıda Şii nüfus Azerbaycan Türkleri ve bir Lezgi köyü olan Miskence sakinleridir. Sağlıklı bir istatistik yapılmamasına rağmen Şii nüfusun 100 binin altında olduğu tahmin edilmektedir. Gerek Şii Azerbaycan Türklerinin gerekse Lezgilerin mezhepsel ve dinî bağnazlığı yoktur. Ayrıca Şii ve Sünni kesim arasında da herhangi bir münakaşa ve uyuşmazlık söz konusu değildir. Değişik bayramlara, günlere, dogmalara ve konseptlere sahip olmalarına rağmen Şii topluluk farklılıkları değil, ümmetin birliğini benimsemiştir.¹⁰⁴

İslam, tarih boyunca Kafkaslar'ın en önemli değerlerinden biri olmuştur. İslam sayesinde Kafkaslar'ın çok sayıda değişik kökenli etnik kimlikleri bir arada yaşamış, yabancı işgallere karşı koymuşlardır. Bugün İslam'ın Kafkas toplumlarında birleştirici ve bütünleştirici rolünden rahat bir şekilde bahsetmek kolay değildir. Nitekim çok sa-

¹⁰³Albanvi, Ali. "Rasprostroneniye i razvitiye sufizma". <http://www.proza.ru/2011/05/03/517>

¹⁰⁴Kisriyev, Enver. "Klanavoya sistema porojdoyet lyudey, obreçennih na gibel i sozdoyuşçih massu problem dlya obşçestva". <http://dagestan.kavkaz-uzel.ru/articles/172950/>, 13.08. 2010.

yıda cemaatler, selevi ve tarikak akımları arasındaki görüş ayrılığı, bu ortamda devletin taraf olması vb. çok sayıda etken, etnik ayrımcılık akımlarıyla birlikte Kafkaslar'da huzuru ve barışı tehdit etmektedir. Her Şeye rağmen bugün Kafkaslar'da ve aynı zamanda Dağıstan'da etnik ayrımcılığı bastırabilen, kapsayıcı ve kolaylaştırıcı bir İslam yorumuna gereksinim duyulmaktadır.

Terör Sorunu ve İç Savaş Ortamı

1990'larda Kafkaslar'daki istikrarsızlık, terör, direniş ve saldırıların temelinde etnik, dinî, ekonomik ve siyasal nedenler yatmaktaydı. 2000'li yıllarda silahlı örgütler yer altına çekilmiş ve mobil gruplar hâlinde hareket ederek nokta vuruşlarına öncelik vermeye başlamışlardır. 1990'ların ortalarına gelindiğinde bölgede çok sayıda sivilin yaşamına mal olan terör olayları da gerçekleşmeye başlamıştır. Olaya Dağıstan açısından baktığımızda 1990'ların ortalarından itibaren bu bölgede terör ve saldırı eylemlerinin yönetime meydan okuduğunu görebiliriz. 1990'ların ortalarına dek Dağıstan'daki terör ve saldırılar een direnişiyle bağlantılı değildi. Sadece 1990-1991 yıllarında toplumun önde gelenlerine ve siyasilere karşı kırktan fazla suikast düzenlenmiştir. 1993'te bu sayı elliye yükselmiştir.¹⁰⁵

1996'da Kaspi ilçesinde sınır muhafızlarının ağırlıklı olarak ikamet ettikleri 9 katlı binanın bodrumuna yerleştirilen 50 kg'lık patlayıcının infilak ettirilmesi sonucunda ikisi ocuk 69 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu terör olayının kimler tarafından organize edildiği bugüne dek aydınlatılamamıştır.¹⁰⁶ 1998'in en büyük terör olaylarında Haçilayev kardeşlerin ismi güçlü bir Şekilde duyuldu. 20 Mayıs 1998'de Devlet Duması milletvekili Nadirşah Haçilayev ve kardeşi Magomed'in silahlı muhafızlarının bulunduğu araba polisler tarafından durdurulunca ateş açılmış, iki polis olay yerinde yaşamını kaybetmiştir. Muhafızlar, rehin aldıkları bazı polislerle birlikte Hailayevlerin evinde saklanmıştır (Berres, 2000). Ertesi gün Haçilayev'in taraftarları (3 bin gösterici

¹⁰⁵S. Marrkedenov. "Terroristieskiy otbor. Polit.ru, 20 yanvaryaya 2006 goda". <http://www.polit.ru/article/2006/01/20/dagestan/>. 31.01.2012.

¹⁰⁶"V Kaspiyske proşel traurniy miting v pamyat' pogibşih v terakte 1996 goda". <http://www.ntv.ru/novosti/144507/>

ve 300 silahlı çete mensubu) Devlet Konseyi binasını ele geçirmiştir. Parlamento üzerindeki devlet bayrağı indirilirken yeşil İslam bayrağı parlamento binası üzerine dikilmiştir.¹⁰⁷ Devlet Konseyi Başkanı Magomedov’la yapılan görüşmelerden sonra göstericiler binayı terk etmişlerdir. Mahaçkale’ye FSB’nin özel birlikleri gönderilirken Haçilayevler, Lak ilçesinde saklanarak ülke yönetiminin istifasını ve cumhurbaşkanı seçimlerinin yapılmasını istemiştir (Maksakov, 1998: 114-132).¹⁰⁸ Daha sonra 2000 yılında Magomed Haçilayev, 2003’te de Nadirşah Haçilayev öldürülmüştür.¹⁰⁹ Aleksandr Kinev’e göre, Devlet Konseyi binasının işgal edilmesi, eski Sovyet elitleriyle yeni milliyetçi suç elitleri arasındaki bir çatışma olarak değerlendirilmelidir.¹¹⁰

Bugünkü saldırılar, taktik eylemler, saldırının hedefleri ve coğrafyası açısından önemli değişiklik arz etmektedir. Önceleri Çeçenistan’ı kasıp kavuran saldırılara ara verilmiş, silahlı örgütler Dağıstan’a sızmış veya burada örgütlenmişlerdir. Dağıstan’da saldırıların hedefinde olanlar ağırlıklı olarak polis teşkilatı mensuplarıdır. Bunun yanı sıra yerel memurlar ve din görevlileri de hedef hâline gelmişlerdir. Din görevlilerine karşı saldırılar arasında en yüksek ses getireni, Müftü Sayidmuhammed Hacı Abubakarov’un öldürülmesidir. Müftü, kardeşi ve şoförü Mahaçkale’nin Cuma Mescidi (Ulu Cami) bahçesinde 21 Ağustos 1998’de bombayla öldürülmüşlerdir.¹¹¹

Bugün Dağıstan, Rusya’da terör eylemlerinin en sık meydana geldiği bölgedir (bk. Asker, 2009) ve diplomatlar, istihbaratçılar ve analizciler ‘Acaba Kuzey Kafkasya’da neler oluyor?’ sorusuna yanıt aramaktadırlar. Son olaylar radikal İslamcılarının ve ayrılıkçıların tekrar faali-

¹⁰⁷“V rezul’tate peregovorov v Mahaçkale dostignuta dogovoryonnost’ ob osvoboğenii storonnikami Haçilayeva zdaniya Gossovyeta”. İnterfaks-religiya, 21 may 1998 goda, <http://www.interfax-religion.ru/?act=archive&div=15058>

¹⁰⁸İnternette erişim için bk. http://www.ca-c.org/journal/cac-01-1998/st_16_maksakov.shtml

¹⁰⁹Fatullayev, M. “Rasstrelyan pri popitke vernut’sya v politiku, Nezavisimaya gazeta”. 2003-08-13, http://www.ng.ru/regions/2003-08-13/1_hachilaev.html

¹¹⁰Kinev, A. “İz biratel’naya reforma v Dagestane: odnomerniy podhod çrevat destabilizatsiyey”. http://bubakiri.narod2.ru/regionalnaya_politika/izbiratel'naya_reforma_v_dagestane/

¹¹¹“Den pamyati şahidov: Çtobı pomnili sovremenniki i potomki ne zabivali”. <http://islamdag.ru/analitika/6128>

yete geçtiğini mi göstermektedir ya da tüm bunlar Rusya'nın Abhazy ve Güney Osetya politikalarına ABD'nin 'oluşturduğu' bir tepki midir? Bundan sonra hangi gelişmeler yaşanabilir? Terör olaylarının sayısı, profesyonelce hazırlanmaları, devlet kurumlarının bu olayları önleyememesi bölgede kesintisiz bir kriz durumunun başladığını ortaya koymuştur.¹¹²

Çeçen savaşları sonrası Moskova yönetimi Kuzey Kafkasya'da ara sıra küçük çatışmaların meydana geldiğini, gerilla sayısında önemli azalma olduğunu ifade ediyordu. RF Başsavcılığı Soruşturma Komisyonu Başkanı Aleksandr Bastrikin, 2009 Mayıs'ında Kuzey Kafkasya bölgesindeki gerilla sayısını 1,500 olarak açıklamıştır. Fakat ardından mensup olduğu kurum resmî açıklama yaparak bu rakamın 'yanlış' olduğunu belirtmiştir.¹¹³ RF İçişleri Bakanlığı Kuzey Kafkasya'da 500-600 gerillanın bulunduğu bilgisini verirken Çeçenistan Cumhurbaşkanı Ramazan Kadırov ise 'savaş'ın artık geride kaldığını, Çeçenistan'da sadece 60-70 kadar 'şeytan' bulunduğunu ve 2008 kışının onlar için son kış olduğunu açıklamıştır.¹¹⁴ Kuzey Kafkasya'da gerilla, terör ve çete mensuplarının sayısına ilişkin sağlıklı bir istatistik bulunmamaktadır. Rus Ordusu, Çeçenistan'da yaklaşık 700 kişilik bir silahlı gücün bulunduğunu tahmin etmektedir. Fakat bu rakam da inandırıcı değildir. 2009 yazından itibaren bölgede şiddet tırmanmaktadır. Dağıstan'da yaşanan terör ve saldırı olaylarının hedefinde ağırlıklı olarak polis, istihbarat, emniyet ve kolluk kuvveti mensupları bulunmaktadır. Polise saldırılar o kadar yoğun bir hâl almıştır ki halk polislerin yakınında bulunmamaya özen göstermektedir. Bölgede yaşanan olaylar, özetlenemeyecek kadar fazladır.¹¹⁵

John Hopkins Üniversitesine bağlı Merkezî Asya-Kafkasya Enstitüsü Başkanı Svante Cornell, on yıl önce Kuzey Kafkasya'daki du-

¹¹²Musabekov, R. "Çto proishodit na Severnom Kavkaze?" <http://regionplus.az/ru/articles/view/558>

¹¹³"SKP soobşçil o polutora tısyacıah boyevikov na Kavkaze po oşibke". <http://lenta.ru/news/2009/05/20/annul/>, 20.05.2009.

¹¹⁴Rogojkin, Nikolay "Na Severnom Kavkaze ostalos' do 500 boevikov". <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/134105>, 26.03.2008.

¹¹⁵1996-2012 yıllarında meydana gelmiş terör olayları listesi için bk: "Dagestan: hronika terrora (1996-2012 gg.)". <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/73122>.

rumu değerlendirirken bölgenin 'Afganizasyon' süreci yaşadığının altını çizmiştir. Cornell'e göre bölge sorunları, 1990'lı yıllarda Afganistan'dakine benzer istikrarsız bir sürecin oluşmasına yol açmıştır. Bu süreç; bünyesinde radikal İslam'ı, işsizliği ve bölgesel yönetimin güçsüzlüğünü barındırmaktadır.¹¹⁶

Bütün bu gelişmeler Moskova'da büyük sıkıntı doğurmaktadır. Dönemin RF Devlet Başkanı Medvedev, 19 Ağustos 2009'da Stavropol'de yaptığı toplantıda bu sıkıntıları bizzat dile getirmiştir. Federal güvenlik, içişleri ve emniyet birimlerinin mensupları ve bölge yöneticilerinin bir araya geldiği geniş toplantının ana maddesi Kuzey Kafkasya'daki terör olaylarıydı. Toplantıya katılan konuşmacıların çoğunluğu Kuzey Kafkasya'daki gelişmeler konusunda dış bağlantılar üzerine vurgu yaparken, Medvedev dış etkenlerin de bulunduğunu, fakat asıl nedenlerin ülke içindeki etkenler olduğunu ifade etmiştir. Medvedev iç nedenler arasında işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk ve yerel çıkar gruplarını sıralamıştır. On sene önce bölgedeki şiddetin ana nedeni sadece 'İslami radikalizm' olarak görülürken, bugün terörü besleyen nedenlerdeki artış vurgulanmaktadır. Bu da bir anlamda bölgede şiddet olaylarının devam edeceğinin işaretidir. Nitekim şiddeti besleyen eğitimsizlik, işsizlik, yoksulluk gibi nedenlerin kısa sürede ortadan kaldırılması söz konusu değildir.

Moskova yönetimi Kuzey Kafkasya'da duruma hâkim olabilmek, bölgede istikrarı sağlamak için ne yapacaktır? Önceki dönemlerde olduğu gibi bir askerî güç kullanılacağı, şiddet ve baskı yöntemlerine başvurulacağı bellidir. Stavropol toplantısında Medvedev, güvenlik güçlerine 'Teröristleri tereddütsüz ortadan kaldırın.' diyerek aksi takdirde başarılı olunamayacağını altını çizmiştir. Fakat askerî yöntemlerle Kafkasya'da kalıcı bir barış inşa etmek mümkün değildir. 1990'larda Çeçen savaş, eylem ve harekâtları Moskova'nın geniş çaplı askerî operasyonlarıyla güçlükle bastırılabilmişti. Ayrılıkçı güçlerin geniş çaplı saldırıları zamanla yerini daha küçük eylemlere terk ettik-

¹¹⁶"Afganizatsiya' rossiyskogo Severnogo Kavkaza" Reuters, Maykl Stott (Michael Stott), 18 Augusta 2009, <http://www.inosmi.ru/translation/251710.html>

ten sonra Rusya da bölgede farklı bir yöntem geliştirmeye başlamıştır. Rusya bazen kendisine bağımlı kalmak isteyen yerel yöneticileri iş başına getirirken bazen de 'merkez' kadrolar içinden Kafkas kökenli yöneticileri göreve atamıştır. Moskova'nın iş başına getirerek geniş yetkilerle donattığı bölgesel yönetimlerin başındakiler keyfi uygulamalarıyla kamuoyunda olumsuz imaj yaratmış, dolayısıyla Moskova'ya karşı antipatinin artmasına neden olmuştur.

Olayın ekonomik boyutuna değinmek gerekirse, resmî istatistiklere göre Kafkasya'da kişi başına düşen ortalama gelir Rusya ortalamasının iki kat altındadır. Rusya'daki işsizlerin üçte biri Kafkasya'dadır. Ayrıca Kafkasya'nın bazı bölgelerinde (Stavropol, Osetya gibi) mülteci sayısı Rusya'daki genel göstergelerin iki katıdır. Bölgede işsizliğin yanı sıra rüşvet, yolsuzluk ve kara para aklama büyük boyutlara ulaşmıştır. Moskova'nın onayı ve desteği olmadan yolsuzluk ve rüşvet olaylarının üzerine gidilmesi ise neredeyse imkânsızdır. Gayrisafi yurt içi hasılanın hacmine göre Dağıstan Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'ne dâhil federe birimler arasında (Stavropol'dan sonra) ikinci sıradadır. Fakat kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasılaya göre Dağıstan Cumhuriyeti, Stavropol, Karaçay-Çerkes ve Kuzey Osetya-Alanya'dan geridedir ve RF ortalamasının üçte birinden daha azdır. Dağıstan Cumhuriyeti bütçesi büyük oranda federal bütçeden yapılan hibelerden oluşturulmaktadır. Merkezden yapılan hibe, Dağıstan bütçesinin % 72,86'sını oluşturur. Oysa hibenin oranı, Leningrad oblastı bütçesi için % 17,99, Stavropol krayı bütçesi için ise % 43,23'tür.¹¹⁷

Rusya'nın güvenlik güçleri Kafkasya'daki istikrarsızlığın nedenini dinî ayrımcılıkta görmektedirler. Gürcistan ve Azerbaycan bu güçlerin kullandığı transit ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Bu ithamlar o kadar yoğun dile getirilmektedir ki, Rusya'nın Bakü Büyükelçisi, Dağıstan ve İnguş cumhuriyetlerindeki terör saldırılarıyla ilgili olarak Moskova'nın Azerbaycan'a karşı herhangi bir itirazının bulunmadığını açıklamak zorunda kalmıştır.¹¹⁸ Bu gelişmelerde sürekli dış bağlantı

¹¹⁷"Strategiya razvitiya Respubliki Dagestan do 2025 goda". 31 May 2011 goda. S.-20. http://www.nsr.ru/fck_user_files/files/polnya%20versiya.pdf

¹¹⁸Musabekov, R. "Çto proishodit na severnom kavkaze? Situatsiya na yuge Rossii prayavlyayet

unsuru aramadaki hedef, güvenlik güçlerinin ve yetkililerin kendi sorumluluklarını hafifletmektir. Oysa olaylara fiilî iştirak bakımından olayın dış bağlantı boyutu önceki dönemlerden daha zayıftır.

Bugün Kafkasya'daki ayrılıkçı şiddet, terör ve saldırı olayları önceki dönemin olaylarından çok farklıdır. Bir zamanlar, 'İslami terör' olarak adlandırılan eylemler ve ayrılıkçı hareket bugün yeknesaklığını tamamen kaybetmiştir. Olayların nedenleri ekonomik çıkarlar, çete, mafya, güç toplama, egemen olma gibi çok geniş yelpazeye yayılmıştır. Bu olguyu artık Moskova yönetimi de itiraf etmektedir.

Bugün Moskova'da bölgeye yönelik alınabilecek önlemler değişik çevrelerce tartışılmaktadır. Alınan önlemler henüz etkisini göstermemiştir. 2011 yılı Ocak-Eylül aylarında terör eylemleri sonucunda öldürülenlerin sayısı 74, yaralıların sayı ise 172'dir. Bu rakamlar Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nin diğer cumhuriyetlerdeki terör olaylarının toplamıyla karşılaştırılabilir. Dağıstan Cumhurbaşkanı Magomedalam Magomedov'e göre 'Terör çetelerinin üyeleri akılsızca ve düşüncesizce terör eylemleriyle Dağıstan'ın itibarını zedelemekte, yatırımcıları korkutmakta, ülkenin kalkınmasını engellemektedir.'¹¹⁹

Ünlü siyaset bilimcisi, Kafkasya uzmanı Prof. Dr. Enver Kisriyev Dağıstan'daki uyuşmazlık faktörlerini, etnik, siyasal, jeopolitik ve sosyopolitik faktörler olmak üzere dört başlıkta değerlendirmektedir. Kisriyev'e göre, bir uyuşmazlık kaynağı olarak etnik siyasal faktörler Sovyetler Birliği'nin son 30-40 yılında oluşarak gelişmiş, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde meydana gelen siyasal güçler, herhangi bir ideolojik ve siyasal görüş etrafında şekillenmemiş, bilakis etnik kimliğe dayalı hareketler şeklinde meydana gelmiştir. Gelir dağılımı arasındaki uçuruma göre Dağıstan, RF'nin en belirgin bölgesidir.¹²⁰

1920'lerde Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde sadece 2,500 Dağlının (Avar, Dargin, Lezgi, Lak vb.) ovada yaşadıkları

tendentsiyu k dalneyiemu uhudieniyu". <http://regionplus.az/ru/articles/view/558>

¹¹⁹"S načala goda v Dagestane jertvami teraktov stali 246 çelavek". <http://www.rosbalt.ru/federal/2011/09/28/894970.html>. Rosbalt, 28/09/2011, 16:37

¹²⁰Enver Kisriyev, "Dagestan: priçini konfliktov i faktori stabilnosti". <http://www.ca-c.org/journal/cac-10-2000/20.kisriev.shtml>

tescil edilmiştir. Bu oran, toplam ova nüfusunun % 2'sini oluşturuyordu (Arutyunov vd., 2002; Karpov, 2008: 95-115). 1923'te aynı göç politikaları kapsamında 20 yeni yerleşim birimi oluşturularak yaklaşık 10 bin dağlı ovalara göç ettirilmiştir (Karpov, 2008: 95-115). Bobrovnikov'a (2000: 105) göre Sovyet hâkimiyetinin oluşturulmasından önceki dönemde Dağıstan topraklarının % 51'inde ve 10 bölgesinde hayvancılık ve ekincilikle uğraşan yerleşik Türk halkları yaşıyordu. 1926 nüfus sayımına göre 'Ovalık bölgelerde üç büyük Türk topluluğu vardı: Kumuklar (88 bin), Nogaylar (36,7 bin) ve Azerbaycanlılar (8,5 bin)'.

Fakat 1980'lere gelindiğinde manzara tamamen değişmiştir. 1980'lerin başlarında Avarlar ülkenin kuzeyindeki ovalık ve dağ eteği bölgelerinde yoğun şekilde yerleşmişlerdir. Nitekim o yıllarda Kızılyar ilçesinin dörtte biri, Kızılyurt'un üçte ikisi ve Buynaks ve Hasavyurt'un üçte biri Avarlardan ibaret idi (İbragimov 1984: 6; krş. Karpov, 2008: 95-115).

20. yüzyılın sonlarında Kızılyurt ilçesinin % 80'i, Hasavyurt'un % 38'i, Babayurt'un % 22'sini Avarlar oluşturmuştur. Oysa geleneksel olarak son yüzyılda bu ilçelerde nüfusun çoğunluğu Kumuklar idi. Böylece elli yıl içinde Dağıstan'ın etnik demografik yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir (Karpov, 2008: 96-97).

Dağlıların ovaya göç ettirilmesi sonucunda Dağıstan'ın ovalık ve sahil bölgelerinde etnik durum da değişmiştir. 1926 yılında Babayurt, Kızılyar, Karanogay (Nogay) ilçelerinin bugünkü idari hudutlarında milletler tek olarak yaşıyorlardı. Bu yerleşim birimlerinin esas ahali Kumuklar, Ruslar ve Nogaylar idi. 1979 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre bu ilçelerde onlarca büyük yerleşim birimi meydana gelmiştir. Öncelikle Avar, Dargin, Lezgi, Tabasaran ve Laklar birlikte, ova nüfusunun yarısını oluşturmuşlardır. Bazı ilçelerde çoğunluk konumuna dahi yükselmişlerdir. Babayurt, Kızılyar, Hasavyurt, Kızılyurt ve Tarumov ilçelerinde Ekim Devrimi öncesi hiçbir yerleşim birimi yokken göç politikalarıyla buralarda otuzun üzerinde yerleşim birimi tesis edilmiştir. Böylece ova bölgelerde yer alan ilçelerin nüfusu karma etnik bir yapıya bürünmüştür. Çok etnili yapı günümüzde

Dağıstan'ın ova bölgesinde ahalinin demografik yapısını belirlemektedir.¹²¹

Dağlıların göçleri için olanaklar sunmak amacıyla 1920 yılında Hasavyurt, 1922-1923 yıllarında Kızılyar ve Açikulak bölgeleri Dağıstan'a ilhak edilmiş, böylece Dağıstan'da ekine yararlı toprak alanı genişletilmiştir. Bundan sonra göç politikaları başlatılmıştır. Fakat göç politikaları çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Sıtma hastalığı sonucunda Dağlıların ekseriyeti geldikleri yere geri dönmüşlerdir. Ayrıca Dağlılar etnik kimliklerin bir arada yaşamasını istemiyorlardı. Oysa hükümet politikalarının ana hedeflerinden biri değişik etnik kimliklerin bir arada yaşamalarını sağlamak idi. 1930 yılında toprak ve sulama reformlarına önemli kaynak ayrılmış, Dağlıların ovaya indirilmesi politikası sürdürülmüştür. Sürüleriyle birlikte dağdan inen Dağlılara ovada toprak alanları ayrılmış ve bu toprakların ekilmesi sağlanmıştır. Böylece Dağlılar ovaya bağımlı kılınarak demografik yapıda önemli değişiklikler yapılmıştır. 1951'de bir kısmını sanayide istihdam etmek amacıyla yeni bir göç düzenlemesi yapılmış ve dağlık bölgelerden 70 binden fazla haneyi ovaya indirme politikası uygulanmıştır (Karpov, 2008: 98).

1970'lerde zor bir aşamaya gelinmiştir. Göç politikası, ovada yaşayan yerel halk (Nogay, Kumuk, Çeçen-Akkin, Rus, Azerbaycanlı) ile Dağlılar (Avar, Dargin, Lezgi, Lak, Tabasaran, Agul, Rutul, Zahur) arasındaki uyuşmazlığı doğuran başlıca neden idi. Nitekim ovalık bölgede çok sayıda etnik kimlikten oluşan yerleşim birimleri meydana gelmiştir.¹²²

Avar, Lak, Dargin ve Lezgilerin önemli kısmı zorunlu, bir kısmı da gönüllü şekilde kışlaklara indirilerek buralarda kolhoz ve sovhozların

¹²¹Lisenko, Yu. M. "Ottok russkih iz Severnago Dagestana vo vtoroy polovine XX veka: priçini, pasledstviya". <http://skfonews.info/article/2>

¹²²'Perestroyka' döneminin başlarında en aktif millî örgütlerin Çeçen-Akkin, Kumuk ve Nogayların olması da tesadüf değildir. Nitekim Çeçenlerin ilk talepleri 1944 yılında sürgün edilmelerinden sonra zorunlu olarak Lak ve Avarların yerleştirildikleri ve eskiden Auhovsk olarak adlandırılan, daha sonradan Novolakski (tercümesi: Yeni Lak) olarak adlandırılan ilçenin geri verilmesi talebiydi. bk. Kisriyev, Enver "Dagestan: priçini konfliktov i faktori stabilnosti". <http://www.ca-c.org/journal/cac-10-2000/20.kisriev.shtml>

tesis edilmesi sağlanmıştır. Dağlılar genelde Babayurt, Hasavyurt, Derbent, Meherremkent bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Göç politikaları sonucunda 76 yeni yerleşim birimi, 100'den fazla kolhoz ve sovhoz oluşturulmuştur (Karpov, 2008: 98). Sovyet döneminde göç ettirilen insan sayısı toplamda 270 bindir. Bunun sonucunda 10 yeni etnik alan oluşmuştur. 2000 yılına gelindiğinde Avar nüfusun % 42'si artık şehirlerde yaşamaktaydı. Yeni yerleşim birimleri Azerbaycanlıların yaşadıkları bölgede oluşturulmuştur (İslammagomedov, 2002: 7-8; Gadjiyeva, 1990: 3-4; Lisenko, 2005: 143-151).

1990'larda bölgede gelişen siyasal ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle bu süreç biraz duraksamıştır. Fakat bu defa da şehirde yaşayan nüfusta bir azalma gözlenmiş ve sanayi alanında istihdamın azalması nedeniyle yine ovalık bölgelere ve ayrıca 'yabancı topraklara' göç süreci devam etmiştir. 1989-2001 yıllarında Dağıstan'da Rusya'nın herhangi bir başka bölgesinde görülmeyen bir gelişme olarak şehirlilerin sayısında azalma yaşanmıştır (Muduev, 2003).

Yaylak-kışlak hayvancılığı Dağıstan'da eski dönemlerden beri var olagelmıştır. Fakat Sovyet hâkimiyeti tesis edildikten sonra bu bir devlet politikası şeklinde uygulanmış, cebrî önlemler alınmıştır. Bu politikalar sonucunda ovada yaşayan yerli halkların hayvancılıkla uğraşmaları da zorlaşmıştır. Ayrıca Dağlılar ülkenin banka sisteminde ağırlıklı çalışmaktadırlar. Dağlılar, ailelerin ve hayvanların yaşaması için *koşar* adı verilen ağıllar inşa etmektedirler. Yerli halk ise ovadaki toprakların Dağlılara kiralanmasını ve alınacak ücretin ilçe bütçesine aktarılmasını talep etmektedir (Karpov, 2008: 114-115).

Sovyet döneminde uygulanan politikalar karşısında Kumukların ve Nogayların kalmalarını bir şekilde anlayışla karşılamak mümkündür. Nitekim Sovyet döneminde özel mülkiyetin olmadığı bir ortamda göç hareketleri özel çıkarları etkilemekteydi. İkincisi, Sovyet döneminde yönetim bu gibi 'başkaldırı'ları her zaman sert bir şekilde cezalandırmıştı.

Yürürlükteki mevzuata göre yaylak-kışlak göçleri sürecinde oluşmuş geçici yerleşim birimlerine köy idari birimi statüsü verilmesi yasaklanmasına rağmen son dönemde bu köylerin resmen idari birim

olarak tanınması gibi durumlara rastlanmaktadır. Demek ki bu yerleşim birimlerinin kalıcı olmasına yönelik 'süreç' başlamıştır (Karpov, 2008: 115). Dağlıların ova arazilere göç ederek buralarda kalıcı yerleşim birimleri oluşturmaları, Dağıstan sınırlarını da aşmış durumdadır. Nitekim Stavropol krayında ve Rostov oblastında da ova arazilere Dağlılar yerleşmektedir. Dağıstan'daki işsizlik ve demografik yapı Dağıstanlıları girişimciliğe yönlendirmektedir. Rusya'nın çeşitli bölgelerinde yerel halkın 'atalet'i karşısında Dağıstanlıların aktif faaliyetleri bölgelerin sosyal yapısının da değişmesine neden olmaktadır. Nitekim bazı verilere göre Stavropol'un doğu bölgelerinde yaşayan Dağıstanlıların sayısı 100 bine yükselmiş, göç hareketleri merkezî bölgelere ve batıya yayılmaya başlamıştır. Son dönemde Dağıstanlıların, özellikle de Darginlerin köylerden şehirlere göç ettikleri gözlenmektedir (Belozero, 2005: 181).

Kuzey Kafkasya'da ve Dağıstan'da göç hareketleri ve demografik yapının değişmesinden bahsederken bu süreç içinde bölgenin Rus nüfusunun azaldığına da değinmekte yarar vardır. 1989-1994 yıllarında Rus nüfusta % 15'lik bir azalma olmuştur. Azalmanın % 92'si bölgeden göç eden nüfus oranıdır. Rus nüfusun Dağıstan'dan göç etmesi aslında daha önceden başlamış bir süreçtir. 1980'lerin sonlarına dek göç eden Rus nüfusun yıllık ortalama oranı toplam Rus nüfusunun % 0,5'i kadardı. Fakat 1989'dan sonra bu süreç bir hayli hızlanmıştır.¹²³

Dağıstan'dan Türkiye'ye Bakış

Türkiye ve Kafkasya'nın Müslüman halkları arasında kuvvetli bir din bağı olagelmıştır. Yüzyıllar boyunca Rusya ve Türkiye arasındaki siyasal ve askerî rekabetin, savaşların temelinde yatan faktörlerden biri de din faktörüdür. Bu faktör bugün de açık veya örtülü, devletler arasındaki ilişkileri bir şekilde etkilemektedir. Ulus bilincinin ortaya çıkması, milletçiliğin siyasi arenada boy göstermesiyle Türkiye ve Kafkasya'nın Türk dilli topluluklar arasındaki ilişkilerde Türklük bağı önemli bir yer işgal etmeye başlamış, Müslüman ve Türk kimliği Kaf-

¹²³Lisenko, Yu. M. "Ottok russkih iz Severnago Dagestana vo vtoroy polovine XX veka: priçini, pasledstviya". <http://skfonews.info/article/2>

kasya ve Türkiye arasındaki ilişkilerde, karşılıklı algılamada iki önemli faktör hâline gelmiştir. Her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde bu ilişkiler zorunlu olarak askıya alınmışsa da Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yeniden filizlenmeye başlamıştır. Orta Asya'da, Kafkaslar'da ve Rusya sınırları içinde yaşayan Türk dilli topluluklar da Türkiye'nin ilgi alanına dâhil olmuştur. Elbette, Türkiye'nin bağımsız cumhuriyetlerle kurduğu ilişkilerin değerlendirildiği kıstaslarla Rusya sınırları içindeki Türk ve Müslüman topluluklarla kurulan ilişkileri değerlendirmek yanlış olacaktır. Çünkü Kafkasya hukuken ve siyaseten RF'nin bir parçasıdır. Bu çerçevede Dağıstan dâhil Kafkasya halklarının Türkiye ile ilişkileri değerlendirildiğinde şu hususların önem taşıdığı görülmektedir: 1) 1990'ların başlarında Sovyet rejiminin dağılması 'sayesinde' bölge halkları arasında Müslümanlık ve Türklük bilincinin yükselmesi; 2) Bölge halklarının Kafkasya sürgünleri ve göçleri sırasında Türkiye'ye iltica etmiş soydaşlarıyla yeniden buluşması; 3) Bölge insanı için Türkiye'nin ticaret (özellikle bavul ticareti) ve turizm ülkesi hâline gelmesi.

Yukarıdaki etkenler Türkiye ve Kafkasya toplulukları arasındaki ilişkilerin gelişmesini şu veya bu ölçüde etkilemiştir. Türkiye pazarı Kafkasya halklarının Türkiye'yi doğrudan tanıması bakımından önemlidir. İstanbul, bölge halkları için önemli bir ticaret merkezidir. Bu husus, Türkiye algılamasının 'aydınlar ve ortalama bölge insanı algılamasının harmanlanması' açısından önemli bir etkidir.¹²⁴ Bölgede bir tarihçi Nogay aydınının 'Türkiye benim için tarihimin en acılı günlerinde ecdadımın sığınabildiği tek ülkedir.' diyerek tarih bilincini tetiklediği minnet ve şükran duygularına da, bavul ticareti yaparken pasaport veya sınır rejimini ihlal ederken cezalandırılmış veya dolandırılmış bir Kafkasyalının 'menfaat kardeşlikten öteymiş' şeklindeki yakınmasına da tanıklık edilebilmektedir.¹²⁵ Bölge insanı için Türkiye imajı tek boyutlu, siyah veya beyaz değildir. Bu bağlamda ortaya çıkan yalın gerçeklik, 'Türkiye'nin 1990'larda da, bugün de bölgeye yönelik

¹²⁴2011 yılı Eylül ayında saha çalışması esnasında yapılan mülakatlardan alınmıştır.

¹²⁵2011 yılı Eylül ayında saha çalışması esnasında yapılan mülakatlardan alınmıştır.

sistematik bir politikasının bulunmadığı' kanaatinin hâkim olmasıdır. Saha çalışması esnasında yapılan mülakatlarda, bölge insanının Türkiye'den beklentileri nedir sorusuna Dağıstan yurttaşı Azerbaycanlı aydınlardan biri şu yanıtı vermiştir:

'Genel olarak değerlendirdiğimizde Türkiye'nin bölge politikasının çok zayıf olduğunu görmekteyiz. Hatta bugün bile bir Dağıstan/Kafkasya politikası yoktur diyebiliriz. Dağıstan bugün merkezin, Moskova'nın yardımıyla varlığını sürdüren bölgelelerin başında gelmektedir. Bu bölge Türkiye için yatırım açısından cazip olmayabilir, hatta riskli de olabilir. Fakat Türkiye eğitim ve kültür alanında bölge insanına destek verme kabiliyetine sahiptir. Bugün Dağıstan eski Sovyet döneminde sahip olduğu birçok değeri kaybetmiş durumdadır. Geriye kalan tek ve önemli değer az sayıda, fakat entelektüel derinliğe sahip bilim adamlarıdır. Eğitim sürecinin kesintisiz biçimde sürdürülmesi gerekir. Türkiye bu alanda önemli rol oynayabilir. Gençlerimizin Türkiye'de eğitim görmesi (ki Türkiye'de eğitim görenlerin sayısı çok azdır) hem toplumlarına sağlayacağı katma değeri artıracak hem de gençlerimize farklı bir vizyon kazandıracaktır.'

Saha araştırması sırasında edindiğimiz bilgilere göre bugün Türkiye'nin Dağıstan'da bir lise dışında herhangi bir eğitim faaliyeti veya yatırımı yoktur.

Yapılan mülakatlarda Türkiye'nin dinsel hizmetlerin desteklenmesi konusunda edilgen kaldığı vurgulanmıştır. Dağıstanlı aydınlara göre Türkiye'deki İslam, devleti karşısına almayan, barışçıl ve toleranslı bir İslam'dır. Türkiye'nin bu anlamda edilgen davranmasında Rusya'nın geleneksel 'Türk fobisi'nin de rolü vardır.

Saha çalışmalarında yapılan mülakatlarda Türkiye'nin, bölge halklarıyla ilgili politikalarında dikkate alması gereken konulardan birinin de Türk kimliği 'sorunsal'ı olduğu anlaşılmıştır. Bu bölgedeki Türk kimliği uzun süre devam eden 'çabalar'a rağmen silinememiştir. 1990'lardan sonra ulusal sınırların yeniden inşa süreci başlarken Nogaylar ve Kumuklar tarihte kendilerine karşı uygulanan adaletsizliklerin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak üzere çeşitli girişimlerde bulunsalar da bu yönde istediklerini elde edememişlerdir. Bugün her iki topluluk da sorunlarının çözümü için sivil mücadele yöntemleri-

ni tercih etmektedir. Fakat bu mücadeleden de herhangi bir somut başarı elde edilemediğinden dolayı karamsarlığa düşülmekte ve kitleler radikalleşmektedir. Saha araştırması esnasında bir Kumuk aydın, Türklük bilincinin, tarihin köklerine inmenin bugünkü modern Kumuk kimliğinin inşasında yeri doldurulmayacak öneme sahip olduğunu söylemiştir. Avrasya'da Yeniden Çizilen Sınırlar, İnşa Edilen Kimlikler, Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler' adlı projenin adında yer alan 'Türk Dilli Halklar' ifadesinin çok talihsiz bir ifade olduğunun altını çizerek şunları belirtmiştir:

'Uzun yıllar Sovyet tarih literatürü, bugün de onların uzantıları Kumukların Türkleşmiş Lezgiler olduğuna dair mesnetsiz, bilimsel temelden yoksun 'tezler' ileri sürmüştür. Bu durumda şu soru sorulabilir: Eğer gerçekten böyleyse neden sadece Lezgilerin bir kısmı Türkleşti? Neden yanı başında diğer Lezgiler yine Lezgi olarak kaldı? Bunlar üzücü şeyler. Bu bilimsel bir tartışma konusu değil. Biz bunu kasıtlı, ideolojik içerikli bir tavır olarak görüyoruz. Hâl böyleyken neden projenizde böyle bir kavramın tercih edildiğini de anlamış değiliz.'

Saha çalışması sürecindeki mülakatlarda Dağıstan'ın sosyoekonomik bakımlardan gelişmesinde Türkiye'nin nasıl bir rol oynayabileceği en fazla kafa karıştıran ve yanıtı zor sorulardan olmuştur. Moskova ile bölge arasında manevi bütünlük açısından kopukluk vardır. Bölgedeki insanlar merkeze olan güvenlerini kaybetmiş durumdadır, ancak merkezin mali desteği olmadan Dağıstan'ın ayakta kalması mümkün değildir. Daha da kötüsü ağır sosyoekonomik koşulların kısa veya orta vadede düzelebileceğine dair bir öngöründe bulunmak son derece zordur. Bunun nesnel ya da öznel koşulları vardır; ancak genel kanaat şu şekildedir: Türkiye gerçek anlamda bu bölgeye yardım etmemekte veya edememektedir. Bugün Türkiye'deki hâkim düşünce, Rusya ile olan iyi ilişkileri geliştirmek, Rusya'nın kırmızı çizgilerini ihlal etmemek, iç işlerine müdahale etmemektir. Bu, bir Kumuk veya Nogay aydını için anlaşılır bir politikadır. Fakat Rusya-Türkiye ilişkilerinde Dağıstan 'kırmızı çizgide' yer almamalı ve rekabet alanı değil, bilakis bir iş birliği alanı olmalıdır. Türkiye'nin bölge insanının sorunlarına bigâne kalmasına manevi bakımdan hakkı yoktur. Çünkü her iki ülke

halkını birleştiren manevi değerler, ayrıştıran ‘norm’ların çok üzerindedir.

Henüz çok geç kalınmış değildir. Her şeye rağmen bölge insanının Türkiye algılamasında kardeşlik, Türklük, Müslümanlık gibi değerler önemini korumaktadır. Eskisi kadar olmasa da yine algılamadaki romantizm canlılığını korumaktadır. Dağıstan ve Kafkaslar, Türkiye’nin yumuşak gücünü kullanabileceği en uygun alanlardan birisidir.

1994-1998 yıllarında Kafkaslar’da yaşanan istikrarsızlık nedeniyle Türkiye’ye göçler yaşanmıştır. Mültecilerin yaşamlarını sürdürmeleri konusunda Türkiye’deki sivil toplum örgütlerinin ve vakıfların önemli desteği söz konusudur. Rusya birçok durumda, Türkiye’deki bu ve benzeri faaliyetleri Rusya karşıtı örgütlenme olarak algılamıştır. Bu nedenle, Rus yönetimi Türkiye’nin bölgeye yönelik sivil inisiyatifini bir tehdit olarak algılamaktadır. İlişkilerin gelişmesi yönündeki en büyük engellerden biri de bu yanlış algılamadır.

Sonuç

Dağıstan etnik zenginliğiyle sadece yakın coğrafyamızın değil, dünyanın en ender ülkelerinden biridir. Dağıstan’ın çok etnili yapısı bir taraftan zenginlik arz ederken, diğer taraftan ülkeyi birçok konuda kırılğan ve hassas bir konuma getirmektedir. Ülkedeki etnik farklılıklardan ileri gelen sorunların yanı sıra genel olarak toplumda her kesimin yaşadığı sorunlar Dağıstan’ın yakından takip edilmesini zorunlu kılmaktadır. Ülkede istihdam, sosyal ve ekonomik durum, terör, suç örgütleri vb. sorunların çözümü Dağıstan’da etnik gerginliklerin azalmasını sağlayabilecektir. Otuzdan fazla etnik grubun yaşadığı Dağıstan’da Türk kimliği çatısı altında toplanan Kumuklar, Nogaylar ve Azerbaycanlıların durumunu ele alarak incelemek, en azından, onların birçok sorununun açığa kavuşturulmasına ve çözüm önerilerinin sunulmasına yardımcı olacaktır. Toprak ve temsil sorunu nedeniyle bu toplulukların yaşadıkları mağduriyet, uğradıkları haksızlık bir an önce giderilmelidir. Aksi durum ‘Türk’ çatısı altında toplanan etnik grupların Dağıstan’da ulusal kimliklerinin büyük oranda yıpranmasına ve telafisi imkânsız sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Dağıstan’da yaşayan ‘Türk’ topluluklarını Rusya sınırları içinde

yaşayan diğer toplulukların ekseriyetinden ayıran husus onların ulus devlet yapısına sahip olmamalarıdır. Çarlık Rusyası'nın, daha sonra Sovyetler Birliği'nin politikaları sonucunda Azerbaycan'ın kuzeyindeki topraklar günümüzde Dağıstan sınırları içinde kalırken, Kumukların ve Nogayların kendi devlet geleneklerini ihya etme inisiyatifleri Rus yönetimi tarafından bastırılmıştır. Özellikle Nogayların parçalanmış bir şekilde yaşamaları onların etnik ve kültürel bütünlüğünü bozmaktadır. Dağıstan'da yaşayan 'Türk' topluluklarının temsil, toprak ve kendi dillerinde eğitim haklarını serbest şekilde kullanmaları bu toplulukların var oluşu için vazgeçilmezdir. Bu değerlere sahip olmadıkları takdirde etnik asimilasyonun ağır tahribatlarına dayanabilmeleri imkânsızdır.

Kaynaklar

- Abdulatipov, R. G. (Der.) (1998). *Dagestan na rubeje vekov: prioriteti ustoyçivogo i bezopasnogo razvitiya*. Moskva.
- Aleksandrov, O. B. (2005). "Vneşniye svyazi rossiyskih regionov: 'Yujniy vektor'". *Yujniy flang SNG. Tsentral'naya Aziya, Kaspiy, Kavkaz: Energetika i politika* 2.
- Alikberov, A. K. (1968). *Pobeda sotsialistiçeskoj revolyutsii v Dagestane*. Mahaçkala.
- Alikberov, A. K. (2003). *Epoha klassiçeskoj islama na Kavkaze: Abu Bakr ad-Darbandi i ego sufiyskaya entsiklopediya 'Rayhan al-haka'ik' (XI-XII vv.)*. Moskva: Vostoçnaya Literatura.
- Aliyev, K. M. (Der.) (1966). *Kumikskoye narodnoye dvijeniye 'Tenglik'*. *Materiali i issledovaniya*. Mahaçkala.
- Aliyeva, S. İ. (2007). "Nekotoriye voprosi grajdanskogo upravleniya i administrativno-territorial'nogo deleniya azerbaydjantsev sovremennogo Dagestana". *Azerbaycan arheologiyası və etnografiyası* 2.
- Aliyeva, S. İ. (2008). "Rasprostraneniye Azerbaydjanskogo yazıka sredi narodov Severnogo Kavkaz". *Pedaqoji Universitet Həbərləri* 3.
- Aliyeva, S. İ. (2009a). "Azerbaydjano-nogayskiye svyazi". *Sovremenniy protsessi v rossiyskoj sotsiologii, ekonomike, istoriçeskoj nauke. Sb. nauçnih statey nauçno-praktiçeskoj konferentsii s mejdunarodnim uçastiyem*. (8-9 dekabrya 2009 goda). Kizlyar. (<http://www.ethnoglobus.com/index.php?l=ru&m=news&id=829>)

- Aliyeva, S. İ. (2009b). "Azerbaydjanskiy yazık na Severnom Kavkaze". *Sovremenniy protsess v rossiyskoy sotsiologii, ekonomike, istoričeskoj nauke (Sbornik naučno-praktičeskoj konferentsii s mejdunarodnim učasitijem)*. Kizlyar.
- Aliyeva, S. İ. (2010a). *Azerbaydjan i narodi Severnogo Kavkaza*. Baku.
- Aliyeva, S. İ. (2010b) *Nogayskiye tyurki (XV-XX vv.)*. Baku.
- Aliyeva, S. İ. (2011a). "Rasçleneniye azerbaydjanskih zemel: poyavleniye Yujnogo Dagestana na karte Rossiyskoy İmperii". *Bakı Dövlət Universitetinin həbərləri. Humanitar elmləri seriyası* 3.
- Aliyeva, S. İ. (2011b). *Naş Dom – Kavkaz*. Armavir.
- Artemenko, O. İ (2008). "Polietničnost' Rossii: gosudarstvennaya obrazovatel'naya i yazıkovaya politika". *Vestnik Obrazovaniya: Tematičeskoye priloeniye* 2, s. 4-54.
- Arutyunov, S. A. ve Osmanov, A. İ. ve Sergeyeva, G. A. (Der.) (2002). *Narodi Dagestana*. Moskva: Nauka.
- Asker, Ali. (2009). "İç Savaş Eşiğindeki Kuzey Kafkasya". *21. Yüzyıl*. Ekim 2009.
- Avksentev, V. A. ve Şapovalov, V. A. (1997). *Etničeskiye problemi sovremennoy Rossii: sotsial'no-filosofskiy aspekt analiza*. Stavropol.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi*. F. 970. L. 1. D. 59. L. 17.
- Azerbaydjanskaya Demokratičeskaya Respublika. 1918–1920. Vneşnyaya politika. (Dokumenti i materialı)*. (1998). *Azerbaydjanskaya Demokratičeskaya Respublika. 1918 – 1920. Vneşnyaya politika. (Dokumenti i materialı)*. Baku.
- Barinov, V. (2010). "Ubiystvo glavreda 'Mahaçkala-TV' priuroçili k pervomu dnyu Ramadana". *Gazeta gazetesi*, 11 Ağustos tarihli nüsha.
- Bartold, V. V. (1965). *Dagestan. Raboti po istoričeskoj geografii*. T. 3. Moskva: Nauka.
- Başer, Alper (2010). "Kırım'da Rus Kolonizasyonu". *Karadeniz Araştırmaları* 6/24, s. 29-42.
- Bekmurzayev, B. A. (2011). "Rabota Minnatsa RD po protivodeystviyu ideologii ekstremizmu". *Opt organov gosudarstvennoy vlasti i munitsipalnih ob'edineniy Respubliki Dagestan po protivodeystviyu ekstremizmu i terrorizmu: (sostoyaniye i problemi)*, Mahaçkala: Ministerstvo po natsionalnoy politike, delam religiy i vneşnim svyazyam Respubliki Dagestan.
- Belozеров, V. S. (2005). *Etničeskaya karta Severnogo Kavkaza*. Moskva.
- Beningsen, A. (1971). *Peçat i natsional'noye dvijeniye russkih musul'man do 1920 goda*. Per. s fr. S. M. Polyakova. Baku.

- Berres L. (2000). "Bratya Haçilayevı gotovı vzoytı na eşafot". *Kommersant*, № 84 (1969), 13 Mayıs 2000 tarihli nüsha.
- Bobrovnikov, V. (2000). "Musul'manskiy natsionalizm na postsovyetskom Kavkaze: Dagestanskiy variant". *Tsentral'naya Aziya i Kavkaz*, s. 6/12.
- Bulatov, B. B. ve Gaşimov, M. F. ve Seferbekov, R. İ. (2004). *Bit i kul'tura tabasarantsev v XIX – XX vekah*. Mahaçkala.
- Çeerçiev, M. Ç. (1989). "Uçastiye djarobelokantsev v bor'be gortsev protiv tsarizma". *Narodno-osvoboditel'noye dvijeniye gortsev Dagestana i Çeçni v 20-20-h godah XIX v.*, Mahaçkala.
- Çirkeevskiy, Said–afandi (1997). *Majmuatul favaid*, Mahaçkala.
- Dalgat, E. M. (2005). "K voprosu o naselenii Port-Petrovska vo 2-oy pol. XIX-naç. XX vv". *Voprosi istorii Dagestana*. Mahaçkala.
- Gadjiyev, R. G. (2002). "Vahhabizm v islame. Osobennosti ego proyavleniya na Severnom Kavkaze". *Gosudarstvo i religiya v Dagestane*, İnformatcionno-analitiçeskiy byulleten, № 2, Komitet Pravitelstva Respubliki Dagestan po delam religiy, Mahaçkala.
- Gadjiyeva, S. ř. (1990). *Dagestanskiye terekemetsi. XIX – naçalo XX v.: İstoriko-etnografiçeskiye issledovaniye*. Moskva: Nauka.
- Gadjiyeva, S. ř. (1999). *Dagestanskiye azerbaydjantsi. XIX – XX v.: İstoriko-etnografiçeskiye issledovaniye*. Moskva: Nauka.
- Gadjiyeva, S. ř. (2000). *Kumiki. İstoriiçeskiye proşloye. Kultura. Bit. Kniga pervaya*. Mahaçkala: Dagestanskoye knijnoye izdatelstvo.
- Gosudarstvenniy planoviy komitet RSFSR (Gosplan RSFSR) Sovetu Ministrov RSFSR ot 5 marta 1990 goda. D. № Pr-850/15. 'Polovetskaya luna'. 'Zabludivşiysya krik', materialı nogayskih s'ezdov. Çerkessk, 1991. № 2. s. 3.*
- Hanbabayev, K. M. (2001a). "Sufizm v Dagestane". (Der.) V. V. Çernous, *İslam i politika na Severnom Kavkaze, Sbornik nauçnih statey*. Rostov-na-Donu: İzdatelstvo SKNTs Vř.
- Hanbabayev, K. M. (2001b). "Vahhabizm v Dagestane". *Yujnorossiyskoye obozreniye* 1.
- Hanbabayev, K. M. (2007a). *Najmutdin Samurskiy (Efendiyev) – vidniy obş'estvenno-politiçeskiy i gosudarstvenniy deyatel Dagestana*. Mahaçkala: İzd. dom 'Narodı Dagestana'.
- Hanbabayev, K. M. (2007b). "İslamskiy radikalizm na Severnom Kavkaze. İdeologiya, tseli, puti finansirovaniya". *Svobodnaya misl* 3.
- Hasanlı, C. (2011). *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri: 1939-1953*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- İbragimov, M-P. A. (1984). "Nekotoriye aspekti sovremennoy etniçeskoy geografii Dagestana". *Sovremenniy kul'turno-bitoviye protsessi v Dagestane*. Mahaçkala.
- İslammagomedov, A. (2002). *Avartsı. İstoriko-etnografiçeskoye issledovaniye XVIII – naç. XX v.* Mahaçkala.
- Kabuzan, V. M. (1996). *Naseleniye Severnogo Kavkaza v XIX-XX vekah. Etnostatistiçeskoye issledovaniye*. S. Peterburg.
- Kabuzan, V. M. (1999). "Mnogonatsional'noye naseleniye Severnogo Kavkaza v XVIII-XX vekah (1795-1989)". *Rossiya v XX veke: problemi natsional'nih otnoşeniy*. Moskova, s. 350-358.
- Kakagasanov, G. İ. (Der.) (2007). *Kollektivizatsiya i antikolhozniye vıstupleniya v Dagestane (1927-1940) – Dokumenti i materialı*. Mahaçkala.
- Karpov, Yu. Yu. (2008). "Etnosotsial'niye transformatsii v usloviyah migratsionnih protsessov (na primere Dagestana)". *Severny Kavkaz v natsional'noy strategii Rossii*. Moskva.
- Kisriyev, E. (1999). "Parlamentskiye vibori i itogi referenduma". *Set' etnologiçeskogo monitoringa i rannego preduprejdeniya konfliktov* 24.
- Konstitutsiya Respubliki Dagestan* (2010). *Konstitutsiya Respubliki Dagestan*. Mahaçkala.
- Korenev, D. Z. (1967). *Revolyutsiya na Tereke. 1917 – 1918 godı*. Ordjonikidze.
- Lısenko, Yu. M. (2005). "Etnosotsial'niye izmeneniya v Severnom regione RD vo vtoroy polovine HH veka". *Voprosi istorii Dagestana*. Mahaçkala.
- Magomedov, R. (Der.) (1940). *Materialı po istorii Dagestana i Çeçni*, Cilt. III. Mahaçkala.
- Magomedov, A. M. (2002). "Religii i religiozniye organizatsii v Respublike Dagestan: istoriya i sovremennost. Gosudarstvo i religiya v Dagestane". *İnformatsionno-analitiçeskiy byulleten*. Mahaçkala: № 2, Komitet Pravitelstva Respubliki Dagestan po delam religiy.
- Makarov, D. V. (2000). *Ofitsial'nyy i neofitsial'nyy islam v Dagestane*. Moskva.
- Maksakov, İ. (1998). "Dagestan: ni vojna, ni mir v Strane gor". *Tsentral'naya Aziya i Kavkaz* 1.
- Marlinskiy, A. A. (1976). *Povesti i rasskazi*. Moskva.
- Mehmetov, İsmail (2009). *Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, İstanbul: Ötüken.
- Muduyev, İ. S. (2003). "Osobennosti migratsionnih protsessov v Dagestane". *Materialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii 'Problemi migratsii i opit yeyo regulirovaniya v polietniçnom Kavkazskom regione'*. Stavropol.

- Omarova, M. M. (2002). "İz istorii gosudarstvenno-konfessionalnih otnoşeniy v Dagestane". *Gosudarstvo i religiya v Dagestane, Informatsionno-analitiçeskiy byulleten* 2, Mahaçkala: Komitet Pravitelstva Respubliki Dagestan po delam religiy.
- Osmanov, A. İ. (2006). *İstoriko-geografiçeskaya karakteristika, administrativnoe ustroystvo, razvitiye promışlennosti i sel'skogo hozyaystva Dagestana*. Mahaçkala.
- Potto, V. A. (1994). *Kavkazskaya voyna*. T 1-5. Stavropol.
- Razakov, R. Ç-M. (2011). *İstoriya Dagestana*. Mahaçkala.
- Silantev R. (2010) "Vahhabitskiy proyekt dlya Severnogo Kavkaza". *Nezavisimaya gazeta*, 20 Ocak (Yanvar') tarihli nüsha.
- Turan, Şerafettin (1951). "1829 Edirne Antlaşması". *Ankara Üniversitesi DTCFD* 9/1-2, 111-151. Ayrıca: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1004/12278.pdf>
- VVS RSFSR, 1990. № 2. XE
- VS SSSR, 1990, № 2.
- Yakubov M.H. (2002). "Silsila tarikatov v Dagestane". *Gosudarstvo i religiya v Dagestane* 2.
- Yalbulganov V.L. (1993). "Nekotoriye voprosı istoriçeskoj demografii nogayskogo naroda". *İstoriko-geografiçeskiye aspekti razvitiya Nogayskoj Ordı*. Mahaçkala., 1993.

İnternet Kaynakları

- Abdrahmanov, R. ve Pugaçeva, G. "Perspektivi federalizma v Rossii". <http://federalmcart.ksu.ru/publications/pugach1.htm>
- "Aguli". <http://dagpravda.ru/page/37>
- Albanvi, Ali. "Rasprostraneniye i razvitiye sufizma". <http://www.proza.ru/2011/05/03/517>
- Albanvi, Ali "Rasprostraneniye i razvitiye sufizma v forme Nakşibandiyskogo tarikata v Yujnom Dagestane". <http://kavkaz.ge/2011/02/25/rasprostranenie-i-razvitie-sufizma-v-forme-nakshbandijskogo-tarikata-v-yuzhnom-dagestane/>
- Aliyev, B. "Dagestanskiye yevreyi v XVII- pervoy polovine XIX vv.". http://www.juhuro.com/index.php?option=com_content&view=article&id=813:-xvii-xix-&catid=122:2010-10-25-22-14-20&Itemid=590
- Alihanova, J. "Problemi preobrazovaniya ekonomiki Dagestana stali temoy obsjudeniya uçeninı 25 oktyabrya 2011". <http://www.riadagestan.ru/news/2011/10/25/120364/>

- Asker, A. “Şaymiyev’in Görevden Gitmesi Federal Sistemde Değişiklik Sinyali mi?” http://21yyte.org/tr/yazi3758-SAYMIYEVIN_GOREVDEN_GITMESI_FEDERAL_SISTEMDE_DEGISIKLIK_SINYALI_MI.html, 15.03.2010.
- Balayev, S. Yu. “Obzor portovoy infrastruktury Kaspiyskogo morya i porta Olya”. www.marketologi.ru/lib/balaev/kaspiy.doc
- Burovskiy, A. M. “Rossiya, umıtaya krov’yu. Samaya straşnaya tragediya”. <http://lib.rus.ec/b/332979/read>
- “Çeçentsı-akkıntsı”. <http://dagpravda.ru/page/49>
- “Dargıntsı”. <http://dagpravda.ru/page/39>
- Davdiyev, K. “Noviy Zakon o vıborah deputatov Narodnogo Sobraniya – put k ukreplenıyu parlamentarizma v Dagestane”. <http://www.riadagestan.ru/news/2010/11/10/105440/>
- “Den pamyati şahidov: Çtobi pomnili sovremenniki i potomki ne zabıvalı”. <http://islamdag.ru/analitika/6128>
- Derbınd, <http://derbend.etnosmi.ru/about.php>
- “Dlya priema turistov v Dagestane planiruyut postroit dva novih aeroporta i modernizirovat uje imeyuş’ıysya”. <http://moidagestan.ru/news/economic/12324>
- Dzidzoyev, V. D. “Natsionalnaya politika na Severnom Kavkaze: vızovı i otvetı XXI veka”. http://www.darial-online.ru/2005_4/dzidzoev.shtml
- “Etniçeskiy sostav respubliki”. http://www.minnaz.ru/etnicheski_sostav
- Fatullayev, M. “Rasstrelyan pri popitke vernutsya v politiku”. *Nezavisimaya gazeta*, 2003-08-13, http://www.ng.ru/regions/2003-08-13/1_hachilaev.html
- Genjehanov, M. “Noviyestva v izbiratel’nom zakonodatelstve o vıborah deputatov Narodnogo Sobraniya Respubliki Dagestan”. <http://www.riadagestan.ru/news/2010/11/10/105420/>
- “Geografiya i turistskiye vozmojnosti gornogo Dagestana”. <http://www.geografia.ru/dagvino.html>
- Gordeyev, Yan, “Pensionniye planı Mintimera Şaymiyeva. Prezident Tatarskana vspomnil o pohode İvana Groznogo na Kazan”. http://www.ng.ru/regions/2010-01-25/2_shaimiev.html, 2010-01-25.
- “Gosudarstvennoye ustroystvo Dagestana”. <http://www.government-rd.ru/dagestan/status/ustroistvo>
- Güner, Kamil. “Sovyet iktidarları ve Kumuk Türkleri”. <http://kumukia.ru/article-94.html>
- Hakikat, <http://hakikat.etnosmi.ru/about.php>

Halkan az, <http://niiso.etnosmi.ru/about.php>

İlçi, <http://ilchi.etnosmi.ru/about.php>

“İranskoye naslediye gorskih yevreyev”.

http://www.juhuro.com/index.php?option=com_content&view=article&id=766:2011-07-12-16-28-48&catid=122:2010-10-25-22-14-20&Itemid=590

“İstoriya parlamentarizma v Dagestane”. http://nsrd.ru/text_page.php?pid=3

Knev, A. “İzbiratel’naya reforma v Dagestane: odnomerniy podhod çrevat’ destabilizatsiy”. http://bubakiri.narod2.ru/regionalnaya_politika/izbiratelnaya_reforma_v_dagestane/

Kisriyev, Enver “Dagestan: priçini konfliktov i faktori stabilnosti”. <http://www.ca-c.org/journal/cac-10-2000/20.kisriev.shtml>

Kisriyev, Enver. “Klanovaya sistema porojdayet lyudey, obreçennih na gibel i sozdayuščih massu problem dlya obščestva”. <http://dagestan.kavkaz-uzel.ru/articles/172950/>

“Korrupsiya podpitivaet ekstremizm v Dagestane, - ekspert”. <http://www.ansar.ru/person/2011/03/29/13294>

“Laktsi”. <http://dagpravda.ru/page/41>

Lebanidze, S. “Nogayskiy vopros - problema razdelenogo naroda”. <http://pik.tv/ru/experts/story/11991-nogayskiy-vopros-problema-razdelenogo-naroda>.

Lebedev, Andrey, “Mintimer Şaymiyev: ‘Uhoju, no ne proşçayus’ (Respublika Tatarstan, Rossiya)”. <http://rus.ruvr.ru/2010/01/26/3842589.html>

Lezgi gazet, <http://lezgi.etnosmi.ru/about.php>

“Lezgini”. <http://dagpravda.ru/page/42>

“Lezginskiy yazık” <http://www.peoples.org.ru/lezgi.html>

Lisenko, Yu. M. “Ottok russkih iz Severnogo Dagestana vo vtoroy polovine XX veka: priçini, posledstviya”. <http://skfonews.info/article/2>

“Madhali. Otkuda poyavilsya termin ‘madhaliya’”. <http://diislam.ru/viewtopic.php?f=23&t=41>

Markedonov, S. “Terroristiçeskiy otbor. Polit.ru, 20 yanvary 2006 goda”. <http://www.polit.ru/article/2006/01/20/dagestan/>. 31.01.2012.

“Minfin opasayetsya, çto gigantskiye dotatsii Kavkazu privedut k povişeniyu nalogov posle 2012 goda”. *Russkiy obozrovatel*, <http://www.rusobr.ru/days/12710>

“Minregion vnes v pravitelstvo programmu razvitiya SKFO do 2025 g na 3,9 trln rub”. <http://ug.ria.ru/economy/20110801/82165959.html>

- “Mneniye: Ubiystvo zamestitelya muftiya napravleno na destabilizatsiyu obstanovki v Dagestane”. *RIA Novosti*, 27 Temmuz 2007 tarihli nüsha.
- Musabekov, R. “Çto proishodit na Severnom Kavkaze?” <http://regionplus.az/ru/articles/view/558>
- “Naseleniye Dagestana”. <http://www.government-rd.ru/dagestan/naselenie>
- Nur, <http://nur.etnosmi.ru/about.php>
- Neçayev, A. A. “Parad Suverenitetov”. <http://www.vestnikvropy.com/all-articles/2011/1/16/679993672760-1.html>, January 16, 2011.
- “O predvaritel’nih itogah sotsial’no-ekonomičeskogo razvitiya Respubliki Dagestan za yanvar-sentyabr 2011 goda”. <http://www.minec-rd.ru/?id=data/cont/1304499593/1304500950/1304507319.html>
- “Patriotı Rossii şçitayut, çto Dagestanu neobhodim dvuhpalatniy parlament”. <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/176357/>, noyab. 01 2010,
- “Putin: Yesli v Kavkaz ne vkladivat’ dengi, naçnetsya bratoubiystvennaya vojna”. <http://informacia.ru/main/2251-1353.html>
- Razakov, R. Ç.-M. “Etničeskoy sostav respublikı”. http://www.minnaz.ru/etnicheski_sostav,
- “Religiozniye konfessii v RD”. http://www.minnaz.ru/news_open.php?id=126.
- “Respublika Dagestan”. http://kavkaz-news.net/enciklopediya_kavkaza/-3810-httpwwwwallrussiatvrudagestancontacts.html
- Rogojkin, Nikolay “Na Severnom Kavkaze ostalos’ do 500 boyevikov”. <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/134105>, 26.03.2008.
- “Rol gazetı v stanovlenii natsionalnogo yazıka i etnosa”. <http://www.odnoselchane.ru/?sect=3187>
- “Russkiye”. <http://dagpravda.ru/page/44>
- Rutul Mihaİbşdiu tİlindı habar bır, <http://rutul.etnosmi.ru/about.php>
- “Rutuli”. <http://dagpravda.ru/page/45>
- “SKP soobşçil o polutora tısaçah boyevikov na Kavkaze po oşibke”. <http://lenta.ru/news/2009/05/20/annul/>, 20.05.2009.
- “Stolitsa Dagestana”. <http://www.government-rd.ru/dagestan/stolica>
- “Strategiya razvitiya Respubliki Dagestan do 2025 goda”. http://www.nsrdr.ru/fck_user_files/files/polnya%20versiya.pdf
- Şol tavisı, <http://sh-tavisi.etnosmi.ru/about.php>
- Tabasarandin nurar, <http://tabasaran.etnosmi.ru/about.php>,
- Tışkov, V. A. “Respublika Dagestan”. http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k_/respublika2.html#_ftnref21

- Trujenikova, L. A. *Stanovleniye i razvitiye natsionalnoy gosudarstvennosti Dagestana v XX – načale XXI vv. (Po materialam Konstitutsiy respubliky)*. [Avtoreferat]. Mahaçkala. İnternetten erişim: <http://www.dissercat.com/content/stanovlenie-i-razvitie-natsionalnoi-gosudarstvennosti-dagestana-v-xx-%E2%80%93-nachale-xxi-vv-po-mat>
- “Tsahuri”. <http://dagpravda.ru/page/48>
- “Tseni prodoljayut rasti”. *Novoe Delo* 19 (1007) 20 Maya 2011. http://www.ndelo.ru/one_stat.php?id=4898
- “V Kaspiyske prošel traurniy miting v pamyat pogibihih v terakte 1996 goda”. <http://www.ntv.ru/novosti/144507/>
- “V rezultate peregovorov v Mahaçkale dostignuta dogovorënnost ob osvo-bojdenii storonnikami Haçilæeva zdaniya GossovetaYoldaş, <http://yoldash.etnosmi.ru/about.php>
- Vatan, <http://vatan.etnosmi.ru/about.php>
- Vesti Agula, <http://agul.etnosmi.ru/about.php>
- “Zakon o Gosudarstvennom Sovete Respubliki Dagestan”. <http://russia.bestpravo.ru/dagest/data02/tex13981.htm>
- Zamana, <http://zamana.etnosmi.ru/about.php>
- <http://dagstat.gks.ru/perepi/Ob%20itogah%20%20Vserossiyskoy.htm>
- http://demoscope.ru/weekly/knigi/alfavit/alfavit_nacional.html#3
- http://etnosmi.ru/article.php?open_art=1#
- <http://old.iea.ras.ru/topic/census/doc/docgks2000-1.htm>
- <http://rdpress.ru/cgi-bin/dependent.pl?id=1293452530>
- <http://rdpress.ru/cgi-bin/dependent.pl?id=1293451849>
- <http://skfo.gov.ru/polpred/>
- <http://text.document.kremlin.ru/SESSION/PILOT/main.htm>
- http://www.ca-c.org/journal/cac-01-1998/st_16_maksakov.shtml
- <http://www.interfax-religion.ru/?act=archive&div=15058>
- www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/svod1.xls

IV. Bölüm: Sibirya Coğrafyasının Türk Dilli Halklar